

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

GENEL TÜRK TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUMANLARIN MACARİSTAN'A GÖÇLERİ
VE YERLEŞMELERİ**

Baran Başak

2501190265

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Kürşat Yıldırım

İSTANBUL, 2022

ÖZ

Tez Adı: Kumanların Macaristan’a Göçleri ve Yerleşmeleri

Hazırlayan: Baran Başak

Altay Dağlarından Büyük Macar Ovası’na kadar olan bozkır kuşağı Karpat Dağları haricinde coğrafi olarak bir düzlük halinde benzer iklim ve coğrafi koşullarda bir bütünlük gösterir. İskitlerden itibaren Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Ogurlar, Sabirler, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar gibi Türk ve diğer bozkır halkları bu bozkırları göç güzergahı ya da yurt olarak kullandılar. Büyük Macar Ovası bu bozkır kuşağının son durağı olarak XIII. yüzyıla kadar Avrasya’dan göçler almıştır.

Bu göçlerin sonuncusu Kumanlardı. Kumanlar Güney Rusya bozkırlarında Rus Knezlikleriyle iki yüzyıla aşkın süre boyunca karmaşık ilişkiler kurdular. Sert askeri mücadeleler sonucu knezlikleri bozkır kuşağının yukarısında tutmalarının yanında siyasi ilişkiler, ticari faaliyetlerle Rusların içtimai yaşamlarında önemli yer tuttular. Balkanlar’da ve Doğu Avrupa’daki varlıkları Macar, Bulgar, Romen/Ulah ve Rus halklarının etnik yapılarının oluşumunda hatta günümüz demografik yapısının şekillenmesinde önemli bir işleve sahip oldular.

1223’de Kalka Nehri’nde Rus ordularıyla ortak bir askerî harekât çerçevesinde karşıladıkları Moğol ordusundan aldıkları ölümcül yenilgi sonrası bir daha toparlanamadılar. Moğolların geri çekilmesine rağmen yönetsel olarak boş kalan bozkır kuşağında 1237 ve 1241 Moğol saldırılarıyla birlikte egemenliklerini kesin olarak kaybettiler.

1239 yılında Köten Han liderliğinde Macaristan’a kalabalık bir Kuman kitlesi göç etti. Macar iç ve dış siyasetinde ana aktörler olarak rol aldılar. Kendi yaşam biçimlerini uzun süre sürdürmeleri yerleştikleri Hristiyan Macaristan’da büyük sosyal sorunlar yarattı. IV. László döneminde çıkarılan Kuman Yasalarının ardından Kuman toplumu toprağa bağlı şekilde feodalleşerek Macar toplumu içinde asimile olmaya başladılar.

Anahtar Kelimeler: Kuman, Kun, Kumanya, Macaristan, Macar, Nagykurság, Kiskurság, Polovets, IV. Béla, IV. László, Peçenek, Besenyő

ABSTRACT

Name of Thesis: Migrations and Settlements of Cumans to Hungary

Prepared by: Baran Başak

The steppe belt from the Altai Mountains to the Great Hungarian Plain displays integrity in similar climatic and geographical features as a geographical plain except for the Carpathian Mountains. Starting from the Scythians, Turkic, and other steppe peoples such as Huns, Avars, Bulgars, Hungarians, Ogurs, Sabirs, Khazars, Pechenegs, and Kipchaks used these steppes as a migration route or homeland. The Great Hungarian Plain, as the last stop of this steppe belt, received migrations from Eurasia until the 13th century.

The last of these migrations were Cumans. In the Southern Russian steppes, the Cumans had complex relations with the Russian Principalities for more than two centuries. As a result of great military struggles, besides keeping the principalities above the steppe belt, they took an important place in the social life of the Russians with their political relations and commercial activities. Cumans played an important role in forming the ethnic structures of the Hungarian, Bulgarian, Romanian and Russian peoples and even in the shaping of today's demographic structure in the Balkans and Eastern Europe. After the Mongol army defeated them on the Kalka River in 1223, they could not recover. Despite the retreat of the Mongols, they lost their sovereignty in the steppe zone, which remained administratively empty, with the Mongol attacks in 1237 and 1241.

In 1239, a large Cuman community migrated to Hungary under the leadership of Köten Khan. They acted as central actors in Hungarian domestic and foreign politics. Maintaining their own way of life for a long time created big social problems in Hungary. After the Cuman Laws were enacted during the László IV period, the Cuman society became feudalized and assimilated into the Hungarian society.

Keywords: Cuman, Kun, Pechenegs, László IV, Nagykunság, Kiskunság, Polovets, Béla IV, Besenyő, Cumania

ÖNSÖZ

Avrasya bozkırlarının bir devamı niteliğinde olan Büyük Macar Ovası, Türk ve bozkır kökenli toplulukların göç güzergahlarındaki son durağı oldu. İskitlerden itibaren bir süreklilik halinde XIII. yüzyıla kadar göçler yaşandı. Bu göçlerin sonucu Büyük Macar Ovası Hunlar, Avarlar, Ogurlar, Macarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve son olarak Kıpçak-Kumanlara yurt oldu.

Bozkır kuşağından batıya doğru gerçekleşen göçler sonucu Macaristan, konar-göçerler için coğrafi yapısı gereği ekonomik yapılarına uygunluğu sebebiyle her zaman bir merkez oldu. Birbirini takip eden bu göçlerde Büyük Macar Ovası'nda kurulan devletlerin sonuncusu olan Macar Krallığı burada otoritesini sağlamlaştırarak kalıcılığını sağladı. XI. yüzyıl itibariyle Hristiyanlığın Macaristan'ın siyasi ve kültürel dinamiklerinde sağlamlaşmasıyla Macar Krallığı, Hristiyan Avrupa'nın bir parçası olarak bölgesel bir güç olarak hakimiyetini pekiştirdi. Tezimizde ele aldığımız üzere Kumanların, Moğollar tarafından dağıtılmasının ardından Macaristan'a göç etmeleri Macaristan'da yeni bir devlet olarak değil, Macarlığın bir parçası olarak varlık göstermelerine yol açtı.

Tezimiz Kumanların Macaristan'a göçleri ve yerleşmeleri konusunu merkeze almaktadır ancak Kumanların kökenine, Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki etkilerine de değinmektedir. Göç öncesinde Kumanların, Ruslar, Bulgarlar ve Macarlarla ilişkilerinden bahsetmenin Kumanların siyasi ve içtimai yapılarının ve Macaristan'a geliş sürecinin anlaşılmasında yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

Kıpçak-Kuman konusu genellikle Orta Çağ ve Genel Türk Tarihi çalışmak isteyen tarih öğrencilerinin dikkatini çeken bir konu olmaktadır. Lisans eğitimim esnasında Macaristan'a yaptığım turistik gezilerde kökeninin Kumanlardan geldiğini iddia eden insanların varlığı ve *Kun* ile başlayan yer adları dikkatimi çekmekteydi. Üzerine yaptığım okumalarla bu konuya daha fazla eğildim ve bu konuyu daha iyi anlayabilmek adına Budapeşte Balassi Intézet'te Hungarian Language and Hungarian Studies programında bir yıl Macaristan hükümet bursuyla Macarca dil eğitimi aldım. Ancak maalesef korona virüs salgını sebebiyle uygulanan karantina kapsamında istediğim kadar verimli çalışma fırsatı bulamadım. Pandemi yasakları sebebiyle

kütüphaneler ve müzelerden faydalanamadım. Zor koşullarda da olsa aldığım eğitim ve Macaristan'daki sosyal çevrem Macarcamı geliştirmemde büyük katkı sağladı.

Son olarak, lisans ve yüksek lisans eğitim hayatım boyunca bana her türlü desteği veren ilmi bakış açımı güçlendiren danışman hocam Doç. Dr. Kürşat Yıldırım'a, Macaristan'daki zorlu karantina koşullarında eğitimimiz için her türlü fedakarlığı yapan Gyöngyösi Livia'ya ve beni maddi manevi destekleyen sevgili annem Sibel Kocuk'a çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ ve KAYNAKLAR.....	1

A. Kaynaklar.....	3
-------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ GÜNEY RUSYA BOZKIRLARINDA ve BALKANLARDA KUMAN/KIPÇAKLAR

A. Kumanların Kökeni.....	12
B. Kıpçak-Kuman Birliği.....	15
C. Kumanlar ve Ruslar.....	19
D. Balkanlarda Kumanlar.....	27
a. İkinci Bulgar Devletinin Kuruluşunda Kumanlar.....	28
E. Macarlarla İlk İlişkiler.....	34
a. XIII. Yüzyıl'ın İlk Çeyreğinde Kuman-Macar İlişkileri ve Töton Şövalyeleri.....	36
b. Kumanların Hristiyanlığa Geçişleri.....	39
F. Özet ve Değerlendirme.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

KUMANLAR MACARİSTAN'DA

A. Macarlar ve Macaristan'ın Kuruluşu.....	47
B. Moğol İstilasası Öncesi Macaristan'ın Siyasi Durumu.....	50
C. Moğol İstilasası ve Kuman Birliği'nin Dağılışı.....	52
D. Macaristan'a Göç.....	56
E. Moğolların Macaristan İstilasası ve Kumanlar.....	61
F. Macaristan'a Kalıcı olarak Yerleşmeleri.....	65

G. Macar Ordusunda Kumanlar.....	69
a. IV. Béla (1235-1270) ve IV. László (1272-1290) Dönemlerinde Macar Ordusunda Kumanlar.....	70
b. IV. László sonrası Macar Ordusunda Kumanlar.....	74
H. Macar İç Siyasetinde Kumanlar.....	78
a. IV. Béla ve Prens István Arasındaki İç Mücadelede Kumanlar.....	78
İ. IV. László ve Kuman Sorunu.....	80
a. Kuman Yasası.....	82
b. Kuman İsyanı.....	88
c. IV. László Dönemi'nin Sonu ve Kumanlar.....	90
J. Özet ve Değerlendirme.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MACARİSTAN'DA YERLEŞİM

A. Moğol İstilasından Öncesi Kumanlarda Devlet ve Boy Teşkilatlanması.....	98
B. Macaristan'daki Kuman Boyları.....	101
C. Kuman Yerleşimleri ve <i>Szék</i> Teşkilatı.....	106
D. Kumanların Macaristan'daki Dil Bakımları.....	112
E. Özet ve Değerlendirme.....	116
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA.....	122
EKLER.....	137
Ek-1:	137
Ek-2:	144
Ek-3:	145
Ek-4:	146
Ek-5:	147
Ek-6:	148

Ek-7:	149
Ek-8:	150

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

bkz. : bakınız

C. : cilt

Çev. : çeviren

DTCF: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

ed. : editör

haz. : hazırlayan

İÜEF : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : sayfa

S. : sayı

TA : Türkler Ansiklopedisi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TKAE: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TTK : Türk Tarih Kurumu

USAD : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi

yay. : yayıncı

YKY : Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ VE KAYNAKLAR

Türkler tarihin her döneminde kurdukları devletlerle eski dünyanın pek çok bölgesinde önemli roller oynadılar. Bir Türk boyu olan Kıpçak-Kumanlar da Türk tarihinin en önemli aktörlerinden biri oldular. İki yüzyıl boyunca hâkimiyeti altındaki tuttukları Avrasya bozkırları çevresinde bulunan Macar, Romen/Ulah, Bulgar, Rus, Bizans, Gürcü ve Harezmşahlarla siyasi, iktisadi ve kültürel bakımlardan yakın ilişkiler kurdular. Ruslar üzerinde ve Balkanlar'da özellikle Bulgarlar ve Romen/Ulahların siyasi, etnik ve kültürel yapılarında önemli etkiler bıraktılar. Kıpçak-Kuman askeri elitleri yaptıkları evliliklerle Avrupa'da pek çok saraya girdiler. İkinci Bulgar Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar Kıpçak-Kuman kökenli hanedanlar tarafından yönetildi. Bir ilişkileri bulunmayan coğrafyalarda paralı asker olarak katıldıkları savaşlarda küçük birliklerle savaşların gidişatını değiştirecek kadar başarılı savaşçılardı. Askeri yetenekleri Hindistan'da Delhi, Mısır'da Memlûk sultanlıklarının kurulmasında büyük etkileri oldu. Moğol istilasından sonra Kumanlar bağımsızlıklarını kaybettiler. Ancak Altın Orda bünyesindeki yoğun nüfusları sebebiyle Türk ve Moğol boyları kaynaştılar. Zamanla devletin yönetici sınıfı haline gelerek bozkırdaki varlıklarını devam ettirdiler.

Tezimizde 1237 ve 1241 Moğol akınları sonrası dağılan Kıpçak-Kuman birliğinde batıya doğru olan göçlerini ele almaya çalıştık. Bu göç öncesinde öncelikle göç sürecinin anlaşılabilmesi adına öncelikle Doğu Avrupa'daki ve Balkanlar'daki siyasi ilişkilerine ve tarihlerine temas ettik. Macaristan'daki siyasi tarihlerinin böylelikle daha iyi anlaşılabilceğini düşündük.

Macar Krallığı tarafından Moğollara karşı kullanmak üzere askeri hizmetleri karşılığında yerleştirildikleri topraklara dil ve kültürlerini getiren Kumanlar, Macaristan'da derin bir iz ve miras bıraktılar. Macaristan'da kraliyetle soylular arası çatışmanın doruğa ulaştığı bir dönemde bölgeye yerleşen Kumanlar aynı zamanda Macar siyasetinin de ana gündemi haline geldiler. Hristiyan Avrupa'da eski Türk dinine ve yaşayışına sahip bir toplumun Hristiyan bir ülkenin siyasetinde silahlı bir aktör olması Papalığı oldukça rahatsız etmişti. Kraliyet koruması altında olan Kumanların, Macar krallarının seçkin askerleri haline gelmesi soyluların da Kumanları hedef hâline getirmelerine yol açtı. Kuman Prensesi Erzsébet'in oğlu Macar kralı IV.

László'nun (1272-1290) döneminde kralın keyfi davranışları Kuman sorununu büyüttü. Bu, Kuman gücünün Macaristan'da hem zirveye çıktığı hem de bittiği bir dönem oldu. Bir konar-göçer hanı gibi davranan kral kilisede defalarca af dilemesine rağmen Kumanlarla olan ilişkisini sürdürdü. Estergon başpiskoposu Ladomér'in Yunan mitolojisindeki her türlü kılığa girebilen Proteus olarak bildirdiği¹ kralın ardından Kuman devri de gitgide sona erdi. Çıkarılan Kuman Yasaları ile toprağa bağlı şekilde feodalleştirilen ve Hristiyanlığa geçmeye zorlanan Kumanlar XV. yüzyıl itibarıyla Macar toplumu içinde büyük oranda asimile oldular.

Tezimizde, literatür ve dönem kaynaklarının adlandırmalarını göz önüne alarak Kıpçak-Kumanların kökenleri ve erken tarihlerinden bahsederken Kıpçak-Kuman olarak, tezimizin asıl konusu Macaristan'daki Kıpçak-Kumanlar için Bizans ve Macar kaynaklarının kullanımına göre sadece Kuman ifadesini kullanacağız. Adı geçen Macar kral adlarını Macar literatürüne göre Macarca karakterlerle birlikte kullandık. Aynı zamanda Türkçe karşılığı olmayan yer adlarını da Macarca asıllarından kullandık. Macarca'da soyadı isimden önce kullanılmaktadır, biz de bu sebeple alıntı yaptığımız Macar araştırmacıların isim soyadlarını aslı gibi kullandık.

A. Kaynaklar

Kıpçak-Kumanlar çok geniş bir coğrafyada çok farklı kültürlerle iç içe bir tarihe sahiptirler. Siyasi tarihinde yer edindikleri topluluklarda tarihleri hakkında çok sayıda eser bulunmaktadır. Ancak bilindiği üzere Kıpçak-Kumanların erken tarihlerine dair kendilerine ait yazılı bir kaynak kalmamıştır.

Kıpçak-Kuman tarihiyle ilgili olarak Arap ve Fars kaynaklarında, IX. yüzyılda Tamim İbn Bahr el-Mutavva0y ve İbn Hordadbeh, X. yüzyılda Kudama ibn Cafer, Ebu Zeyd el-Belhi, İstahri, İbn Havkal, Mesudi, Ahmed İbn Fadlan, Ebu Dülef, Muhammed Ceyhani ve Gardizi, XII. ve XIII. yüzyıllardaki olaylarla ilgili olarak

¹ Árpád-kori és Anjou-kori Levelek XI.- XIV. Század, Ed. Makkai L., Mezey L., Çev. Ábrányi B., Makkai L., Pataki J., Gondolat Kiadó, Budapeşte, 1960, s. 200-201.

İbn'ül Esir, Muhammed en-Nesevi, El Cüzcani, Cüveyni ve Reşidüddin'in eserlerinde Kimak ve Kıpçaklarla ilgili bilgilere erişebilmekteyiz².

Kıpçak-Kumanların XI. yüzyıl ortalarında Karadeniz kuzeyindeki bozkırlara ve Kuzey Kafkasya'ya gelmeleriyle birlikte Rus, Ermeni, Gürcü, Süryani, Macar ve Bizans kaynaklarında sıkça haklarında bahsedilmeye başlanır. Kumanların Balkanlara inmesiyle birlikte Bizans kaynakları, Anna Komnena, Niketas Khoniates, Georgios Akropolites, Georgios Pakhymeres, Nikeforos Gregoras ve Ioannes Kantakuzenos'ta bilgiler bulmaktayız³.

Tezimizle alakalı olarak vurgulanması gereken Macar ve Kuman ana kaynaklarından bazıları şunlardır:

- Codex Cumanicus: XIII. yüzyılın sonlarında yazılan Codex Cumanicus, Kumanca'dan günümüze gelen en eski dil yadigarıdır. Fransisken keşiş tarikatına mensup Alman rahipler ve Altın Ordu Devleti'yle ticaret yapan İtalyan tüccarlar tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Tek nüshası Venedik'teki Saint Marcus kütüphanesinde. Kütüphaneye bağışlanmasından önce İtalyan şair Petrarque'a ait olduğundan *Codex Petrarque* adıyla da bilinmektedir⁴. Eser birbirinden farklı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, İtalyanlar tarafından yazıldığı için "İtalyan codexi" olarak adlandırılır ve içinde Latince-Farsça-Kumanca sözcük listesi bulunur. Kumanca dilbilgisinin yanı sıra dini, ticari ve zanaat konularında sözcük listeleri içerir. Alman misyonerler tarafından hazırlanan ikinci bölüm ise içerisinde Orta Almanca barındırdığı için "Alman codexi" olarak bilinir. Kumanca-Almanca, Kumanca-Latince, sözlük, dilbilgisi içerdiği gibi çoğunlukla Kumanca Hristiyan dua ve ilahileri içermektedir. İçerdiği ilahiler Alman keşişler tarafından Kumanca'ya tercüme edilerek eklenmiştir. Ayrıca 47 adet bilmece içermektedir. Metinler Latin, Gotik ve Yunan harfleriyle yazılmıştır. Alman bölümündeki ilahilerin ve dini metinlerin varlığı sebebiyle tam olarak neden hazırlandığı bilinmeyen eserin Kumanları Hristiyanlaştırma amacıyla hazırlandığı düşüncesini vermektedir⁵.

² Sercan M. Ahincanov, **Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar**, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge, İstanbul, 2019, s. 18-40.

³ Moravcsik Gyula, **Türk Tarihinin Bizans Kaynakları**, Çev. Hüseyin Namık Orkun, Sümer Basımevi, Ankara, 1938, s. 38-41.

⁴ Saadet Çağatay, "Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla", **DTCF Dergisi**, C. 2, Sayı 5, Ankara, 1944, s. 759-760.

⁵ Çağatay, **a.g.m.**, s. 761-762.; Mustafa Safran, "Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi,

- Anonymus *Gesta Hungarorum*: Latince yazılan eserin yazım tarihi ve yazarı bilinmemektedir. Kral Béla'nın katibinin gözüyle olay akışına sahip olması Macar tarihinde Béla adında dört kralın varlığı yazıldığı tarih konusunda da tartışmalar yaratmıştır. XII. Yüzyılda yazıldığı tahmin edilen eserin konusu Macarların kökeni ve Macar yurt tutuş tarihidir. Kumanlarla ilgili olarak eserin son dört bölümü bilgi vermektedir. Macar Krallığı'nın Ruslarla ve Kumanlarla olan savaşı hakkında bilgi verir⁶.

- *Gesta Hunnorum et Hungarorum*: IV. László (1272-1290) döneminde din adamı Kézai Simon'a 1282-1285 tarihleri arasında yazdırılan eser Macarların kökenini ortaya çıkarmaya çalıştı. İki bölüm olan eserin birinci bölümü Hun tarihi, ikinci bölümü Macaristan tarihi içermektedir. Macarların atası kabul ettikleri Hunların tarihinden 1282 tarihli Hód-tó Savaşı'na kadar olan zamanı ele alır. Yazar, Kuman sorununun Macaristan'ın en büyük gündemi olduğu bir dönemde eserinde pagan Hunların yaşam biçimini Kumanların yaşam modeli üzerinden sunmaktadır. Atalarıyla Kumanların aynı olduğu fikrini vermeye çalışırken aynı zamanda Hristiyanlığa geçmeden önceki Macarların da Kumanlar gibi savaş esirlerinden ve avcılıktan gelirlerini sağladıklarını yazmaktadır. Eserin, aşağıda işleyeceğimiz Kuman Yasaları sonrası zor durumda kalan IV. László'nun Kumanları Macar aristokrasisi karşısında aklamak için yazdırdığı düşünülmektedir⁷.

- *Thuróczi-krónika*: Thuróczi János tarafından 1488 tarihinde Macar kralı I. Mátyás'a (1443-1490) armağan olarak yazılmıştır. “*Chronica Hungarorum*” adıyla Brunn'de basılmıştır. Latince olan eser Hunlardan başlayarak Zsigmond⁸ (1387-1437) dönemine kadar Macar tarihini yazmıştır. Kroniğin, Torre Maggioreli Üstat Rogerius tarafından Palestrina piskoposuna yazılan *Carmen Miserabile* adlı mektubunu eklerinde bulundurması Kuman tarihi için oldukça önemli bir kaynak olmasını sağlar. Thuróczi'nin kroniğiyle günümüze gelen mektup Macaristan'da aristokraziyle kralın arasında yaşanan sorunları, Moğollardan kaçan Kumanların Macar kralı IV. Béla'nın

1989 s. 38-40.; Baski Imre, “A Keresztény Vallási Terminológia Megjelenése Változása A Kun Miatyánk- Fordításokban”, *A Szent Domonkos Rend és A Kunok*, Ed. Barna Gábor, Innovariant Nyomdaipari Kft., Szeged, 2016, s. 89-90.; *Codex Cumanicus*, yay. Mustafa Argunşah, Galip Güner, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 24-31.

⁶ bkz.: *Gesta Hungarorum*, ed. Sebestyén Gyula, Szülöföld Könyvkiadó, Szombathely, 2017.

⁷ Pálóczi Horváth András, “Pogányokkal Védelmeztetjük Országunkat: Keleti Népek A Középkori Magyar Királyságban A Kálizoktól A Kunokig”, *Studia Caroliensia*, S. 2, 2004, s. 26-27.

⁸ Sigismund.

(1235-1270) davetiyle Macaristan'a yerleşmelerini, bu süreçte Kumanlarla yaşanan gelişmeleri detaylarıyla aktararak Macaristan'ın Moğol istilasıyla birlikte yaşadığı felaketin merkezine yerleştirir⁹.

- Képes Krónika: Macar kralı I. Lajos (1342-1382) 1358'de Macar tarihinin en eksiksiz, en zengin tarihini yazılmasını istemiştir. Yazarı Márk Kálti 1360 yılında Latince yazdığı kroniğini sunmuştur. Kronik büyük ölçüde önceden yazılan Macar kroniklerine dayanıyordu. Kapsamlı bir Macar tarihi olan kronik 12 bölümden oluşur. Hunlardan başlayarak I. Károly'un (1308-1342) ölümüne kadar olan tarihi aktarır. Yazarının ölümünden sonra 1370'lerin ortasında I. Lajos kroniği eseri güzel bir codex olarak kopyaladı ve renkli minyatürler ekledi. Kronikte *Cunus/Cuni*, *Cumanus/Cumani* olarak bahsedilen Kumanlarla ilgili olarak XI. yüzyılda Macaristan'a yaptıkları seferlerden 1330'da I. Károly'un Eflak Seferi'ne kadar bütün tarihlerini en detaylı aktaran kroniktir¹⁰.

Kuman tarihi üzerine çok sayıda araştırma eseri mevcuttur. Macaristan'da Kumanların Macaristan'daki etnik ve dilsel mirasları XIX. yüzyıl itibarıyla Kuman dili ve tarihini Macar araştırmacılar için en ilgi çekici konulardan biri haline getirdi. Györrfy István, Kumanların Macaristan'a gelişinin 700. yılı onuruna 1939'da düzenlediği "I. Jász kun Kongresi" ile o tarihe kadar yapılan bütün çalışmalar derlenerek Kuman tarih çalışmaları için bir disiplin ve gelenek oluşmasını sağladı.

Kuman tarihi genel olarak Macar araştırmacılar tarafından Moğol istilası öncesi ve sonrası olarak iki dönemde değerlendirildi. Bu dönemin ilkinde köken tartışmaları, erken tarihleri, Bizans ve Rus kroniklerine göre Doğu Avrupa'da ve Balkanlardaki siyasi varlıkları üzerine yoğunlaşıldı. Moğol istilası sonrası evrede ise Macaristan'a olan göçleri ve Macaristan'daki hayatları üzerine araştırmalar yapıldı. Kuman tarih araştırmalarının en büyük zorluğu Kumanların kendilerine ait yazılı kaynaklarının bulunmamasıdır. Yerleşik komşularının kroniklerindeki anlatılardan ve

⁹ **Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı: Dominiken Misyoner Julian, Splitli Toma ve Torre Maggrioreli Üstat Roger'in Görüp Duydukları ile Yaşadıkları (1241-1242)**, Ed. ve Çev. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul, 2020, s. 42-43.; Kronik son bölümünde Osmanlılarla olan mücadele sürecini de aktarır bkz.: Hicran Akın, "XV. Yüzyıl Latince Macar Kroniği Chronica Hungarorum'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", **Belleten**, C. 51, Sayı 200, Ankara, 1987, s. 667-757.

¹⁰ **Képes Krónika**, ed. Kristó Gyula, Csapodiné Gárdonyi Klára, Dercsényi Dezső, Európa Könyvkiadó, Budapeşte, 1986.

özellikle XX. yüzyılda başlayan arkeolojik çalışmaların buluntularından tarihleri yeniden inşa edildi.

Macaristan'daki Kumanlar üzerine ilk çalışma 1823'de "Értekezés a kunoknak és a jászoknak eredetükről, azoknak régi és mostani állapotjokról"¹¹ adıyla Horváth Péter adlı bir manastır öğretmeni tarafından yazılan Latince tezdır. Ardından Gyárfás István 1870-1885 tarihlerinde hazırladığı dört ciltlik "A jász-kunok története"¹² adlı geniş kapsamlı eseri Kuman dili ve tarihi üzerine kendisinin ardından yapılacak olan çalışmalara bir referans ve kaynak oldu. Kumanların kökeni ve dili hakkındaki görüşleri geçerliliğini kaybetmiş olsa da Kuman tarihi ve Orta Çağ araştırmaları için içerdiği bütün belgelerle birlikte önemini korumaktadır.

Gyárfás István'ın dört ciltlik bu eserinin ardından XX. yüzyıldaki arkeolojik buluntularla Kuman tarihi üzerine yapılan çalışmalar peş peşe yayınlanmaya başladı. Györffy István, doğduğu Karcag şehrinde Kuman yerleşmeleri dahil yıkılan Orta Çağ köylerini ilk kez haritalandırarak, Kecskemét çevresindeki bu yerleşimleri araştırmak adına geniş çaplı bir program başlattı. Györffy'nin çıkardığı sonuçlar ardından yapılan çalışmalarda etkisini göstermiştir. Pálóczi Horváth András, Selmeczi László ve Horváth Ferenc Macaristan'daki Kuman, Peçenek ve Jászlara (Yas, Alan) yönelik arkeolojik çalışmaların öncüleri olarak kazılardan çıkan sonuçları takip ederek bu etnik gruplarının siyasi, sosyal ve ekonomik tarihlerinin inşa edilmesinde önemli katkılar sağladılar.

Dilbilimciler de Kuman ve Macar tarih araştırmalarına önemli katkılarda bulundular. Kuun Géza'nın Codex Cumanicus'u açıklamalı ve tam bir metin olarak 1880'deki Latince neşri sonrası, Kuman dili araştırmalarında Németh Gyula, Ligeti Lajos, Rásonyi László, Mándoky Kongur István ve günümüzde Baski Imre gibi araştırmacıların bu alanda çalışma yapabilmelerine temel oldu. Bu adlara ek olarak Macar literatüründen Kuman tarihiyle ilgilenmek isteyen araştırmacılar için Györffy György, Kristó Gyula, Font Márta ve Makk Ferenc'in alt alanlardaki çalışmaları güncel ve yardımcıdır.

¹¹Horváth Péter, *Értekezés a Kúnoknak és Jásznak eredetükről, azoknak régi is mostani állapotjokról*, A Jászságért Alapítvány, Budapest, 1994.

¹² Gyárfás István, *A Jász-kúnok története I-II-III-IV*, Kecskemét-Szolnok, 1873-1883.

Erken Macar tarihi ve Macar-Türk ilişkileri üzerine çalışmalar yapan Türkolog Németh Gyula için Kuman dili ve tarihi de en önemli çalışma alanlarından biri oldu. Codex Cumanicus’da bulunan tekerlemeleri aydınlattı. Macaristan’daki Kuman kişi, aile ve yer adlarını inceledi. 1921’de yayınladığı “Török jövevényyszavaink középső rétege¹³” adlı makalesiyle Macarcadaki Türkçe kökenli alıntı kelimeleri dönemsel olarak sınıflandırdı. Németh’e göre ilk olarak Macarcaya geçen Türkçe kelimeler Macar yurt tutuşu öncesi Çuvaş tipli, orta tabaka olarak bahsettiği yurt tutuş sonrası Kumanca ve Peçenekçe, son tabakası ise Osmanlı Türkçesi’nden geçen kelimelerdi. Çalışmasının ardından geçen zamanda bazı tespitleri geçerliliğini yitirse de Türkçe alıntı kelimelerle ilgili dönemsel sınıflandırması günümüzde de kabul görmektedir.

Németh, 1931’deki “Árpád-kori törökjeink¹⁴” adlı eserinde ise dilbilimcilerin en büyük sorunlarından olan yurt tutuş sonrası Macaristan’daki Türk dili bakiyelerini Kumanca ve Peçenekçe olarak ayırmaya çalıştı. Kumanlardan önce Macaristan’daki düzensiz Peçenek yerleşimleri ve büyük Kuman göçü sonrası gelenlerin içlerinde Peçenek ve Uz¹⁵ ailelerinin de olması birbirlerinden ayırt edilmelerini güçleştirmektedir.

Kendisinin ardından öğrencisi Mándoky Kongur István’ı yetiştirdi ve Kuman yer ve kişi adlarını açıklamaya gösterdiği özen bir diğer Türkolog Rásonyi László’nun çalışmalarını etkiledi. Kendini Türk özel adlarını araştırmaya adan Rásonyi, Kuman tarihi ve Macaristan’daki yer adları üzerine de çalışmalar da bulundu.

Mándoky Kongur István, “A kun nyelv magyarországi emlékei¹⁶” adlı doktora teziyle Kuman dil mirasını derinlemesine inceledi. Tezinde bir Hristiyan duasının Kumanca çevirisi olan *Kun Miatyánk* adlı duayı ve tekerlemeleri, şiirleri, oyun sözlerini inceleyerek Kumanca’ya tekrar uyarlamaya çalıştı. Nagykurság ve Kiskurság’daki Kuman kişi ve yer adlarını, Macarcaya geçmiş Kumanca kökenli kelimeleri etimolojik olarak inceledi. Macaristan’da Kuman yerleşim bölgelerinden topladığı Macarca bir anlamı ve bütünlüğü olmayan yedi adet tekerlemeyi Tatarca ve Kazakça ile karşılaştırarak Kuman dilinde yeniden birleştirdi.

¹³ Gyula Németh, “Török jövevényyszavaink középső rétege”, **Magyar Nyelv**. XVII, Budapeşte, 1921, s. 22-26.

¹⁴ Gyula Németh, “Árpád-kori törökjeink”, **Népünk és Nyelvünk**, III, Budapeşte, 1931, s. 169-185.

¹⁵ Oğuz.

¹⁶ Mándoky Kongur István, **A kun nyelv magyarországi emlékei**, Karcag, 1993.

Macaristan'daki arkeolojik çalışmalar neticesinde, Kumanlar ve Yaslar gibi etnik grupların tarihi ve etnografyası araştırmalarında çok sayıda sonuç elde edildi. Selmeczi László bu konuda öncü arkeologlardan oldu. 1992'de yayınladığı “Régészeti-Néprajzi Tanulmányok A Jászokról és a Kunokról¹⁷” adlı çalışmasıyla gerçekleşen kazıların verilerini ve referans noktalarını sunmaktadır. 2011'de yayınladığı “Kötöny Népe Magyarországon¹⁸” güncel çalışmasında Macaristan'a yerleşen Kumanların tarihini ele almıştır, tezimizde bu eserden de yararlandık.

Arkeolog Horváth Ferenc 2001'de yayınladığı “A csengelei kunok ura és népe¹⁹” ve Hatházi Gábor'un 2004'de yayınladığı “A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon²⁰” adlı eserlerinde kazı sonuçlarından Kumanların yerleşim ve yerleşim düzeni hakkındaki yorumlarıyla açıklık getirdi.

Pálóczi Horváth András'ın 1989'da tamamladığı İngilizce baskısı²¹ da yapılan “Besenyők, kunok, jászok” adlı eseri günümüzde Macaristan'daki Kuman tarihi üzerine yapılan en geçerli özetlerdendir. Yine 1994'de neşrettiği “Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúráján²²” adlı çalışması Kuman arkeolojik buluntularından Kuman gelenekleri, Macarlarla ilişkileri ve Macaristan'a kültürel etkileri üzerine yazılan alanın öncü eserlerindendir.

Bir diğer bahsedilmesi gerekilen isim Vásáry István'dır. Türkçe ve İngilizce de basılan “Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)²³” adlı eseriyle Kuman tarihinde zorlanılan bir sahaya açıklık getirdi. Macaristan'a göç öncesinde Rus Knezlikleriyle olan mücadele döneminde Balkanlar'daki Kuman varlığını ele almıştır. Kumanların XII. yüzyıl itibarıyla Balkanlara doğru yayılmalarının coğrafi izahının dışında bozkıra özgü ekonomik yapıları için yeni köle halklar kazandırma ihtiyaçları ve knezliklerinin ısrarlı

¹⁷ Selmeczi László, **Régészeti-Néprajzi Tanulmányok A Jászokról és a Kunokról**, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1992.

¹⁸ Selmeczi László, **Kötöny Népe Magyarországon**, Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 2011.

¹⁹ Ferenc Horváth, **A csengelei kunok ura és népe**, Archaeolingua Alapítvány és Kiadó, Budapeşte, 2001.

²⁰ Gábor Hatházi, **A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon**, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapeşte, 2004.

²¹ Pálóczi Horváth András, **Pechenegs, Cumans, Iasians Steppe Peoples In Medieval Hungary**, Corvina, Budapeşte, 1989.

²² Pálóczi Horváth András, **Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúráján**, Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 1994.

²³ István Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, YKY, İstanbul, 2015.

direnışleri yüzünden Eflak ve Bulgaristan’da artan nüfuzları Romanya’nın demografik yapısının şekillenmesinde nasıl pay sahibi olduklarını açıklar. Eflak’ta Ulahlarla ve Bulgarlarla olan siyasi temasları ve Kuman aristokrasisinin kurduğu hanedanlıkları detaylandırır. Kumanların Balkanlar’da kurdukları bu yapıların, Bizans’la kurdukları siyasi ilişkileri ve Moğol istilas   sonrası Moğollarla kurulan yeni düzende varlıklarını nasıl sürdürdüklerini çalışmıştır.

Macaristan’da yapılan araştırmalar Macaristan’daki Kumanların tarihini aydınlatma konusunda ileriye gitmiştir. Gy rf s Istv n’ın bütün dönem kaynaklarını derlemesiyle başlayan süreç, Gy rf s’ın yanlış tahlillerini içerse de ardından gelen araştırmacılar için yol gösterici olmuştur. Tarih kaynaklarının değerlendirilmesinin dışında özellikle arkeolojik buluntuların yorumlanmasıyla Kuman yerleşim bölgeleri ve iktisadi, kültürel yapıları kısmen ortaya çıkarıldı. Ülkemizde Kıpçak-Kuman erken tarihine yönelik çok sayıda araştırma eseri olsa da genel olarak Peter B. Golden, L szl  R sonyi, Omeljan Pritsak gibi alimlerin çalışmalarının devamı olarak kalmakta ve birbirini takip etmektedir. Macaristan’daki Kuman tarihiyle ilgili olarak ise gerek sahaya olan uzaklık gerekse Macar literatürünün Türk araştırmacılar tarafından Macarca dil bilgisi eksikliği sebebiyle yeterince takip edilememesinden dolayı yeterli çalışma yapılamamaktadır. Erdal  oban’ın “Orta  ağ’da Kumanlar ve Macarlar²⁴” eseri dışında Türkçe literatürde bu konu üzerinde durulmamıştır.

Tezimizde Kumanların Macaristan’a g  leri ve Macar tarihindeki rolleri üzerinde durulacak, Türk tarihçiliğinin bakış açısıyla kaynaklar ışığında değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

²⁴ Erdal  oban, **Orta  ağ’da Kumanlar ve Macarlar**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ GÜNEY RUSYA BOZKIRLARINDA VE BALKANLARDA KUMAN/KIPÇAKLAR

Bu bölümde Kıpçak-Kumanların kökenleri üzerine yapılan sayısız akademik tartışmaya fazla değinmeden köken ve erken tarihlerinden bahsederek XI. yüzyıl itibariyle Rusya'yla başlayan temaslarına değinmeye çalışacağız. Ruslarla aralarındaki yaklaşık iki yüz yıllık ilişkileri esnasında sık sık Balkanlar'a sarkmaları ve Balkanların Kumanların nüfuz alanına girmesini bu kapsamda açıklamaya gayret edeceğiz. Macaristan'a göçlerini daha iyi izah edebilmemiz için Kumanların XI. yüzyıldan Moğolların Doğu Avrupa'ya gelişine kadar olan tarihini belirtmemiz gerekmektedir. Büyük Macar Ovası Avrasya bozkır kuşağının doğal bir uzantısı olması ve Macar Krallığı'nın Balkanlar ve Galiçya'da nüfuz alanı kurma çabası Kumanlarla göç öncesinde yakın ve organik bir ilişkinin olmasını sağlamaktadır. Var olan yakın temasları sebebiyle Macaristan'daki Kumanların tarihinin bu bağlamda Güney Rusya bozkırları ve Balkanlar'daki Kuman tarihiyle bir bütün olarak düşünülmesi gerektiği kaçınılmazdır.

A. Kumanların Kökeni

Türk tarihinde Kıpçak-Kumanların kökeni üzerine çok sayıda bilimsel tartışma yapılmış ancak kesin bir neticeye varılamamıştır. P. V. Golubovskiy, Josef Marquart, Wilhelm Barthold, Sergey G. Klyashtorny, István Gyárfás, Géza Kuun, Gyula Németh, Karoly Czeplédy, György Györffy gibi oryantalistler, tarihçiler ve dilciler, geçmişte birkaç kez Kumanların kökenini ve erken tarihinin belirlenmesi konusunda araştırmalarda bulunmuşlardır²⁵. Kaynakların yetersizliği sebebiyle Marwazi'nin bahsettiği Kitay baskısıyla başlayan zincirleme göç dalgası sonucu XI. yüzyılda

²⁵ Árpád Berta, "Kumanların Kökeni", Çev. Emine Yılmaz, **Bir: Türk Dünyası İncelemeleri 9-10**, İstanbul, 1998, s. 133.

Kumanların Güney Rusya bozkırlarına nasıl geldikleri hakkında pek çok çalışmaya rağmen bugüne kadar kanıtlanabilir bir görüş doğmamıştır.

İslam dünyası, Güney Kafkasya'nın Hristiyan halkları Ermeniler ve Gürcüler ve Yuan Hanedanı devrinde Moğol ve Çinliler Kıpçaklar olarak anmaktaydılar. Arap-Fars kaynaklarında *Hifcah*, *Kıfcah*, Ermenice *Khardeş*, Gürcüce *Qivcaq*, Moğolca *Kıbcag*, Çin kaynaklarında ise *Qincha/Kimcaq* şeklinde geçmektedir. Bizans kaynakları ise *Kuman*, *Kumanos*, *Kumanoi*, *Cumanus*, *Kumani* adıyla anmaktadır. Böylece aynı etnik unsuru temsil eden Kuman ve Kıpçak adlandırması geniş bir coğrafyada yaygın şekilde kullanıldı²⁶.

XI. yüzyıl ortalarından itibaren Ruslarla temasları sonrası Kıpçak-Kumanların Rus kaynaklarında adı *Polovets* olarak bilinmektedirler²⁷. Buradan da Batı Slavcasına *Plauci*, *Plawci*, Macarcaya *Palócz* biçiminde geçti. Macarca da ayrıca *Kún* biçiminde kullanımı yaygındır. Alman kaynaklarında ise *Falones*, *Phalagi* ve *Valvi* biçiminde geçer²⁸. Slavca anlamı “sarı, soluk, soluk sarı” anlamına gelmekteydi. Ermeni kaynaklarında *Khardeş* şeklinde geçen Kıpçak-Kuman adı Ermenicede de aynı manadaydı. *Kun* kelimesi de muhtemelen *Kuman* kelimesinden türemekteydi²⁹. *Kuman* adının bir şahıs adı ardından da bir uruğun adı olduğu düşünülmektedir. Kıpçakların batı kanadını teşkil ettikleri için Bizans'ın ve Macarların bütün Kıpçak milletini bu adla anmaları muhtemeldir³⁰. *Kıpçak* adının ise ne ifade ettiği tam olarak bilinmemektedir. İbni Hordadbeh 885'den itibaren İslam ve sonra Gürcü kaynaklarında geçen Kıpçak adını Türkçe olarak “öfkeli, birden kızan” şeklinde açıklamaktadır³¹. Ebulgazi Bahadır Han ise “ağacın içindeki boşluk” şeklinde açıklar³². Tarih kaynaklarında geçen bu şekli Klyashtorny'a göre *Kıvçak-Kıbcak*

²⁶ Dinçer Koç, Kürşat Yıldırım, “Erken Kıpçaklar ve Tatarlar”, haz. Sergen Çirkin, **Kökler, Yay Çeken Kavimlerin Şafağı, Dil, Arkeoloji, Tarih, Antropoloji ve Etnografya Işığında Altay Halklarının Kökeni**, C. II, Ötüken, İstanbul, 2021., s. 689-690.

²⁷ Andrey N. Kononov, “Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine”, Çev. Mustafa Uğurlu, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 10, 2000, s. 518.

²⁸ **Erken İç Asya Tarihi**, ed. Denis Sinor, İletişim, İstanbul, 2017, s. 373.

²⁹ István Vásáry, **Erken İç Asya'nın Tarihi**, Çev. İsmail Doğan, Ötüken, İstanbul, 2016, s. 238.

³⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK, Ankara, 2019, s. 70.

³¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, İstanbul, 1998, s. 186.

³² Kurat, **a.g.e.**, s. 70.

sözcüğü eski Türk yazıt dilinde “talihsiz”, “bedbaht” ve “bahtı kara”; çift terkipli *kıvçak kovi-kıpçak kovi* hali ise “boş” ve “işe yaramaz” anlamına gelmektedir³³.

Kaynaklarda ilk kez Uygur Eletmiş Bilge Kağan’ın (747-759) diktirdiği Şine-usu Yazıtı’nda *Türk-Kıpçak* şeklinde geçmektedir. Türk ifadesi Kıpçakların erken tarihlerinde Göktürklerle bağlı olabileceğini işaret eder³⁴.

Kıpçak-Kuman kökenlerine ve etnik yapılarına dair ilk bilgiler IX. ve XI. yüzyıllar arası Pers ve Arap coğrafyacıların Kimek adıyla bilinen devletle özdeşleştirmelerinden ortaya çıkmıştır. Bu özdeşleştirme kapsamında günümüze kadar tarih araştırmalarında Kimekler ile Kıpçaklar aynı etnik yapıdan olduğu düşüncesi hâkimdi. Kökenleri konusunda Doğu Kazakistan’da Kimek Devleti içerisindeki durumları yeterince bilinmez. Kıpçaklar hakkındaki bütün eski kaynaklar onların Kimek boy birliğiyle siyasi ilişkide olduğunu fakat bu bağların sağlam olmadığını, topraklarının ayrı, iktisadi ve yaşam tarzı bakımından farklılıklar bulunduğunu yazar. Kıpçakların Kimek Devleti’nde batı tarafını Tobol ve İşim nehirlerinin orta kesimlerini tuttukları düşünülmektedir³⁵.

Kumanlarla ilgili olarak ilk başta Kıpçaklarla iki farklı halk olduğu varsayılabilir. XII. Yüzyıl ortalarında Türk kökenli bu iki halk siyasi ve kültürel bir fark kalmayacak şekilde birleşmişlerdir. Birleşmeleriyle birlikte farklı adlarla anılan bu iki halkı birbirinden ayırmak imkânsız hale gelmiştir³⁶.

B. Kıpçak-Kuman Birliği

Kimekler, İrtiş ile İtil arasındaki geniş coğrafyada yaşıyorlardı. Burada, Sarı Irmak kıvrımının doğusunda Nesturi Türk Öngütlerin komşusu olarak yaşayan kalabalık boylar halinde örgütlenmiş Kıpçak-Kumanlar, X. yüzyıl itibariyle yayılmaya başladılar. Uralları aşarak İtil Nehri’ne kadar ulaştılar. X. yüzyıl itibariyle Kıpçak-Kumanlar, Kimek Devleti’nin dağılmasıyla bölgedeki yönetici boy haline geldiler. IX.

³³ S. G. Klyashtorny- T. İ. Sultanov, **Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı**, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2004, s. 135.

³⁴ Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Yeniçağ’da Avrasya ve Ortadoğu’da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu**, Çev. Osman Karatay, Ötüken, İstanbul, 2018, s. 281.

³⁵ Ahincanov, **a.g.e.**, s. 18.; Bolat E. Kumekov, **Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti**, Çev. Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinuulu, TTK, Ankara, 2013, s. 45.

³⁶ Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 20.

ve X. yüzyıllarda artan hayvan sürüleri sebebiyle güneylerinde otlak çatışmaları yaşadıkları Uzların bölgelerine girmeye başladılar³⁷. XI. yüzyılda Kıpçak-Kumanların batıya doğru ilerlemelerinden anlaşılacağı üzere Uzlarla olan çatışmalar bozkırdaki istikrara zarar vermekteydi.

Uzlar, bu ilerleyiş karşısında iç karışıklıklar yaşamaya başladılar ve batıya doğru göçmeye başladılar. Svyatoslav'ın 965 yılında Hazarları yenilgiye uğratması ve Hazarların güçten düşmesi Uzların Don ötesine göçünü kolaylaştırmıştı. Ancak Kıpçaklar da Moğol Kitayların kuzeybatıya doğru yaptığı baskı sonucu topraklarını terk ederek Batı Sibirya, Kuzey Cungarya ve kuzeydoğu Yedisu bölgelerine doğru ilerlediler. Buralarda diğer Türk boyları ve yerli halklarla karıştılar³⁸.

Uzların ortadan kalkmasının ardından Karadeniz kuzeyindeki bozkır yolları Kıpçak-Kumanlara açıldı. Egemenliğine kattığı yeni Türk boylarıyla birlikte güçlenen Kıpçak-Kumanlar 1030'lu yıllara gelindiğinde İrtiş'ten İtil'e kadar bozkırlarının tamamını kaplamaktaydılar. Fars tarihçisi Beyhaki 1030'da Kıpçak-Kumanların Harezm'in komşuları olarak göstermektedir³⁹. Bozkır kuşağının adı Farsça kaynak Nasır-i Hüsrev ilk kez *Deşt-i Kıpçak* ifadesini kullanmaya başlamıştı⁴⁰. Rus kaynakları ise İtil'den Özi'ye (Dinyeper) kadar olan açık bozkırları *Polovetskoye Pole* olarak anmaya başladılar⁴¹.

XI. yüzyıl itibariyle Kıpçak-Kumanların kapladığı alan şöyleydi: Tuna'yla Özi arası, Özi/Dinyeper Körfezi, Özi'yle Aşağı Don arası. Şarukan, Sugron ve Balın şehirleri, Don Havzası'yla Orel ile Samara arasındaki bölge. Güney Rusya ticaretini elinde tutan Saksın şehri başkentleri olmuştu. Bir diğer önemli kentleri Sudak'tı⁴².

Ahincanov'a göre Kıpçak-Kumanlar bu coğrafyada bir konfederasyon kurmak zorunda kaldılar. Büyük baş sürülerinin artması geniş meralara olan ihtiyacı arttırmıştı. Bu sebeplerle Uzlara karşı birlikte hareket etmek için bir konfederasyon kuruldu. XII. yüzyıla gelindiğinde bozkırda bir istikrar sağlandı. Kıpçak-Kumanlar Doğuda İrtiş'ten

³⁷ Ahincanov, **a.g.e.**, s.181.

³⁸ Sergej G. Klyashtornyj, "The Polovcian Problem (II): The Qıpcaqs, Comans And Polovcians", **Acta Orientalia Scientiarum Hungary**, C. 58, S. 3, 2005, s.247.

³⁹ Kumekov, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁰ Vászary, **Eski İç Asya'nın**, s. 236-237.; **Erken İç Asya Tarihi**, s. 374-375.

⁴¹ Ahincanov, **a.g.e.**, s. 17.

⁴² Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, TTK, Ankara, 1984, s. 290-291.

Karadeniz kıyılarına kadar yayıldılar⁴³. Bu birlik 16 boydan oluşmaktaydı. Burçoğlu, Karabörklü, Başkurt, Uz, As, Peçenek, Çortan, Kangaroğlu, Emek gibi boylardan oluşmaktaydı⁴⁴. Dönem kaynaklarınca coğrafi olarak birbirlerinden ayrı olarak bahsedilir. İdrisi'nin Ak ve Kara Kumanya olarak yaptığı ayrım Türk sistemine göre coğrafi bir tanımlamaydı (kara=kuzey, ak=batı)⁴⁵.

Rus kroniklerinde de Kumanlar ikiye ayrılmaktaydı. Vahşi ve vahşi olmayan Kumanlar tasniflenmişlerdi. Buna göre kendilerine yakın olan boylar vahşi olmayan, doğudakiler vahşi Kumanlardı. Burçoğlu, Ulaşoğlu, İtoba, Urusoba boyları vahşi olmayan Kumanlara dahildi. Kaynaklarda *Polovci Dikii* olarak vahşi Kumanlar ise Don ve Donetsk boylarında yaşamaktaydılar⁴⁶. Golden bu bağlamda İdrisi'nin coğrafi ayrımının, Ak Kumanya vahşi olmayan Kumanlara, Kara Kumanya ise vahşi Kumanlara karşılık gelebileceğini düşünmektedir⁴⁷.

Rasovskiy'nin düşüncesine göre⁴⁸ XII. yüzyıl kaynakları Kuman topraklarının Özi'den Türkistan'a kadar uzandığını göstermektedir. XII. yüzyıl sonu itibariyle yerleşim yerlerini Özi'nin sağ kıyılarına kurmaktaydılar. Yine Tuna'dan batı yönüne giden Kumanların güney sınırları Azak ile Karadeniz kuzeyindeki bozkırlardı. Bütün bu sınırlar içinde yine Rasovskiy'nin kendi tasnifine göre Kuman konfederasyonunu oluşturan beş boy birliği bulunmaktaydı. İçlerindeki ilki ve en eskisi Orta Asya'daki anayurtlarından ayrılmayan Emek ve Kanglı Kumanlarıdır.

Hazarlar ile Bulgar Hanlığı arasında bulunan bozkırlarında İtil-Yayık Kumanları bulunmaktaydı. İtil ile Yayık kıyılarından, bu nehirlerin aşağısındaki ağızda bulunan Orta Sırt ve Güney Ural'a kadar uzanan bölgeyi kontrol ettiler.

Üçüncüsü, İtil ile Özi arasındaki bölgeye ve Özi'nin sol kıyılarına göç eden Donetsk-Don Kumanlarıydı. Bozkır sınırındaki knezliklerle askeri ve diplomatik en yoğun ilişkileri kuran ve kroniklerde en çok bahsedilen Kumanlardı. Rus ve İslam kaynaklarında sıkça bahsedilmelerinden dolayı tarihleri hakkında diğerlerine göre daha fazla bilgiye erişilebilir. Kışlıkları Aşağı Don ile Azak Denizi arasındaki

⁴³ Ahincanov, **a.g.e.**, s. 209.

⁴⁴ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981, s. 163.

⁴⁵ Golden, **a.g.e.**, s. 289.; Bu durum Türk devletlerindeki doğu batı kanadı olarak yönetime de işaret olabilir. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 271-273.

⁴⁶ Peter B. Golden, "The Polovci Dikii", **Harvard Ukrainian Studies**, C. 3/4, 1979-1980, s. 297-298.

⁴⁷ Golden, "The Polovci Dikii", s. 298.

⁴⁸ D. A Rasovskiy, "Kumanlar Kuman Topraklarının Sınırları", Çev. Mualla U. Yücel, **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 40, s. 159-186.

kroniklerde Dinyeper Çukurluğu diye geçen yerdedir. Monomah ve oğlu Mystislav'ın 1116, 1120 ve 1132'de bozkıra düzenledikleri seferleri bu bölgedeki Donetsk-Don Kumanları üzerine olmuştur.

Dördüncüsü, Özi'nin sağ tarafına göç eden Lukomor Kumanlarıdır. Küçük bir topluluk olan Lukomorlar Donetsk-Don grubundan ayrılan Burdj-Oglı⁴⁹ boyunun bir bölümüydü.

Beşincisi ise Balkanlara inen Tuna'nın aşağısından Karpatların güney eteklerine göç eden Tuna Kumanlarıdır. Bunlar Kuzey Bulgaristan ve Eflak topraklarında 1186 yılında İkinci Bulgar Devleti'nin kurucusu oldular.

Bu boylar birbirinden bağımsız gibi gözükseler de savunma ve saldırı gibi ortak çıkarlar için hızlıca birleşebiliyorlardı. Düzenlenen küçük seferler genellikle bağımsız gruplar şeklinde yapılmaktaydı. Rus sınırına geldikleri XI. yüzyıl ortaları itibariyle knezliklere karşı merkezi hareket etseler de zamanla bu boyların bölgesel nüfuzları arttı. Bozkırın eski sakinleri Peçenek, Uz ve Berendiler, Kumanların baskısıyla Rusya içlerine yerleştiler kalanlar ise Kuman boylarına katıldılar. Rus kronikleri Kumanların bütün Rus topraklarını yıkmak istediklerini yazmaktadır. Ancak Golden'a göre⁵⁰ Kumanların Rus topraklarını ele geçirme gibi bir amaçları olamazdı. Bölünmüş yapıları koordineli harekete geçmelerine engeldi. Konar-göçerler için Güney Rusya bozkırlarındaki otlaklar hayvanları için idealdi. Yerleşik toplumlara yakınlığı ile ticaret ve yağma ile yerleşiklerin mallarına erişebiliyorlardı. Müttefik ya da paralı asker olarak komşu devletlerin ordularına sık sık davet edilmeleri de ayrı bir gelir kaynağıydı. Moğollara kadar bozkırdaki statükoyu korumak tek amaçlarıydı ve ardılları da benzer bir sistem kurdular. Bu sistemde konar-göçerlerin en çok çekindikleri mesele yerleşik komşularının göndereceği koalisyon ordularıydı. Bu yüzden kurdukları denge, sürdürülebilir bir sistemdi.

⁴⁹ Burçoğlu.

⁵⁰ Golden, **a.g.e.**, s. 291.

C. Kumanlar ve Ruslar

XI. yüzyıl itibariyle Kumanlar İtil Nehri'nin batısına yayılmaya başladılar. Güney Rus bozkırlarında ilk kez Ruslarla tanıştılar. Kumanlar 1054-1230 yılları arasında prensliklere bölünmüş Ruslar ile yakın temaslar kurdular. Bu iki topluluk arasında savaş diplomasisinin yanında evlilik ve ticari ilişkiler de bulunuyordu. Rus kroniklerinde Polovets adıyla andıkları Kumanlarla olan ilişkileri detaylı bir şekilde bulunmaktadır⁵¹. Moğol istilasından önce Güney Rus bozkırlarına gelişleri ve buradaki varlıkları bu kroniklerin anlatıları doğrultusunda Kıpçak-Kuman tarihi için en çok araştırılan konulardandır.

Kiev Büyük Knezi Yaroslav Mudriy hükümdarlığı sürecince knezliklere diz çöktürerek Kiev topraklarını genişletti, Peçenekleri, Lehleri yenilgiye uğrattı, yeni kanunlarla yenilikleri getirtti ve Rus kiliselerini Bizans tahakkümünden çıkarttı ancak 1054'te ölümünün ardından Knezlik oğulları tarafından paylaşarak prensliklere bölündü⁵². Bu iç çekişmelerin içinde bazı prensler Kiev tahtını ele geçirebilmek için Macarlar, Lehler ve Kumanlar gibi yabancılarla iş birliğinde bulundular. Kumanlar da bu süreçte kendi mülkleri haline getirebilmek adına bozkırları Peçenek ve Uzlardan arındırdılar. Rus knezliklerinin güçlerini ve zayıflıkları deneyerek onları tanımaya çalıştılar. Rusya'nın XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşadığı iç karışıklık ve Kumanlarla süren çatışma ortamında nihayet Yaroslav'ın torunu Vladimir Monomah'ın (1113-1125) yoğun çabaları sonrası 1125'teki ölümüne kadar Rus prensleri arasında bir ittifak kuruldu⁵³. Vladimir Monomah'ın Kiev Büyük Knezi olduğu saltanatı döneminde Kumanlar knezliklere karşı merkezi yürütülen bir savaş halindeydiler. Monomah'ın kendi yazdığı vasiyetnamesinde 83 kere askeri sefer düzenlediğini, 19 kez antlaşma yaptığını yazmaktadır⁵⁴. Rus prenslerinin direnişine rağmen bozkır şeridine erişilemiyor, bozkırın içlerine doğru düzenlenen seferler zaman zaman felaketle sonuçlanıyordu. Kumanlar Rus yerleşimlerine girerek bölge

⁵¹ Konuyla ilgili olarak bkz. Mualla Uydu Yücel, **9. Yüzyıl'dan 13. Yüzyıl'a İlk Rus Yıllıklarında Türkler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2021.

⁵² L. N. Gumilev, **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları**, Çev. Ahsen Batur, 1. C., Selenge, İstanbul, 2006, s. 350-351.

⁵³ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak, Selenge, İstanbul, 2019, s. 63.

⁵⁴ Kurat, **a.g.e.**, s. 78.

halkını köleleştiriyordu⁵⁵. Kumanlarla olan bu yoğun çatışma ve kaos dönemi Mistislav'ın 1132'deki ölümünün ardından birkaç on yıl daha sürdü⁵⁶.

1030 itibariyle Kumanların İtil Nehri civarına gelmelerinin ardından Peçenek ve Uzların hâkim olduğu Güney Rus bozkırlarından, onları Balkanlara ve Knezliklere doğru sürmeye başladılar⁵⁷. Pereyaslavl Knezi Vsevolod Yaroslaviç'in (1054-1073) tahta çıktığı 1054 yılında Kumanlar ilk kez Pereyaslavl⁵⁸ topraklarına girdiler. Han Boluş önderliğinde hediyelerle gelerek barış sağladılar ve geri döndüler. Sağlanan barış göstermelik oldu. Boluş liderliğindeki Kumanlar yeni geldikleri bu bozkırlarda keşif seferi amaçlamışlardı. 1061 yılında Pereyaslavl Knezliği topraklarında tekrardan girdiler. Liderleri Han İskal ile Vsevolod'u mağlup ederek Rus tarihindeki önemli bir dönemi başlatmış oldular⁵⁹. Bu tarihten itibaren Kumanlar, Rus siyasi hayatının en önemli aktörleri olmaya başladılar.

Peçenek ve Uzların Kumanlarla olan düşmanlıkları, knezliklerin bu topluluklarla askeri olarak iş birliğine gitmesine, Rus ordularında paralı asker olarak hizmete girmelerine yol açtı. Bu durum 1068'de ikinci Kuman saldırısı için bir gerekçe oldu⁶⁰. Tekrardan Pereyaslavl topraklarına başlayan saldırı karşısında birbirleriyle kardeş olan üç knez, Kiev Knezi İziaslav (1054-1078), Çernigov Knezi Svyatoslav (1054-1073) ve Pereyaslavl Knezi Vsevolod kendi aralarında ittifak kurdular. Ordularını bir araya getirerek yürüdükleri Alta'da yenilgiye uğradılar. Yenilgiden sonra İziaslav ve Vsevolod Kiev'e kaçtılar. Kumanlar Kiev topraklarında nüfuzlarını arttırarak Çernigov'a doğru yürüyüşe geçtiler. Svyatoslav tekrar onlara karşı yürüyüşe geçmek zorunda kaldı. Snovsk'da karşıladığı Kumanları yenilgiye uğrattı. Kumanların önemli hanlarından Sarukan esir düştü⁶¹. Kumanların bu saldırısı sonucundan henüz bozkırlara nüfuzlarını tam olarak geçiremediklerini ve 1090 yılına kadar knezlik topraklarında belli bir bölgeyi aşamadıkları anlaşılmaktadır⁶². Rus knezliklerinin en güneyinde yer alan Pereyaslavl, coğrafi konumu itibariyle bozkır ile orman kuşağı

⁵⁵ Vernadsky, **a.g.e.**, s.63.

⁵⁶ Kovács Szilvia, "A Kunok Története A Mongol Hódításig", **Doktora tezi**, Szeged Üniversitesi, 2012, s. 43.

⁵⁷ Béla Kossanyi, "XI.-XII. nci Asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair", Çev. Hamit Koşay, **Belleten**, C. 8, S. 29, Ankara, 1944., s. 123-126.

⁵⁸ Pereyaslavl Knezliği, Rus knezliklerinin en güneyinde Özi Nehri'nin sağ kıyısında bulunuyordu.

⁵⁹ Kovács, "A Kunok Története", s. 47-48.; Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları -Altın Orda Öncesi Dönem-", **Karadeniz Araştırmaları**, S. 3, 2004, s. 63

⁶⁰ Ahmet Gökbek, **Kıpçak Türkleri: Siyasi ve Dini Tarihi**, Ötüken, İstanbul, 2021, s. 55.

⁶¹ Kovács, "A Kunok Története", s. 47-48.

⁶² Gökbek, **a.g.e.**, s. 56.

arasında bir karakol işlevi görmekteydi. Bozkıra komşuluğu sebebiyle Çernigov ile Kiev knezlikleriyle birlikte Kumanlar saldırılarından en çok zarar gören bölgeydi. Kumanlar, Knezliklerin bozkırlardaki nüfuzunu tamamen ortadan kaldırmak adına 1071’de tekrar harekete geçtiler. Özi’nin kollarından Ros Nehri kıyısındaki Rostovtsev ve Neyatin şehirlerine saldırdılar. Bu tarihin ardından Kumanların saldırıları sıklaştı. 1070’lerin sonunda Çernigov Knezliği’nin ormanlarına ulaştılar. Starodub⁶³ şehrini yağmaladılar⁶⁴.

Bu tarihten itibaren Bizans kaynaklarında *Komanoi* adıyla sıkça anılmaya başlandılar. 1078’de Bizans topraklarında isyan eden düşmanları Peçeneklerle birlikte Edirne’yi kuşattılar. Artık Kumanlar Tuna’yı geçmişlerdi. Güney Moldova ve Eflak ovalarını ele geçirdiler⁶⁵. Macaristan ve Bizans topraklarına daha sık akınlar yapmaya başladılar. 1083 yılında Peçeneklerin müttefiki olarak tekrar Bizans içlerine akınlar yaptılar. İmparator Aleksios Komnesos’un Peçeneklerin elindeki Silistre’yi geri alabilmek için başlattığı harekate karşı Peçenek Hanı Tatuş, tekrar Kumanlardan yardım istedi. Kumanların savaş alanına çok geç gelmeleri, Peçeneklerin ise Dristra Muharebesi olarak adlandırılan muharebeyi başlatıp kazanmaları üzerine ganimetleri Kumanlarla paylaşmak istemediler⁶⁶.

Komşularıyla olan savaş diplomasisinin dışında Kumanlar, Rus prenslerinin kendi aralarındaki mücadelelere de dahil oldular. Prensler taht mücadelelerinde Kumanlardan yardım almaya başladılar. Yine 1078’de Oleg Svyatoslaviç Kuman askerleriyle birlikte Vsevolod’a karşı yürüdü. Kovács’a göre Kumanlarla ilk kez yapılan bu ittifakın meşruluğu, babası Svyatoslav’ın 1068’de Sarukan’ı esir alarak rakiplerinin saygısını kazanmasıyla açıklanabilir⁶⁷. Oleg, Kumanlardan yardım isteyen ne ilk ne de son Rus kneziydi. Gumilev’e göre X-XIII. yüzyıllar arası Kumanlar arasında otlaklar yüzünden çıkan çatışmalar kurumsallaşmıştı. Bu yüzden bir Kuman hanı diğer bozkırlı hanlardan ziyade bir Rus kneziyle daha iyi anlaşabiliyordu. Bununla birlikte mecbur da kalabiliyorlardı. 1111-1116 arasında Monomah’ın

⁶³ Günümüzde Ukrayna-Rusya sınırında, Rusya’nın Bryansk Oblastı’na bağlıdır.

⁶⁴ Kovács, “A Kunok Története”, s. 50.

⁶⁵ Kossanyi, **a.g.m.**, s.126-127.

⁶⁶ Kovács Szilvia “The Cuman Campaigns in 1091”, **Golden Horde Review**, S. 1 (3), 2014, s. 175

⁶⁷ Kovács, “A Kunok Története”, s. 49.

başarıları karşısında Kuman-Rus ittifakları kuruldu. Kumanlar direnişi sürdürüp teslim olmamaları halinde Ruslar tarafından yok edilebilirlerdi⁶⁸.

1083'de Pereyaslavl Knezliği'nin Goroşin şehri işgal edildi. 1084'de 8 bin kişilik bir birlik tekrar Pereyaslavl topraklarına vardı. 1086'da Kiev topraklarına akın düzenlediler⁶⁹. 1090'lara gelindiğinde Kumanlar güçlerinin doruğundaydılar. Bönek (Bonyak)⁷⁰, Tugorhan (Tugorkan), Sarihan (Şaruhan) ve Altunoba (Altunopa) adlarında güçlü hanlar tarafından idare edilen ordularla sefere çıkıyorlardı. Bozkırlar tamamen hakimiyetleri altındaydı. Rusya içlerine doğru geniş sahada akınlar yapabiliyorlardı⁷¹.

1090'lı yıllar Bizans için ise yorucu yıllardı. XII. yüzyılın ortalarından itibaren Bizans iç ve dış siyasetinde hızlı bir çözülme başlamıştı. 1064'te Belgrad'ın Macarlar tarafından alınması, Anadolu'da Türkmenlere, İtalya'da Normanlara karşı savaşlar askeri ve ekonomik olarak Bizans'ı zor duruma düşürmüştü⁷². Bu esnada 1090 yılında Anadolu'da kurulan Türkmen beyliklerinden Çaka Beyliği ile Peçenekler ittifak halinde imparatorluğa karşı harekete geçmişlerdi. İmparatorluk ne diplomasi yoluyla ne de askeri olarak kırk yıldan beri süren Peçenek akınlarını engelleyebiliyordu. Bu zor durumdan 1091'de Kumanların yardımıyla kurtuldular. Büyük Leunion Savaşı 29 Nisan 1091'de gerçekleşti⁷³. Aleksios Komnenos, Kumanların yardımıyla Bizans'ın baş belası Peçenekleri daha sonra yaşanacak birkaç önemsiz gelişme dışında tarih sahnesinden sildi⁷⁴. Yakalanan Peçenek esirleri aileleri ile birlikte Bizans ordusu tarafından katledildiler⁷⁵.

1093 yılına gelindiğinde Vsevolod'un hayatını kaybetmesi üzerine Kiev tahtına Svyatopolk geçti. Bunun üzerine Kumanlar yeni kneze elçiler gönderdiler. Konar-göçerlerin yerleşiklere dayattığı "barış satın alma" seçeneğini sunarak çeşitli hediyeler talep ederek saldırmama sözü verdiler. Knez reddederek elçileri tutuklattı. Elçilerinin

⁶⁸ L. N. Gumilev, **Avrasyadan Makaleler-1**, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2006, s. 286.

⁶⁹ Kovács, "A Kunok Története", s. 51-52.

⁷⁰ Bönek Çağatayca yaşlanmak, ihtiyarlamak. László Rásonyi, "Kuman Özel Adları", **Doğu Avrupa'da Türklük**, Ed. Yusuf Gedikli, Selenge, İstanbul, 2017, s. 190.

⁷¹ Kurat, **a.g.e.**, s. 79.

⁷² Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, 2011, s. 317.

⁷³ Savaş Meriç Nehri kıyısında Omurbey mevkiinde gerçekleşti. Gökbel, **a.g.e.**, 54.

⁷⁴ Peçenekler Leunion Savaşı'nın ardından Rusya içlerine sığındılar. 1117'de Kumanların Don Nehri kıyılarına düzenledikleri seferde Uzlarla birlikte Rusların müttefiki olarak savaşmaktaydılar Gumilev, **Eski Ruslar**, s. 378.

⁷⁵ Kovács Szilvia, "The Cuman Campaigns", s. 181.; Valeri Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI.-XIV. Yüzyıllar)", Çev. Zeynep Zafer, **TA**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 801.

akıbetini öğrenmek isteyen Kumanlar Kiev Knezliği'nin sınır karakollarından Torçesk kentini kuşattı. Knez elçileri bıraksa da harekete geçmiş olan Kumanlar barışı kabul etmediler ve Stugna'da karşı karşıya gelen iki ordudan Kumanlar galip çıktı. Hemen ardından Torçesk şehrini kuşattılar. Dokuz haftalık kuşatma esnasında kuşatmayı yarmak isteyen Svyatopolk'un birliklerini bir kez daha yendiler. Kuşatma esnasında Kiev çevresini de yağmaladılar. Kent daha fazla dayanamadı, teslim oldu. Kumanlar esirleri bozkırlara götürdüler⁷⁶. 1093 olayları Kiev'i derinden etkiledi. Torçesk kenti Kiev'in en önemli savunma sistemlerindendi. Ağır kayıplar veren Ruslar Kumanlarla iyi diplomatik ilişkiler kurma yollarını aradılar. Böylece 1094 yılında barış için bir ilk olarak aralarında kraliyet evliliği kararı alındı. Svyatopolk Kumanların güçlü hanlarından Tugorhan'ın kızıyla evlendi. Barış uzun sürmedi Kiev çevresini yağmalayan Kuman boyları sebebiyle barışı tazelemek isteyen Kumanların iki elçisi öldürüldü. Bunun üzerine Tugorhan, Bonyak ve Küre önderliğinde üç boy halinde harekete geçen Kumanlar Berestov ve Uste'yi yağmaladıktan sonra Rus orduları karşısında ağır bir yenilgi aldılar. Tugorhan ve çok sayıda Kuman ileri gelen savaşçısı öldürüldü. Bonyak intikam amacıyla Kiev çevresine ve manastırlara baskınlar düzenledi⁷⁷. Şiddetli Kuman akınlarının ardından bozkıra yaklaşık 10 yıl sessizlik geldiği görülüyor. Güç kaybeden Rusya bu süreçte kendi iç işlerinde bazı siyasi gelişmeler yaşadılar.

Bu siyasi gelişmelerden en önemlisi Monomah'ın tahta çıkmasıdır. 1103 itibarıyla Rus Kuman ilişkilerinde Monomah'ın kesin bir etkisi gözükmeye başlar. 1053 yılında doğan Vladimir Monomah annesinin Bizans hanedanından olması sebebiyle Bizans kültürüyle yetişmişti. 1073-1078 yılları arası Smolensk, 1078-1094 arası Çernigov, 1094-1113 arası Pereyaslavl ve son olarak 1113-1125 yıllarında Büyük Kiev Knezliği yaptı. Farklı knezliklerde bulunması deneyimini ve meşruluğunu arttırmıştı. Pereyaslavl kneziyken Kumanlarla yakından tanışması Kumanlarla mücadele konusunda etkili adım atmasına sebebiyet verdi. Rus knezlerini Kumanlara karşı saldırı için koalisyon kurmaya ikna ederek orduları bozkırlarda Kumanların üzerine sürdürdü. 1103 yılındaki ilk olarak Özi kıyılarında bahar ayında zayıflamış hayvanlarını hesap ederek Kumanların üzerine yürüdüler⁷⁸. 4 Nisan 1103 tarihinde Suten Nehri Savaşı olarak adlandırılan savaşta Kumanlar beklemedikleri sayıdaki

⁷⁶ Kovács, "A Kunok Története", s. 52-53.

⁷⁷ Kovács, "A Kunok Története", s. 56-62.

⁷⁸ Kovács, "A Kunok Története", s. 65-66.

birleşik Rus orduları karşısında ağır bir yenilgiye hatta katliama uğradılar. Kumanların 20 önemli hanı öldürüldü. Esir alınan Beldüz, Monomah tarafından infaz edildi. Bu olay Kumanların teslim olmasını engelleyerek, intikam isteği oluşturdu. Nitekim Bonyak Han, 1105 ve 1107 yıllarında Pereyaslavl'a yaptığı saldırılarla karşılık verdi. 27 Mart 1111'de Monomah'ın tekrar bir araya getirdiği koalisyonla Salnitsa Nehri kıyısında Kumanları tekrar yenilgiye uğrattı⁷⁹. Son olarak Kiev'de başlayan bir halk ayaklanması sonucu Monomah 1113 yılında Kiev tahtına geçmiştir. Kumanlar Monomah'tan tahta çıkışının onuruna hediyeler talep ettiler. Monomah'ın bunun üzerine çıktığı seferde Kumanlarla karşılaşmadan geri döndü. Son olarak Monomah, 1116'da Don kıyısında bir sefer düzenleyerek Kumanlara ağır kayıplar verdirip çok sayıda esir aldı. Bu seferlerle Kumanların iyice zayıfladığı görülmektedir. Kumanlara tabi durumdaki Uzlar ve Peçenekler ayaklanarak Rus knezliklerinin tarafına kaçtılar⁸⁰.

1103 ile 1116 yılları arasında bozkırdaki bu hakimiyet mücadelesi iki tarafa da ağır zarar verdi ancak Kumanlar için sonuçları daha ağır oldu. Knezliklere yaptıkları seferlerde çok sayıda han kaybettiler. Bozkıra geldikleri tarihten beridir merkezi şekilde hayatlarını yürüten Kumanlar, kendi içlerinde dağılma süreci yaşayarak bozkırdaki etkinliklerini elli yıl kadar kaybettiler. Monomah'ın Kiev Büyük Knezi olduktan sonra Kumanlarla olan masraflı intikam savaşını bitirme kararı bozkırlarda da bir politika değişikliğine gidilmesine sebep oldu. Monomah'tan sonra güçten düşen Kumanlar merkezi saldırılardan vazgeçerek Ruslarla iyi ilişkiler kurma yoluna girdiler. Rus knezlerinin aralarındaki iç savaşlara katılan paralı askerler olarak varlık gösterdiler⁸¹. Daha önce de vurguladığımız gibi Gumilev'in düşüncesine göre Monomah Kumanlar teslim olmak ya da Ruslarla müttefik olmak zorundaydılar. Monomah'ın saldırıları sonucunda birkaç boy koalisyonu şeklinde parçalanmışlardı. Vahşi Kumanlar ise Don'un karşı kıyılarında kalmışlardı⁸².

Monomah'ın Kumanlar üzerinde kurduğu baskı sonucu Kumanların bazı boyları Balkanlar ve Gürcistan'a indiler⁸³. Bozkırda kalan Kumanlar knezliklere olan

⁷⁹ Gumilev, **Eski Ruslar**, s. 377-378.

⁸⁰ Kurat, **a.g.e.**, s. 83.; Karatay, **a.g.m.**, s. 64.

⁸¹ Gumilev, **Eski Ruslar**, s. 386.

⁸² Gumilev, **Avrasyadan Makaleler-1**, s. 287.

⁸³ Monomahla mücadele döneminin Kumanlarda çözülme yarattığı görülmektedir. Sarukan'ın oğlu Atrak'ın Gürcü kralı II. David'in daveti üzerine 45 bin kişilik bir birlikle Gürcistan'a gitti. Buraya giden birliklerin Şirvan, İran ve Ermenistan'a başarılı akınlar yaptığı bilinmektedir. Gökbek, **a.g.e.**, s. 62-63.; Karatay, **a.g.m.**, s. 64.; Kurat, **a.g.e.**, s. 83-84.; Golden, **a.g.e.**, s. 290-291.

saldırılarına uzun bir süre ara verseler de Monomah'ın ölümüyle birlikte Rusya'daki taht mücadelelerine karıştılar. Çernigov, Kiev gibi Kumanlarla akrabalık bağları olan knezlikler, rakiplerini ezebilmek için Kuman hanlarını kendi savaşlarına davet ediyorlardı. Bu davetler knezler için faydalı gözüküyordu ancak bozkır sınırındaki Pereyaslavl, Çernigov ve Novgorod-Seversk knezlikleri bu savaşlardan ötürü ağır zarar gördüler. Kuman akınları bölgede büyük bir nüfus kaybına sebep oldu. Halkın bir kısmı kuzeydeki Suzdal bölgesine göç etti⁸⁴.

Monomah'ın oğlu Mstislav Vladimiroviç'in 1132'deki ölümüyle Kuman akınları büyük ölçüde durdu. Kumanlar 1170'lere kadar genellikle knezlerin aralarındaki taht mücadelelerine katıldılar. Bu dönemde Ruslara karşı büyük akınlar düzenlenmemesinin muhtemel sebebi, knezlerin taht mücadelelerinde kazandıkları ganimetlerle barışçıl şekilde zenginleşmeleri idi⁸⁵. 1170'lerden itibaren tekrar ısınan bozkırda karşılıklı çatışmalar başladı. Konçak ve Kobyak adlarındaki Kuman hanları 1174, 1177 ve 1179'da Pereyaslavl Knezliğine düzenledikleri akınlar sonrası Rus knezleri tekrar bir koalisyon kurmaya karar verdiler. Kiev knezi Svyatoslav Vsevolodoviç'in 1184'te Rus knezlerini ikna etti. Kumanlar üzerine sefere çıkan 11 knezin birleşik orduları Kumanları ağır bir yenilgiye uğrattılar⁸⁶. Kumanlara karşı kazanılan zafer, sefere katılan knezler büyük prestij yarattı. Bu durumun diğer knezler için bir meşrutiyet eksikliği yarattığı anlaşılmaktadır.

Nitekim zaferin ardından sefere katılmayan Novgorod-Seversk Knezi İgor Svyatoslav Kumanlara karşı yeni bir sefer talep etti. 1184 seferine katılmayan diğer knezliklerin birleşik ordularıyla acele bir yürüyüşe başladılar. İgor'un Donetsk'e doğru yürüyen ordusunun amacı küçük çaplı akınlar düzenlemek, prestij ve ganimetlerle Rusya'ya geri dönmektir⁸⁷. Ruslar ilk çatışmada üstünlük kurdular. Kumanlar bozkırlara geri çekildiler. Bu zaferin etkisiyle Donetsk'in derinlerine kadar girdiler. Rus ordusunun ilerlediğini duyan Kuman boyları bozkıra çekilen Könçek komutasındaki orduya katıldılar. Don kıyılarında Kagalnik⁸⁸ denilen bir noktada aniden Kumanlar Rus ordusunu çevirdiler. Üç gün boyunca suya erişmelerine engelledikten sonra İgor'un yorgun ordusunu esir ettiler. İgor Svyatoslav

⁸⁴ Gökbel, **a.g.e.**, s. 60.

⁸⁵ Kovács, "A Kunok Története", s. 99.

⁸⁶ Kurat, **a.g.e.**, s. 85-86.

⁸⁷ Kovács, "A Kunok Története", s. 136.

⁸⁸ Don Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü nokta.

beraberindeki çok sayıdaki prensle birlikte Kumanlara esir düştü⁸⁹. Bu sefer ve Igor'un esaret zamanı, Rus edebiyatının ilk milli destanı olan Igor Alayı Destanı'na da konu oldu. Destanda seferin ayrıntıları, insan ve doğa betimlemeleri, yaşanan üzüntü lirik bir üslupta yazılmıştır. Ulusçu bir dili olan eserde Tanrı'nın kendilerine ceza olarak gönderdiği bozkırdaki yabancı düşmana karşı knezlikler birlikte mücadeleye çağırılmaktadır. Kumanlar hakkında verdiği dilsel, yaşam tarzı ve savaş taktikleri hakkında detaylı bilgilerle Türk tarihçiliği açısından önemli bir eserdir⁹⁰.

Yüzyılın sonunda bozkırda nispeten istikrar sağlandı. 1187'de Kuman akınlarına karşılık aynı yıl kışın Kiev orduları Kuman yerleşimlerine baskınlar yaptılar. Yine 1192, 1193, 1199, 1200-1201 ve 1204 yıllarında kaynaklara geçen benzer karşılıklı küçük çaplı seferler yapıldı. XIII. yüzyıl itibariyle ise Rusların bozkıra, Kumanlar da knezliklere olan akınlarını durdurdular. Bu süreçte bazı boylar Ruslara katıldı.

İki tarafın da birbirine düzenlediği çok sayıda akın olsa da birbirlerine üstünlük sağlayacak büyük çaplı bir sefer için yeterli gücü bulamamaları iki tarafın da barıştan yana taraf olmalarına sebebiyet verdi⁹¹. Hatta 1221'de Selçuklu Türklerinin Kırım'a düzenledikleri Suğdak Seferi'nde ve Kalka Nehri Savaşı'nda Ruslarla Kumanlar ittifak yaptılar. Kalka Nehri Savaşı'na ve sonuçlarına daha sonra temas edeceğiz.

D. Balkanlarda Kumanlar

Kumanlar, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güney Rusya bozkırlarından kovma gayreti içinde oldukları Peçeneklerin ardından Tuna kıyılarında gözükmeye başladılar⁹². 1078'de imparatora isyan eden Peçeneklerin ittifak çağrısıyla birlikte katıldıkları Edirne kuşatmasının ardından Bizans kaynaklarında *komanoi* adıyla sıkça anılmaya başlandı. "Kumanlar ve Ruslar" alt başlığında bahsettiğimiz Lebunion Savaşı'yla (1091) Kuman hanları Bönek ve Tugorhan, Bizans yardımıyla Peçeneklerin

⁸⁹ Gökbel, **a.g.e.**, s. 61.; Kovács, "A Kunok Története", s. 140-143.

⁹⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, 190-191.

⁹¹ Kovács, "A Kunok Története", s. 143-151.

⁹² D. A. Rasovskiy, "Rus'da ve Ugriya'da Peçenekler, Torklar ve Berendiler", Çev. Kürşat Yıldırım, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 121, S. 239, 2019, s. 299.

Balkanlardaki siyasi varlıklarını kalıcı şekilde ortadan kaldırarak, Karpat-Tuna bölgesinde onların yerini aldılar.

XI. yüzyılın sonunda Don ve İtil'den gelen Kuman boyları artık Tuna'yı geçmişlerdi. Güney Moldova ve Eflak ovalarını kontrol altına aldılar⁹³. Yine de Turla (Dinyester) ile Tuna arasındaki topraklara yerleşmediler, askeri olarak kontrol altına aldılar. Bölgenin yerli halkı Slavlar, Bulgarlar ve Ulahlardı. Nitekim XIII. yüzyılda Moğolların bölgeye gelmesiyle başta Moldova olmak üzere Balkanlarda bağımsız faaliyetler yürüten topluluklar dışında sivil nüfusları kayda değer şekilde arttı⁹⁴. Bu etnik çeşitlilik içinde 1187 yılında Kuman askeri aristokrat sınıfı bölgeye hâkim olmaya başladı. Bölgede bu halklarla kurdukları müttefiklik ilişkileri sonrası Kuman kökenli Asen Hanedanı Bizans'tan bağımsızlık kazanarak İkinci Bulgar Devleti'ni kurdu. Bölgede ekonomik kazançlar elde etmek adına paralı askerlik ve müttefiklik yapan Rasovskiy'nin tanımladığı Tuna grubu faaliyet göstermekteydi.

Bizans açısından bakarsak, XII. Yüzyılın ilk yarısı Bizans için son altın dönemi oldu. Artan vergiler, Venediklilerin ticaret tekeli ele geçirmeleri yoksulluğu ve anarşiyi arttırmıştı. Dış politikadaki başarısızlıklar da buna eklenmişti. Macarlar Balkanlarda nüfuzunu arttırıyordu, İtalya'daki ve Sicilya'daki toprakları Normanlar tarafından istila edilmişti. Bu krizlerin ortasında hanedan değişikliği de yaşandı. 1185'te İstanbul halkı I. Andronikos Komnenos'u (1180-1185) tahttan indirerek Angelos hanedanından II. İsaakios'u (1185-1195/1203-1204) tahta geçirdi. Bu hoşnutsuz ortamda 1018 yılından beri Bizans hakimiyeti altında olan Bulgarlar arasında da hareketlenmeler oldu. 1185 yılında Peter ve Asen adlı iki kardeş Bulgarları bağımsızlık için isyana sürükledi.

1185 tarihi itibarıyla Kumanlar da Balkanlardaki siyasi ve askeri olaylarda sıkça rol almaya başladılar. 1237 öncesi Balkanlara toplu bir göçleri olmasa da küçük ve bağımsız Kuman boyları askeri bir liderlerinin etrafında Bizans ve Bulgar topraklarına yerleşerek paralı askerlik yaptılar. Bu tarihler arasında nüfusları Tuna'nın kuzeyindeydi⁹⁵. Tuna grubuna bağlı Kuman boylarının göç öncesi dönemde

⁹³ Kossanyi, **a.g.m.**, s. 126-127.

⁹⁴ Pálóczi Horváth András, "Nomád Népek A Kelet-Európai Steppén és A Középkori Magyarországon", Ed. Havassy Péter, **Zúduló Sasok Új Honfoglalók – Besenyők, Kunok, Jászok – A Középkori Alföldön és Mezőföldön**, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1996, s. 22.

⁹⁵ Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 75.

Balkanlardaki varlıkları Bulgar ve Ulah halklarını organize eden aristokratik bir güç olarak sahne almaları sebebiyle önemliydi.

a. İkinci Bulgar Devletinin Kuruluşunda Kumanlar

Bulgarların köken tartışmalarına değinmeden kısaca bahsedecek olursak, Birinci (Tuna) Bulgar Devleti, İtil bölgesinden gelen Bulgarlar tarafından 681 yılında Asparuh tarafından Balkanlar'da kuruldu. Ogur grubundan Türk asıllı bir topluluktur. Avar ve Bizans imparatorluklarının arasında varlıklarını sürdürebilmelerinden anlaşılacağı üzere güçlü bir siyasi teşekkül kurmuşlardı. Burada bulunan Slav topluluklarını teşkilatlandırarak Bizans'a karşı uzun süre mücadele ettiler. IX. yüzyılda I. Boris döneminde Bizans etkisiyle Ortodoks Hristiyanlığı kabul ettiler. Devletin kurucusu Ogurlar, Ortodoks kültürü baskın hale geldikçe kalabalık Slav etnisitesi içinde eridiler⁹⁶. V. Konstantinos (741-755) ve VII. Konstantinos (913-959) dönemlerinde Bizans'la büyük mücadelelere girdiler. Bu mücadeleler sonucu güçlerini ve bağımsızlıklarını XI. yüzyıl başına kadar korudular. II. Basileos'un (976-1025) imparator olması Bizans için son bir altın devir, Bulgarlar için bir felaket oldu. Bulgaristan'ı büyük bir sorun olarak gören imparator 980'den itibaren Bulgarların üzerine seferlere çıktı. Bizans ordusu ilk olarak 986 yılındaki Trajan Boğazı Savaşı'nda ağır bir yenilgi aldı. Ancak 1001 yılından itibaren Bulgarların üzerine ağırlık veren imparator, 1018'de Dirrahium Muharebesiyle Birinci Bulgar Devleti'ni ortadan kaldırdı. Bulgar çarı Vladislav (1015-1018) öldürüldü. Bulgaristan, Bizans theması olarak teşkilatlandırıldı⁹⁷. Aradan geçen bir buçuk asırda Bulgaristan Bizans hakimiyeti altında kaldı. Bizans'ta başlayan mali krizler, henüz hafızalardan silinmemiş bağımsızlıklarını geri getirecek isyanı tetiklemiştir.

Bizans hakimiyetine karşı oluşan hoşnutsuzluk Bulgarları kısa sürede Peter ve Asen kardeşlerin emrinde bir isyana sürükledi. 1185'te Tırnovo'da isyanın başlamasıyla kardeşlerin büyüğü Teodor taç takarak kendisini Bulgar çarı ilan etti. Peter adını alarak eski Bulgar devletiyle meşru bir bağ kurmak adına eski başkent

⁹⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 202-207.

⁹⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 276-293.

Preslav'ı⁹⁸ ele geçirmeye çalıştı⁹⁹. İsyanın başında 1186 yılında ilk ilerlemelerinin ardından imparator II. İsaakios'un devreye girerek Bulgaristan'ın kuzeyine doğru ilerledi. Bizans ordusuna karşı direnemeyen Peter ve Asen kardeşlerin kaçan isyancı birlikleri Tuna'yı aşarak Kumanlara sığındılar. İsyanı himaye eden Kumanlar Balkanlardaki sessizliklerini bozacak fırsatı yakaladılar. Kurulan Bizans karşıtı Bulgar-Ulah birliğine Kumanların askeri gücü de eklenerek isyan farklı bir boyuta taşındı. 1187 yılına gelindiğinde İmparator İsaakios, Ulah-Bulgar ordusunun üzerine ikinci kez yürüdü. Edirne yakınlarında Taurokomos'da Ulah-Bulgar birliklerini karşılamaya gitti ancak üstünlük kuramadı¹⁰⁰. Böylece Bizans Bulgarlarla barış yapmak zorunda kaldı. Peter ve Asen'in küçük kardeşi Kaloyan İstanbul'a esir olarak verildi. Balkan Dağları'yla Tuna arasındaki bölge Bulgarlara bırakıldı. İkinci Bulgar Devleti resmen tanındı¹⁰¹. Bizans bir daha Balkanlar'da asla hüküm süremedi. Bizans'ın karşısında kurulan ittifak içindeki bütün müttefiklerin konar-göçer yaşam biçimiyle bağlantıları ve geçmişleri vardı. Bizans'ın, başta Kumanlar olmak üzere konar-göçer savaş taktiklerini iyi kullanan bu ittifakın başarıları karşısında zorlandığı anlaşılmaktadır.

1189-1190 Kışında ise III. Haçlı Seferi ordularının komutanı I. Friedrich'e, Peter 40 bin Kuman askeriyle Bizans'a karşı hareket etmesi için yardım teklif etti. Friedrich'in amacı Kudüs'e gitmek olduğu için teklifi reddetti¹⁰².

Ulah ve Kuman akınlarına karşı 1190'da tekrar asilerin üzerine yürüyen Bizans ordusu mevsimin Tuna'dan geçişlere olanak vermesi sebebiyle Kumanlardan baskın yeme ihtimali üzerine geri dönmeye karar verdiler. Dönüş yolunda dar bir geçitte saldırıya uğradılar. Kayıp veren Bizans ordusunun çekilmesiyle savunmasız kalan Balkan topraklarında Ulah ve Bulgarların yağmaları Varna'ya kadar uzandı¹⁰³.

1190-1195 arası iki taraf arasında kayıtlara geçen bir gelişme yaşanmadı. Bizans isyanı bastırmada başarısız olduğu gibi Ulah ve Bulgarların yağmalarından da ağır hasar gördü. Savunmasız köylerin dışında Filibe, Sofya, Edirne gibi

⁹⁸ 893-972 arası Birinci Bulgar Devleti'nin başkenti. Günümüzde Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Şumnu kenti civarındadır.

⁹⁹ Stoyanov, **a.g.m.**, s. 805.

¹⁰⁰ Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 55-56.

¹⁰¹ Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", **Balkanlar El Kitabı**, Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, C. 1, Karam ve Vadi, Çorum-Ankara, s. 234.; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 375.

¹⁰² Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 56.

¹⁰³ Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 57.

imparatorluğun önemli şehirleri de defalarca yağmalandı. Kuman-Ulah-Bulgar birliği merkezleri Tırnovo'dan başlayarak Tuna ile Balkan Dağları arasında varlıklarını pekiştirdiler. III. Aleksios döneminde de (1195-1203) Makedonya ve Trakya topraklarında yağmalarını sürdürdüler. III. Aleksios, Bulgarlarla süren savaşın müzakere yoluyla kurtulmak istedi. Ancak Bulgarların talepleri çok ileriye gitti. Savaşı bitirmek için ülke için muhalefeti desteklemeye karar verdi¹⁰⁴. Savaşacak gücü kalmayan Bizans böylelikle diplomatik yeteneklerini kullanarak Bulgarlar arasında tarafları birbirlerine düşürdü. Önce Asen sonra Peter çıkan iç karışıklıklarda öldürüldü. Yerlerine en küçük kardeşleri Kaloyan (1197-1207) çıktı¹⁰⁵.

Kaloyan döneminde Trakya ve Makedonya, Kumanların Ulah askerleriyle birlikte defalarca yağma ve istilasına uğradı. 1201 baskınından sonra ise Bizans Ruslardan yardım istemek zorunda kaldı. Yüksek kilise liderlerinin ricasıyla Ruslar yardım isteğini kabul ettiler. Bizans'ın zor durumda kaldığı yıllarda Galiçya knezi Roman Mystislaviç (1199-1205) Kumanların üzerine yürümek amacıyla iki kez bozkıra girdi. 1201-1202 ve 1203-1204 tarihlerinde düzenlediği seferlerinde ordusunu Karadeniz kıyılarına kamp kurdurarak Kumanlara saldırdı¹⁰⁶.

IV. Haçlı Seferi sonrası Bizans'ın dağılması Bulgar-Bizans savaşının boyutunu değiştirdi. Latin iktidarının kurulmasının ardından Trakya'da Latinlere karşı artan huzursuzluk Rum ayaklanmasına dönüştü. Latinlere karşı direnen isyancılar Kaloyan'dan yardım istediler. Kaloyan Bizans düşmanlığını bırakarak Latin İmparatorluğu'nun kendileri için de bir tehdit olduğuna karar verdi. Ulahlardan ve 14 bin Kuman'dan¹⁰⁷ oluşturduğu ordusuyla Edirne'de Latin ordusuyla karşılaştı (14 Nisan 1205)¹⁰⁸. Kaloyan, Koca¹⁰⁹ adlı bir Kuman komutanının emrinde Kumanları savaşa gönderdi. Latinler ağır bir yenilgi aldılar. Blois kontu Louis öldürüldü, savaşa katılan Latin İmparatoru Baldouin esir alınarak Tırnovo'ya götürüldü ve orada hayatını kaybetti. Savaşın ardından Kaloyan, Kumanlara Trakya'da Latinlere haraç ödeyen şehirleri teslim etti ancak Kumanların bu şehirler idare etmek gibi amaçları yoktu. Kaloyan ve Kumanlar bu şehirleri yağmaladılar. Edirne hariç İstanbul önlerine

¹⁰⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 380.

¹⁰⁵ Vášáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 59.

¹⁰⁶ Vášáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 60.

¹⁰⁷ Geoffroi De Villehardoin, Henri De Valenciennes, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, Çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105.

¹⁰⁸ Stoyanov, **a.g.m.**, s. 806.; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 394-395.

¹⁰⁹ Farsça mal sahibi, efendi, soylu **Codex Cumanicus**, s. 507.

kadar Trakya'nın tamamı istila edilerek yağmalandı. 1207 yılında Selanik kuşatmasında Kumanlar tarafından Kaloyan'ın öldürülmesine kadar süren kaos süreç Kaloyan'ın ortadan kalkmasıyla sona erdi¹¹⁰.

Kaloyan'ın ölümünün ardından Bulgarlarda taht kavgaları başladı. Taht Kaloyan'ın oğlu olmadığı için İvan Asen'in oğlu İvan'a düşmekteydi ancak Kaloyan'ın yeğeni Boril tahtı ele geçirip, Kaloyan'ın dul eşiyle evlenerek iktidarını pekiştirdi¹¹¹. Bunun üzerine yönetim değişimi sonrası Asen'in oğulları İvan Asen ve Aleksander Tuna'nın kuzeyine geçerek önce Kumanlara sığındılar ardından iki kardeş Kiev'e geçerek Rus ve Kumanların desteğini almaya çalıştı¹¹². Boril yönetiminde Kumanlar Bulgarların savaşlarında yer alsalar da 1214'te Boril'in Latinlerle ilişkileri düzeltmek için Kuman kökenli çariçeden ayrılarak Baldouin'in kardeşi Latin imparatoru I. Henry'nin yeğeniyle evlenmesi ilişkileri bozdu. Vidin'de Boril'e karşı kardeşi Srez ve akrabaları tarafından başlayan isyan Macarlara verilen topraklar karşılığında Macar ordularının yardımıyla bastırılabilirdi. Stoyanov'a göre isyan Boril ile II. İvan Asen arasındaki savaşla ilgili olabilir. Buna göre Kumanlar ve isyancılar Bulgar tahtı için Asen hanedanının varisini istediler. Kumanlar da bu süreçte kendilerine en yakın adayı destekliyorlardı. II. İvan Asen tahta geçtikten sonra da Kumanlarla ilişkilerin devam ettiği görülür. Çar'ın 1230'daki Epir İmparatorluğu'na karşı başlattığı başarılı seferinde ordusunda Kuman askerleri bulunmaktaydı¹¹³.

II. İvan Asen dönemi Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa'ya yöneldiği yıllara denk gelir. 1223'de Kalka Nehri'nde bozguna uğrayan Rus-Kuman ordularının çekilmesiyle bozkırdaki Kuman nüfuzu ortadan kalktı. Tezimizin ilerleyen kısımlarında ele alacağımız Kuman göçleri Macaristan ve Balkanlara doğru bu tarihler itibariyle başlamıştı.

Macaristan'a doğru gerçekleşen göçün dışında ilk olarak 1237 tarihinde 10 bin kişilik bir Kuman grubu II. İvan Asen'in engellemek istemesine rağmen Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarına geldi. Çar onları Meriç Nehri'nin güneyine yerleştirdi. 1240 yılında Latinlerin Çorlu kuşatmasına katılan Kuman paralı askerleri ertesi yıl İznik İmparatoru III. İoannes'in (1221-1254) emrine girerek imparatorluğun sınır

¹¹⁰ Ayşe Karapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370), C. 2, TA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 813.; Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 64-65.

¹¹¹ Karapınar, **a.g.m.**, s. 814.

¹¹² Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 69.

¹¹³ Stoyanov, **a.g.m.**, s. 806-807.; Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 74.

eyaletlerinde *stratiotes*¹¹⁴ olarak Balkanlarda Trakya ve Makedonya'ya, Anadolu'da Menderes ve Frigya'ya yerleştirildiler¹¹⁵. Bunların çoğunun Moğolların önünden çekilen Balkanlar'a çekilen Kumanlar olduğu bilinmektedir¹¹⁶.

1241 yılında Bulgaristan'a Kuman göçleri devam ettiği gibi Macaristan'da yerli halkla yaşanan gerginlik sonrası Köten Han'ın öldürülmesiyle Köten'in sülalesi ve takipçileri bulundukları bölgeyi yağmaladıktan sonra Tuna'yı geçerek önce Sirem'e ardından Bulgaristan'a göç ettiler. Köten'in sülalesi Terteroba, Batu Han'ın geri çekilmesinin ardından Macar kralı IV. Béla'nın Bulgaristan'a göç eden Kumanları Macar topraklarına geri davetine uymadılar. Bulgaristan'da yaşamlarına devam eden Terterobalar, Bulgaristan'da iktidara gelen Terter Hanedanı'nın da özünü oluşturmaktadır¹¹⁷. I. Georgi Terter (1280-1292) bu aileden biri olabileceği gibi Asen Hanedanı'nın çöküşü sonrası çar olarak seçilmesinin bir sebebi Bulgaristan'daki Kumanları emri altına toplamış III. İvan Asen'in (1279-1280) kız kardeşiyle de evlendiği için olabilir¹¹⁸.

Terteroba sülalesinin bölgede derin bir aristokratik ağı vardı. Yine ilerleyen kısımlarda daha detaylı ele alacağımız Köten'in torunu Macar kralı IV. (Kun) László'nun (1272-1290) kız kardeşleri Sırp kralı Andronikos Dragutin (1276-1290) ve Bizans veliahtı II. Paloilagos (1282-1328) evlendiler. Bu evlilikler Kuman aristokrasisinin bölgedeki gücünü gösterir. Osmanlıların bölgeye yerleşmelerine kadar Bulgaristan'da toponim ve antroponimde Kuman yer adları kendini gösterir¹¹⁹.

Georgi Terter'in iktidarında Kumanlar paralı askerliğin dışında yönetici sınıfındaydılar. Moğol istilası sonrası nüfus olarak bölgede çoğaldıkları için siyasi ve askeri olarak önemli görevlerdeydiler. Braniçevo'dan boyar ailesi Dorman, Vidin bölgesinde Bulgarların son hanedanı Şişman ve Eltimir ailesi bu 1241 göçü sonrası gelen Kumanların getirdiği aristokratik yapıdan gelmekteydi¹²⁰.

¹¹⁴ Bizans Thema teşkilatlarında strategos denilen askeri idarecilerin emrinde görev yapan thema birliği mensuplarına stratiotes denilmekteydi Adnan Eskikurt, "Anadolu'daki Bizans Thema Birliklerinin Malazgirt Öncesi Vaziyetleri: Umumi Bir İnceleme", **USAD**, (12), 2020, s. 157.

¹¹⁵ Stoyanov, **a.g.m.**, s. 807-808.; Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 78-80.

¹¹⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 195.

¹¹⁷ Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 77.

¹¹⁸ Stoyanov, **a.g.m.**, s. 808.

¹¹⁹ Stoyanov, **a.g.m.**, s. 808-809.

¹²⁰ Rásonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", **Doğu Avrupa'da Türklük**, Ed. Yusuf Gedikli, Selenge, İstanbul, 2017, s. 139.; Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 77.

Asen Hanedanının Kuman kökenli olması, Tuna grubu Kumanlarının Tuna Havzasında nüfuz alanı yaratmak istemeleri İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşunda ve ardından Moğol istilasından sonra bölgeye gelen Kuman göçleriyle Bulgarların son hanedanlarına kadar Kumanlarla çok yakın ilişkiler kurmalarına yol açtı. Kuman askerleri Asen'in isyanı esnasında iki tarafta gözükse de Ulahların ve Bulgarların yaşam biçimi ve kültürlerinin benzerliği Asenlerle olan ittifakı pekiştirmiş olabileceği fikirlerini belirttik. Kumanların Balkanlarda stratejik bir amacı bulunmamakla birlikte güç merkezleri daima Tuna'nın kuzeyindeydi. Tek kaygıları ekonomik sebeplerdi. Bir merkezi devletin ordusunda paralı asker olarak bulunmak ya da yağmalarına katılmak bağımsız Kuman boyları için yeterliydi. Bu durum Bizans için ordularının Bulgaristan'dan atılmasında büyük etki yarattı. Bu konar-göçer savaşçıların taktikleri ve savaş alanına getirdikleri dehşet ve üstünlük İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşunda büyük etki yaptı. Ulah-Bulgar birliği Kuman askeri gücüyle Bizans'a karşı askeri olarak başarılı olabildi. IV. Haçlı Seferi sonrası Latinlerin İstanbul ve Trakya'ya hâkim olmasının ardından Kuman paralı askerleri Latin ordusu adına savaştıkları gibi birkaç yıl sonra İznik İmparatorluğu'nun emrine girebildiler. Bu askeri yetenekleri Balkanlar'da hanedanlar kurmalarını sağladı. Asen (1185-1280), Terterobalar (1280-1323) ve Şişmanlar (1323-1396) olarak üç Kuman kökenli hanedanı da Osmanlıların bölgeye gelişine kadar Bulgaristan'da hüküm sürdüler.

E. Macarlarla İlk İlişkiler

Macarlarla ilk temasları Leunion Savaşı'ndan dönen Kuman birliklerinin Macar Krallığı üzerine düzenledikleri akınlara başladı. Macar kralı I. László (Ladislaus) (1077-1095) 1091 yılında Hırvatistan'da hakimiyet kurma çabası içindeydi. Hırvat kralı Svinimir'in ölümünün ardından Drava-Sava arasındaki Slavonya¹²¹ bölgesini işgal etti¹²². Macar ordularının Adriyatik kıyılarına ilerlemeyi amaçladığı esnada Krul'un oğlu Kapulç önderliğindeki Kuman birlikleri kolay bir hedef olduğunu düşünerek Macar topraklarında oldukça geniş bir arazi boyunca Erdel ve Bihar'ı¹²³ yağmaladılar. László Hırvatistan'dan geri dönerek Maroş ve Aşağı Tuna kısmındaki

¹²¹ Günümüzde Hırvatistan'da.

¹²² F. Eckhart, **Macaristan Tarihi**, Çev. İbrahim Kafesoğlu, TTK, Ankara, 2010, s. 36-37.

¹²³ Debrecen merkezli olmak üzere Macaristan'ın doğusu.

Timiş Nehri kıyılarında Kumanları püskürttü. Kapulç ve çok sayıda Kuman asili öldürüldü, çok sayıda asker esir alındı. Yenilginin ardından aynı yıl Kumanlar karşılık vermek istedi. Akuş'un Aşağı Tuna'da bekleyen ordusu Macar Krallığı'na yöneldi¹²⁴. László bir kez daha Kumanları karşılayarak Orşova'da¹²⁵ onları yenilgiye uğrattı¹²⁶. Kumanların bağımsız boylarının yaptığı bu seferleri yenilgiye uğratarak merkezi bir Kuman ordusunun Büyük Macar Ovası'na yönelmesini ve muhtemel yağmasından korumuş oldu.

1091'deki akınlardan sonra Macaristan'a giden Kumanların bir kısmı XII. yüzyılda Macar kralının himayesine girerek askerlik yapmaya başladılar. Macar Krallığı içerisinde yerleştirilerek 30 köy kurdular¹²⁷. Macarlar XI. yüzyılda Peçenek paralı askerleriyle başlattığı bu iskân stratejisiyle Slovakya topraklarını kolonize etme amacı taşımaktaydılar. XII. ve XIII. Yüzyıllar itibariyle Kumanlar bu amaçla Moravya¹²⁸ topraklarına yerleştirildiler¹²⁹. Bu bilinçli bir stratejiydi, aynı zamanda Kuman ve Peçenek nüfusları kontrol altında tutulmaya çalışılıyordu. Birbirlerinden dağınık ve toprağa bağlı yaşam hayvancılık ve atçılıkla uğraşmayı zorlaştırıyor, eski adetlerini kaybetmelerine sebep oluyordu. Sonraki aşamalarda Hristiyanlığa geçen Macarlaşmış bozkırlı savaşçılar Macar Krallığı'na güç katıyordu. Moğol İstilasından önce Palócz adıyla andıkları Kumanların Macar Krallığındaki yerleşimleri genellikle kuzeyde, günümüz Slovakya-Macaristan sınırlarındaki Matra¹³⁰ tepelerindeydi¹³¹.

XI. Yüzyılın sonunda Macarlar ile Kumanlar bir kez daha karşı karşıya geldiler. Macarlar ve Kumanlar Rus knezliklerinin iç çatışmalarına dahil olmuşlardı. Macar kralı Könyves Kálmán (1095-1116), Kiev Büyük Knezi Svyatopolk'u (1093-1113) desteklerken, Kumanlar Vladimir Knezi David'i (1085-1086, 1086-1099; 1099-1100) destekliyorlardı. Svyatopolk'un çağrısı üzerine 1099 yılında Macar kraliyet ordusu Przemyśl¹³² bölgesine karargahını kurdu. Bu gelişme üzerine David, bozkıra

¹²⁴ Kovács, "A Kunok Története", s. 90.

¹²⁵ Günümüzde Romanya-Sırbistan sınırında Tuna Nehri üzerinde bir liman kenti.

¹²⁶ Pálóczi, "Nomád Népek", s. 19-20.; Kovács Szilvia, Zimonyi István "Besenyők, Úzok és Kunok A Kárpát-medencében", Szilvia Kovács vd., **Török Nyelvű Népek A Középkori Magyar Királyságban**, Altayisztikai Tanzsék, Szeged, 2016, s. 19.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 44.

¹²⁷ Gökbél, **a.g.e.**, s. 301.

¹²⁸ Çekya'nın doğusunda bulunan tarihi bölgesi.

¹²⁹ Rasovskiy, "Rus'da ve Ugriya'da", s. 308.

¹³⁰ Günümüz sınırlarında Macaristan'ın kuzeyindeki dağ silsilesi.

¹³¹ Rasovskiy, "Rus'da ve Ugriya'da", s. 317-328.

¹³² Günümüzde Polonya'nın sınırları içinde, Ukrayna sınırının yakınlarında.

girerek Bonyak önderliğindeki Kumanları Macarların üzerine yürümeye davet etti. Bonyak ve Altunopa'nın komuta ettiği Rus-Kuman ordusu Macarları aşağılayıcı bir yenilgiye uğrattı. Çok sayıda kayıp ve esir verdiler. Macar ordusu kraliyet hazinesini savaş alanında bırakarak kaçmak zorunda kaldı. Taraflar knezlikler arasında olan bir iç mücadele olsa da savaş Rus ordularından bağımsız Macarlar ve Kumanlar arasında gerçekleşti¹³³.

Kaynaklar XII. yüzyılda Macaristan'a yönelik gerçekleşen bir Kuman akınından bahsetmez. Kumanlarla Macarlar arasındaki tek ilişki Macar kralı II. Géza'nın hükümdarlığında (1141-1162) Rus Macar ilişkilerinde yaşanan yakınlaşma sonrası dolaylı yoldan oldu. Kiev Büyük Knezliği, Kumanlarla desteklenen rakibi Rus ordularına karşı II. Géza'dan altı kere yardım istedi. Bonyak'la yapılan savaşın ardından XII. yüzyılda Macarlarla Kumanların birbirleriyle olan münasebetleri yalnızca bu kapsamda sürdü. Kumanlar bağımsız boylar olarak değil, Rus ordularının içinde birlikler halinde bulunmaktaydı¹³⁴.

a. XIII. Yüzyıl'ın İlk Çeyreğinde Kuman-Macar İlişkileri ve Töton Şövalyeleri

XIII. yüzyılda Rusların iç çekişmelerine Macar ve Kuman müdahalesi devam etti. Macar Krallığı doğu komşusu Haliç Knezliği üzerinde egemenlik kurma amacı taşıyordu. II. András'ın (1205-1235) yayılmacı dış politikası aynı zamanda Kumanları Güney Rusya bozkırlarında Hristiyanlaştırarak Tuna havzasındaki Kuman yurtları üzerinde nüfuzunu arttırmaya yönelikti. Macar Krallığı'nın önce krallık sınırlarına yerleştirdiği Alman Töton şövalyeleri ardından Dominikan rahiplerinin Kumanya'ya yaptıkları yolculuklar bu politikalarını gerçekleştirebilmek adınaydı. Papalık desteğiyle oldukça önem gösterdikleri Kumanların din değiştirmelerinin hızlanması için Kuman piskoposluğu kuruldu. Amaçlarına tam ulaşmadan Avrupa'ya doğru ilerleyen Moğol orduları, Güney Rusya bozkırlarında bütün dengeleri bozarak Kumanların yüzyılın ortalarında Macaristan'a yerleşmelerine yol açtı.

XII. ve XIII. yüzyıllarda savaş teknolojilerinin ve tekniklerinin değişmesi, şövalye zırh ve teçhizatlarının maliyetlerinin pahalılığı, zırhlı atlıların

¹³³ Kovács, "A Kunok Története", s. 252-260.; Kovács, Zimonyi, **a.g.m.**, s. 22-23.

¹³⁴ Kovács, "A Kunok Története", s. 260-264.; Kovács, Zimonyi, **a.g.m.**, s. 22-23.

yetiştirilmesindeki zorluk ve özgür sınıf Macarlardan oluşan orduların krallık toprakları dışında savaşmakta isteksiz olmaları ordu teşkilatının yönetimini zorlaştırmıştı. Bu durum XIII. yüzyılda krallık ordusunu yabancı ve ücretli asker kullanımına yöneltti. Doğu'da para ve mülk edinmek için Avrupa'daki topraklarını terk eden Batılı şövalyeler toprak karşılığında kralın hizmetine girmektedir. Aynı zamanda daha önce Peçeneklerde olduğu gibi XIII. yüzyılda Kumanlar hafif atlı güç olarak muharebelerde gösterdikleri etkiden ötürü krallığın her zaman ordularında bulundurmak istediği askerlerdi¹³⁵. Bu yüzden XII. yüzyıl itibariyle Doğu Avrupa ve Balkanlardaki ele aldığımız çoğu devletin ordusunda Kuman paralı askerleri görülmektedir.

XIII. yüzyıl başlarında Knezlikler arası iç savaş sırasında daha sonra Moğollardan kaçarak Büyük Macar Ovası'na sığınan Köten Han Macarlarla karşı karşıya geldi. 1205 Sonbaharında Köten ve kardeşi Somogur¹³⁶, Kiev ve Çernigov'u desteklerken Macarlar Galiciya-Volhinya knezi Roman Mystslaviç'i (1199-1205) desteklemekteydi. Bu, Köten'in Macarlarla ilk tanışmasıydı¹³⁷. Donetsk Kumanlarının hanı Könçek'in damadı Vladimir İgoroviç (1206-1208, 1210-1211) ise Haliç knezi olduktan sonra hem Kumanlardan hem Macarlardan yardım istemeye devam etti. 1211 yılına kadar Kumanlar ve Macarlar Haliç için karşı tarafta mücadele ettiler¹³⁸.

Bu çatışmalar sırasında Macar topraklarına yönelik Kuman akınlarında özellikle Erdel kötü etkilendi. Erdel'in güneydoğusunda bulunan Kumanya ile sınıra sahip Barcaság¹³⁹ toprakları akınlar sebebiyle çok büyük zarar görmüştü. Bölge nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmişti, geriye kalanlar da ülkenin iç kesimlerine göç etmişlerdi. Çağdaş kaynaklarda bölge terk edilmiş, ıssız anlamına gelen *deserta et inhabitata* şeklinde anılmaktaydı. Kuman akınlarının ülke içlerine ilerlemesini engellemek ve bölgeyi tekrar iskân etmek için II. András çıkardığı bir tüzükle Hermann De Salza liderliğindeki Hospital St. Marien diğer adıyla Töton şövalye tarikatını sınır savunmasına davet etmiştir. Tarikat Karpat Dağları'nın eteklerine yerleştirildi ve sonra savunma hizmetlerine karşılık olarak onlara Barcaság toprakları bağışlandı. Tüzüğe göre altın ve gümüş çıkarma hakkına ve Kumanlara karşı kaleler

¹³⁵ Eckhart, **a.g.e.**, s. 54-55.

¹³⁶ Yırtıcı bir kuş olan sonkur, sungur. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 239.

¹³⁷ Kovács, "A Kunok Története", s. 261.; Kovács, Zimonyi, **a.g.m.**, s. 24.

¹³⁸ Kovács, "A Kunok Története", s. 261.

¹³⁹ Romanya sınırlarında. Burzenland, Brassó günümüzde Braşov.

inşa etme hakkına sahiptiler. Kral ayrıca vergi muafiyeti, kendi yargılarını uygulayabilmek gibi özel haklar tahsis etti¹⁴⁰.

Şövalyelere verilen ayrıcalıklar ve artan nüfuz alanları Macar Krallığı içinde hoşnutsuzluğa yol açtı. Şövalyelerden kurtulmak isteseler de giderek artan Moğol korkusu II. András'ın onlara karşı harekete geçmesini engellediği gibi onlarla 1222 yılında yeni bir tüzük yaptı. Eflak ve Boğdan'da Kumanlardan ele geçirdikleri toprakları tanıyarak Barcaság güneyinde yeni topraklar bağışladı. Macar Krallığı ile Kumanya sınırları tamamen tarikatın kontrolüne geçti¹⁴¹.

1223 yılına gelindiğinde yapılan güçlü kalelerin de tesiriyle Kuman saldırıları durmuştu. Tarikat kendi devletini kurabilmek adına Macar Krallığı'ndan ayrılarak Papa'nın otoritesini tanıdığını duyurdu. Bu yılın sonunda Papa III. Honorius (1216-1227), Erdel Piskoposu Raynald'ın Barcaság'daki yetki alanına girmesini yasakladı ve Nisan 1224'te Alman Şövalyelerin bu alanda doğrudan söz sahibi olduğunu ilan etti¹⁴². 1225 yılında yasadışı para basımı yaparak bağımsız bir devlet gibi davranmaları II. András için büyük rahatsızlık yarattı. Papalığın engel olmak istemesine rağmen Erdel'de krallık arazisine yasadışı tecavüzde bulundukları gerekçesiyle şövalyeleri Barcaság ve Kuman topraklarından zorla çıkardı¹⁴³.

Nitekim Töton Tarikatı'nın üstlendiği görevlerde Kumanlara karşı en zorlu sınırın güçlendirilmesi kadar Kumanların Hristiyanlaştırılması görevi de vardı. Macar Piskoposlukları, Kral András Dönemi'nin yayılmacı Macar dış politikasına hizmet edecek şekilde şövalyelerin Kumanlar arasında Katolik Hristiyanlığı yayacaklarını umuyorlardı. Şövalyeler bu görevde etkili olamadılar. Kumanların geçiş yollarına inşa ettikleri kaleler ve Kumanlardan toprak kazanımları Kumanlarla iyi ilişkiler kuramadıklarını dolayısıyla misyonerlik faaliyetlerini etkin şekilde yürütemediklerini göstermekteydi¹⁴⁴. Şövalyelerin ilk olarak üstlendikleri görev, askeri beklentileri karşılarsa da Papalığın Alman şövalyelere verdiği destek ve meşruluk Karadeniz'le

¹⁴⁰ P. P. Domokos, **A Moldvai Magyarország**, Fekete Sas Kiadó, Budapeşte, 2001, s. 7-8.

¹⁴¹ Domokos, **a.g.e.**, s. 8-9.

¹⁴² Domokos, **a.g.e.**, s. 9-10.

¹⁴³ Roman Hautala, "The Teutonic Knights' Military Confrontation With The Cumans During Their Stay In Transylvania (1211-1225)", **Golden Horde Civilization**, S. 8, 2005, s. 84-86.

¹⁴⁴ Kovács, "A Kunok Története", s. 276.

Karpatlar arasında Roma'ya bağlı Katolik bir nüfuz alanı yaratılmak istenmesi şövalyelerin silah zoruyla bölgeden kovulmalarına sonuç açtı¹⁴⁵.

b. Kumanların Hristiyanlığa Geçişleri

Kumanlar daha önce vurguladığımız gibi Özi boylarından Türkistan içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyadaki boy ittifakının farklı zümreleri farklı hanlar idaresinde bağımsız politikalara sahiptiler¹⁴⁶. İlişkiye geçtikleri komşuları vasıtasıyla pek çok dinle tanıştılar. Özellikle İslam ve Hristiyanlık gibi ilahi dinlerden haberdardılar. Kovács'a göre genel olarak konar-göçer imparatorlukları kurulduğunda bu küresel dinlere girmek diplomasinin güçlenmesi ve imparatorluklarının merkezileşmesi anlamına gelmekteydi bu yüzden Kumanlar çeşitli Hristiyan öğretilerle iç içe olmalarına rağmen yıkılış evresine kadar toplu şekilde din değiştirmeye ihtiyaç duymadılar. Ayrıca dönem için din değiştirmelerin arkasında genellikle siyasi, ekonomik ve diplomatik sebepler olmalıydı¹⁴⁷. XII. yüzyıl sonları bütün Kuman boylarını merkezi bir konfederasyonda birleştirmeye çalışan Kөнçek'ti. 1185'te Igor'la giriştiği savaşa pek çok Kuman boyunun Kөнçek'in sancağı altına girmesi bunu göstermektedir. Böylece Kөнçek'in oğlu ve halefi Yuri Kөнçekoviç döneminde merkezi bir Kuman imparatorluğu kurma ihtimali ortaya çıkmıştı. Rus yıllıklarında Hristiyan Yuri Kөнçekoviç Kumanların en büyüğü olarak kabul edilmekteydi ancak Moğol istilasına sebebiyle bu ihtimal gerçekleşmemiştir¹⁴⁸.

Moğol İstilasına öncesinde toplu şekilde Hristiyanlığa geçmeseler de Rus yıllıklarında Hristiyan Kumanlardan bahsedilmektedir. Rus ve Kuman asilzadeleri arası yapılan evliliklerden doğan çocuklar genellikle Ortodoks Hristiyan olarak vaftiz edilmekteydi. XII. yüzyılda Rusya'da Ortodoks isimlerinin yanında Türkçe isimlere sahip olan kişiler en üst düzey prensler dahil olmak üzere memur ve diplomat

¹⁴⁵ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 73-74.; Çoban, *a.g.e.*, s. 40-42.; Kovács, "A Kunok Története", s. 265-266.

¹⁴⁶ Gumilev, Kumanların zayıflamasının en büyük rolünü bu geniş coğrafyaya yayılmış olmaları ve sürekli göç halinde bulunmalarına bağlar. Atrak Han'ın 45 bin savaşçısıyla Gürcü kralı II. David'in daveti üzerine Gürcistan'a gitmesi Kumanların gücünün sürekli dağılmasına bir örnektir. Gumilev, *Avrasyadan Makaleler-1*, s. 287.

¹⁴⁷ Kovács Szilvia, "A Kunok és Keleti Keresztétség", *RODOSZ Konferenciakötet*, Kolozsvár, 2009, s. 236-237.

¹⁴⁸ Peter B. Golden, "Cumanica I. The Qipchaqs in Georgia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, S. 4, 1984, s. 67.; Ahincanov, *a.g.e.*, s. 278.

sayısındaki artış, Hristiyan dünya ile Kuman ilişkilerinin sürekliliğini ve Rusya içlerine yerleşen Kumanları gösterir¹⁴⁹. Bu sebeple Balkanlara inen Kuman boyları için de Hristiyanlaşmadan bahsetmek mümkündür. Tezimizde de bahsettiğimiz üzere Bulgaristan'daki Kuman hanedanlarının zamanla eski adlarını terk ederek Hristiyan adlarını almaları bölgenin kültürel ve siyasi iklimine geçiş yapmak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

Katolikliğin güçlendiği ve genişlediği XIII. yüzyılda ise Macar Krallığı kendi siyasi nüfuzunu genişletmek ve güçlenen Bulgar Devleti'nin Tuna Havzası'nda yayılmasını engellemek adına Kumanlar arasında Katolikliği yaymaya çalıştı. Bu amaçla Kumanlarla yakından ilgilenildi. Eflak ve Boğdan'daki Kuman topraklarını krallıklarına katmak isteyen Macar Krallığı, konar-göçer Kumanlar üzerinde Hristiyanlığın yayılmasıyla eski yaşam biçimlerini bırakmaları ve yeni inançlarıyla yerleşik hayata geçmelerini beklediler. Kumanların Hristiyan olmasıyla krallığın tebaasına geçeceklerini, bölgenin iskanının artarak kral ve kilise için vergi gelirlerinin artacağını umdular¹⁵⁰.

Kuman sınır bölgesi henüz Tötonlara aitken Macar Başpiskoposluğunun Töton misyonundan rahatsızlık duymaktaydı. Piskoposluklar Prens Béla'dan şövalyelerin kovulmalarını istemeye başlamışlardı¹⁵¹. 1216 yılında Aziz Dominik tarafından kurulan Dominikan Tarikatı ve ayrıca 1208'de İtalya'da İtalyan rahip Francesco tarafından kurulan Fransisken Keşiş Tarikatı, Papalıktan misyonerlik faaliyetleri için onay aldılar. Macar Krallığı'nın desteğiyle Kumanlar ve bölgede bulunan Bogomiller arasındaki misyonerlik faaliyetlerine şövalyelerin koruması altında gerçekleştirmeye başladılar¹⁵². Tarikatın kurucusu Aziz Dominik'in bizzat kendisi, Papalığın Kumanlar dahil "dinsiz" gördüğü toplumlara karşı giriştiği Hristiyanlaştırma savaşı için Kuman bozkırlarına doğru yola çıkmaya hazırlandı. Hazırlığı esnasında Kumanca öğrendi. Yaşı ve sağlık durumunun elverişli olmaması sebebiyle bozkıra yapmayı planladığı yolculuğu 1221'deki ölümü sebebiyle gerçekleşmedi¹⁵³. Ancak beyaz bir cübbe ve siyah pelerin içindeki öğrencileri 1221 yılında bu planını gerçekleştirdi. Dominikanların bozkıra yaptığı bu ilk seferi dünyanın ilk üniversitesi sayılan Bologna

¹⁴⁹ Kovács, "A Kunok és Keleti Kereszténség", s. 238-239.

¹⁵⁰ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 74-75.; Kovács, "A Kunok Története", s. 264-265.

¹⁵¹ Kovács, "A Kunok Története", s. 265-266.

¹⁵² Kovács, "A Kunok Története", s. 267.

¹⁵³ Domokos, **a.g.e.**, s. 11.

öğrenci loncasında görev yapan Paulus Hungarus¹⁵⁴ organize etti. Paulus ve misyoner heyeti ilk olarak Olt Nehri'nin batısındaki Szörény Banlığı'na¹⁵⁵, ardından da Kuman toprakları içinde kalan Eflak'a yolculuk ettiler. Kumanların obalarına yaptıkları seferleri başarısız oldu. Paulus ve heyetinden bazı kişiler Kumanların saldırılarında öldürüldüler¹⁵⁶. Bu vaziyet keşişleri durdurmadı. Tekrar yola çıkmak için hazırlıklara başladılar.

Keşişlerin 1225'te ikinci kez Kumanya'ya yaptıkları sefer ise daha başarılı oldu. İkinci seferde de pek çoğu Kumanlar tarafından katledildi ya da esir alındı ancak heyetin üçüncü grubu Özi Nehri kıyılarındaki Kuman merkezine ulaşarak Kumanlara kendilerini anlatabildiler. Bu yolculuklarının meyvelerini 1227 yılında Hristiyanlığa geçen Bortz/Burç adlı Kuman hanıyla aldılar¹⁵⁷.

Kral II. András, şövalyelerin kovulmasının ardından 1226'da Kuman sınırını korumak için Olt'un batısında Eflak bölgesini tahtın varisi Erdel Prensi oğlu Béla'ya devretti. Béla, Erdel'de Timiş Nehri'yle Hátszeg¹⁵⁸ arasındaki bölgede Macar otoritesini tekrar kurdu¹⁵⁹.

Béla'yı ve keşişleri misyonerlik faaliyetlerine yoğunlaştıran olay ise Moğolların Avrupa'ya doğru ilerleyişleriydi. 1223 yılında Kalka Nehri Savaşı'nın etkileri görülmeye başlandı. Moğol ordusu bölgede kalmamasına rağmen Kuman nüfusu bozkırın batı ucuna sıkışmıştı. Moğolların tekrar saldırıp saldırılmayacağını yarattığı bilinmezlik Kumanlar arasında kaos yarattı. Kumanya'nın doğusunda hareket kabiliyetleri ve nüfuzları azalan Kuman hanları Hristiyan komşularıyla siyasi temaslarını arttırabilmek adına bu yıllarda Hristiyanlığa geçmeye eğilimli oldular¹⁶⁰. Benzer gerekçelerle en önemli Kuman vaftizlerinden biri bu yıllarda gerçekleşti. 1224'te Kuman hanlarından Bastı, bozkıra tekrar gelebilecek Moğol tehlikesine karşı ittifak arayışı içerisindeydi. Ruslarla ittifak kurabilmek adına Rus kilisesi tarafından vaftiz edilmek istedi¹⁶¹.

¹⁵⁴ Macaristanlı Pál.

¹⁵⁵ Macar Krallığı'nın güneydoğu eyaletiydi. Türkçe Severin. Günümüzde Romanya'da.

¹⁵⁶ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 75.; Kovács, "A Kunok Története", s. 266.; Çoban, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁵⁷ Csaba Kása, "A Kunok Megkeresztelkedése és a Milkoi Püspökség Megszervezése", *Jászkunság*, 35/4, 1989, s. 66-67.; Pálóczi, "Pogányokkal Védelmetztetjük", s. 16.

¹⁵⁸ Erdel'de, Timişvar ile Braşov'un ortasında.

¹⁵⁹ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 74.; Çoban, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁶⁰ Pálóczi, "Pogányokkal Védelmetztetjük", s. 17.; Çoban, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁶¹ Kovács, "Keleti Keresztenség", s. 237-238.

Papa IX. Gregorius'un (1227-1241) 1227 tarihine ait mektubu Kuman misyonunun sonuçlarına dair Estergon Başpiskoposu Róbert tarafından Papalığa gönderilen bilgiler içermektedir. Buna göre Kuman hanlarından Bortz¹⁶², oğlunu Kuman asilzadeleri ve Dominikan rahiplerinden oluşan bir elçilik heyetiyle birlikte Estergon Başpiskoposu Róbert'in huzuruna gönderdi. Bortz'un oğlu, kendisi dahil heyetteki 12 Kuman asilzadesinin vaftiz edilmesini istedi. Vaftiz olunduktan sonra babası Bortz'un Erdel'e gelerek 2 bin adamıyla Estergon başpiskoposunun huzuruna çıkarak vaftiz olmak istediğini belirtti¹⁶³.

Estergon Başpiskoposu Róbert, daha önceden Haçlılarla Kutsal Topraklar'a hacca gitmek için kutsal bir yemin etmişti. Hazırlıklarını yaptığı esnada Kuman heyeti vardı. Bortz ve boyunun bizzat başpiskopos tarafından vaftiz edilmelerini istemesi başpiskopos üzerine bir sorumluluk yükledi. Bortz, Başpiskoposun gelmesini özellikle istedi çünkü bu olay din değiştirmenin dışında siyasi bir gelişmeydi ve o da krallığın siyasi ayrıcalıklarından faydalanmak istiyordu. Başpiskopos din değiştirdiği insanlarla bizzat ilgilenmeli ve korumasına almalıydı. Başpiskopos Robert, heyeti Papa'ya bildirdi ve gerekli izinleri talep eden bir mektup gönderdi. Filistin'e gitmek zorunda kalmamak için yemininden kurtulmasını istedi. IX. Gregorius, talep edilen feshi kabul ederek ve Roma'nın uzun yıllardır Hristiyanlaşmasını umduğu Kumanların ve komşu Brodniklerin¹⁶⁴ topraklarına gitmesine izin verdi. Ayrıca, onu Kuman topraklarına Papalık elçisi olarak atadı. Ona vaaz verme, vaftiz etme, kiliseler inşa etme, piskoposluk kurma ve Hristiyanlığı güçlendirmek için uygun gördüğü her şeyi yapma yetkisi verdi¹⁶⁵.

Başpiskopos Róbert Papalıktan aldığı yetki ve papanın elçisi unvanıyla, Veszprém¹⁶⁶, Pécs¹⁶⁷ ve Erdel piskoposlarını ve veliaht Prens Béla'yla birlikte

¹⁶² Kovács'a göre Bortz Han, Kuman hanları arasındaki hiyerarşik örgütlenmede dördüncü sıradaydı. Bastı Han birinci sırada, Köten Han ise ikinci ya da üçüncü sırada olmalıdır. Kovács Szilvia, "Bortz, A Cuman Chief In The 13th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, 58 (3), Szeged, 2005, s. 259.

¹⁶³ Domokos, *a.g.e.*, s. 11.; Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 74-80.

¹⁶⁴ Gumilev'e göre Brodnikler, Hristiyan Hazarların torunlarıydı Gumilev, *Avrasyadan Makaleler-1*, s. 287.

¹⁶⁵ Csaba, *a.g.m.*, s. 67.; Kovács, "A Kunok Története", s. 268-269.

¹⁶⁶ Osmanlı döneminde Veszprém adıyla anılan kent, 1552'de fethedilerek İstolni Belgrad/Szekéshérvár sancağının nahiyesi oldu. 1593 yılında Budin Eyaleti'nin sancağına dönüştürüldü. Macaristan'ın ortasında Balaton Gölü'nün kuzeyinde yer alır. Sadık Müfit Bilge, "Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, S. 11, 2000, s. 57.

¹⁶⁷ Osmanlı dönemi Peç veya Peçuy. Günümüz Macaristan sınırlarının güneyinde yer alan kent.

Karpatları geçip Kuman topraklarına gittiler. Milkó Deresi kıyısındaki Kumanların yeni merkezi olmaya başlayan Milkó¹⁶⁸ kasabasında Bortz, ailesi ve boyunun vaftiz işlemleri gerçekleştirildi¹⁶⁹. Vaftiz edilen kişi sayısı 15 bindi¹⁷⁰.

Kumanların vaftizinin siyasi sonuçları vardı. Kumanlar vaftiz olarak Macar kralının hakimiyetini kabul ettiler. Kral II. András, Prens Béla aracılığıyla Kumanlara altın mühürlü bir buyruk vererek onları boyunduruk altına almak istemediğine ve Hristiyan olsalar bile eski özgürlüklerinin koruma altına alınacağına dair güvence verdi. Bu görüşmelerden sonra 1227 ya da 1228 yılında arasında Güney Boğdan'da Siret Nehri'ne dökülen Milkó Deresi civarında Kuman Piskoposluğu kuruldu. Milkó, muhtemelen Bortz'un ve Kumanların yeni yerleşim yerleriydi. Piskoposluğun başına Macaristan'daki Dominikanların lideri Teodorik getirildi¹⁷¹. 1234'ten sonra Kral IV. Béla bir katedral inşa etti ancak 1241'deki Moğol baskınının bir sonucu olarak, piskoposluğun merkezi tahrip edildi. Bu yüzden piskoposluğun yeri bilinmemektedir¹⁷². Etki sahasının Doğu Karpatlar ile Siret Nehri¹⁷³ arası olduğu düşünülmektedir¹⁷⁴.

1233 yılında Bortz'un vaftizi ve piskoposluğun kurulmasının ardından Macar kralı unvanlarına *rex cumaniae*¹⁷⁵ da eklendi¹⁷⁶.

Kumanlar, Macaristan'a yalnızca dini yönden değil, aynı zamanda yönetim olarak da bağlanmışlardı. Kumanlar tarafından sadakat gösterilmesi gerekiyordu. Bu durum Bortz tarafından ciddiye alındı. 1229 yılında Haliç Knezliği üzerine yapılan seferde askerleriyle birlikte Prens Béla'ya eşlik etti. Béla, kardeşi Prens András'ın Haliç'te tahta geçirmek için Daniel Romanoviç'e karşı bir sefer yürüttü. Bu seferde Daniel Romanoviç, daha sonra Macar Krallığı'na taşınan Kuman hanı Köten tarafından desteklenirken, Bortz, seferde yardımcı birliklerle Macar prensine hizmet etti¹⁷⁷.

Piskopos Teodorik'in misyonunun yoğun çabalarına karşı konar-göçer yaşam biçimleri ve konar-göçerliğe bağlı iktisadi yapıları Hristiyanlığa geçmelerine engel bir

¹⁶⁸ Günümüzde Romanya'nın doğusunda. Karpatların dış kısmında.

¹⁶⁹ Domokos, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁷⁰ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 80.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 48.

¹⁷¹ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 80.

¹⁷² Kovács, "Bortz", s. 261.

¹⁷³ Siret Nehri. Ukrayna'dan doğar, Romanya'da Tuna'yla birleşir.

¹⁷⁴ Kovács, "A Kunok Története", s. 271.

¹⁷⁵ Kumanların kralı.

¹⁷⁶ Domokos, **a.g.e.**, s. 11.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 48.

¹⁷⁷ Kovács, "Bortz", s. 262.

durum teşkil ediyordu. Kumanlarda eski geleneklerine ve Gök Tanrı inancına bağlılık çoğunlukta idi. Yerleşik yaşam biçimine geçilerek kiliselere bağlanmaları misyonun sürekliliği ve kalıcılığı için önemliydi¹⁷⁸. Bu durum Papalığı endişelendiriyordu. 1 Ekim 1229 tarihinde Papa, Kumanlara yazdığı mektupta, yeniden tehlikede oldukları için özgürlüklerinin ve haklarının kendi himayesi altına alındığını bildirmiştir. IX. Gregorius, Kuman topraklarını kişisel korumasına aldığını ve herhangi birinin kendi toprakları üzerinde egemenlik kurmasını veya vaftiz edildikleri bahanesiyle onları esaret altında tutmasını kesinlikle yasakladı. Herkesi emirlerinin ihlalinin doğrudan Papalık makamına karşı bir suç olduğu konusunda uyarıyordu¹⁷⁹. Bu mektubu Papalığın, Kuman misyonunun Estergon Başpiskoposluğu yetki alanından çıkarıldığı anlamına gelmekteydi ancak Macar kilisesi ve yönetimiyle olan organik bağları sebebiyle fiilen mümkün olmadı¹⁸⁰.

Macar belgelerinde XVI. yüzyıla kadar Milkó Piskoposluğunun adı geçmekte ve piskoposlarının adları belirtilse de ömrü 13-14 yıl kadar sürdü¹⁸¹. Moğol istilasının etkilerinin hissedilmesiyle misyon işlevsiz hale gelmeye başladı ve 1241 yılında Moğollar tarafından tamamen ortadan kaldırıldı. Bölgede geriye kalan Hristiyan Kumanlar da zamanla bölgenin çoğunluğu olan Ortodoksların arasında Ortodokslaştılar¹⁸². Ortodokslaşan Kumanlar, Romen milletin etnik yapısında ve bölgedeki yer adlarında yer edindiler.

Kumanlar Eflak ve Güney Boğdan'da 150 yıl boyunca baskın etnik unsur oldular ancak merkezi bir devlet örgütlenmeleri ve dolayısıyla stratejik bir amaçları yoktu. Bu bölgeyi siyasi olarak şekillendiren unsurlar Kuman hanları olduğu için Macar kralları, Papalığın bölge halkları arasında Hristiyanlığı yayma misyonunu kullanarak bölgede etkisini arttırmayı amaçladı. Macarların yayılma amaçları bir nevi Bulgarların ilerlemesini ve güçlenmesini engellemekti. Bulgarların en büyük kaygıları askeri ve aristokratik ilişkilerinde kendileri için vazgeçilmez olan Kumanlarla bağlarının kopmasıydı. Katolikleştirme misyonuyla bölgedeki Hristiyan olmayan halkları, Ortodoks güçlere karşı kendi nüfuz alanına almak ve ordularında her daim bulundurmak istedikleri konar-göçer savaşçıları devşirmek istediler. Kuman

¹⁷⁸ Çoban, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁷⁹ Kovács, "Bortz", s. 263.

¹⁸⁰ Çoban, **a.g.e.**, s. 50-51.

¹⁸¹ Domokos, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁸² Kovács, "A Kunok Története", s. 274.; László Rasonyi, **Tuna Köprüleri**, Çev. Hicran Akın, TKAE, Ankara, 1984, s. 96.

Piskoposluğu'nun ardından Kuman misyonunu düzenlemek için Olt Nehri'nin batısında kurulan Szörény Banlığı bölgede güç dengelerini için Macar Krallığı'nın stratejisiydi¹⁸³.

F. Özet ve Değerlendirme

Özet olarak değerlendirecek olursak Kıpçak-Kuman tarihi en köken ve etimoloji tartışmalarının en çok yapıldığı Türk boylarındandır. Çok geniş bir coğrafyaya yayılarak farklı kültür ve dinlerle temas kurmaları tarihlerini ilgi çekici yapmaktadır. Farklı isimlerde anıldıklarını belirttiğimiz Kıpçak-Kumanlar, IX. yüzyılda bozkırda Uzlarla yaşanan çatışmalar neticesinde oluşan istikrarsızlık sebebiyle bir konfederasyon oluşturdular. Hazarların 965'te yıkılışının ardından batıya doğru göç etmeye başladılar. XI. yüzyıl itibarıyla Ruslarla komşu oldular. Ruslar ve Kumanların iki yüz yıl süren ilişkilerinde yalnızca savaş ya da siyasi ilişkiler üzerine kurulmadı, aynı zamanda büyük bir kültürel bağ kurdular. Ruslarla olan savaşların başarısız neticeleri sonucu güneye doğru uzanan Kumanlar Avrasya bozkırlarının bir parçası olarak Kumanların batı ucu Moldova ve Basarabya topraklarında büyük bir nüfuz alanı kurdular. Buradan Balkanlar'a sarkan Kuman boy ve aileleri özellikle Bulgaristan'da askeri ve aristokrat sınıf oluşturdular. Gerek Bulgaristan'daki Asen gibi Kuman kökenli hanedan ve aileler, gerekse Kumanya'dan gelen Kuman askerleri İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşundaki en önemli rolü oynadılar. Aristokrat sınıfı oluşturma dışında başta Moldova ve Basarabya olmak üzere Balkanlar'da kayda değer bir nüfusa sahip olan Kumanlar, bu açıdan doğruya doğru nüfuzunu artırarak Bulgarların yayılmasını engellemek isteyen Macar Krallığı'nın dikkatini çekti. Önce Töton şövalyeleri aracılığıyla daha sonra bizzat krallığın kurduğu Kuman piskoposluğuyla Kumanları Hristiyanlaştırarak özellikle Moldova'da yayılmak istediler. Piskoposluk Macar Krallığı'nın umduğu başarıyı sağlayamadı. İkinci bölümde de ele alacağımız üzere Moğol istilasıyla birlikte piskoposluğun ömrü kısa sürdü. Siyasi sebeplerle Hristiyanlığı kabul eden Bortz örneği dışında Moğol istilasına

¹⁸³ Vászary, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 147.

kadar Kumanlar üzerinde bir nüfuz kuramadılar. Bu açıdan Kumanların topyekûn Hristiyanlığa geçmeleri tezimizin ilerleyen bölümlerinde işleyeceğimiz Kumanların Macaristan'a göç etmeleri ve yerleşmeleriyle gerçekleşecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUMANLAR MACARİSTAN'DA

A. Macarlar ve Macaristan'ın Kuruluşu

Macaristan'dan ve Macarlardan kısaca bahsedecek olursak Doğu Avrupa'da doğusu ve güneyini Karpat Dağları'nın çevrelediği Karpat Havzası Avrasya bozkırlarının bir uzantısı olarak IV. yüzyıl sonlarından itibaren Avrasya konar-göçerlerini kendine çekmiştir. Tuna ve Tisza nehirlerinin beslediği Büyük Macar Ovası'nın düzlükleri, konar-göçerlerin kendi ekonomik sistemleri ve yaşam biçimlerini sürdürebilecekleri korunaklı bir alan oluşturmuştur. Hunlar ve ardından Avarların, Doğu Avrupa'da kurdukları hakimiyetlerinin IX. yüzyıla kadar merkezi Karpat Havzası olmuştur.

Dikkat edilmesi gereken husus günümüz Macaristan siyasi sınırlarıyla tarihi Macaristan coğrafyasıyla aynı olmamasıdır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Trianon Antlaşması'yla kaybettikleri topraklar, tarihi metinlerde Macaristan toprakları olarak geçmektedir. Tarihi Macaristan coğrafyasına bağlı sınırlar günümüz Macaristan sınırlarından dört kat büyüktür. Karpat Havzası denilen coğrafi bölge bu sınırları oluşturmaktadır. Doğuda ve güneyde Karpat Dağları'nın çevrelediği, batıda Hırvatistan'a, kuzeyde Moravya'ya kadar uzanan büyük bir coğrafyaydı. Adından sıkça bahsettiğimiz Erdel'in tamamı tarihi Macaristan coğrafyasının içinde yer almaktaydı. Bu sınırlar içerisinde Macarların dışında Slovak, Romen, Alman ve Hırvat gibi etnik gruplar yaşamaktaydı.

Genel düşünceye göre Fin-Ugor kavmi kabul edilen¹⁸⁴ Macarlar ise *Magna Hungaria* olarak adlandırılan bugünkü Başkurdistan ve çevresindeki tarihi yurtlarından ayrılarak Batı Türklerinden Onogurlarla olan temaslarıyla birlikte bir konar-göçer halkına dönüşmeye başladılar. Onogur Macar etkileşimi Peçenek saldırıları sonrası 750-800 arası Karadeniz kuzeyindeki bozkırlara göç ettiklerinde de

¹⁸⁴ Macarların kökeni sorununa dair Türk tezi ve Fin-Ugor tezi tartışmaları ve diğer düşünceler için bkz. Romsics Ignác, "A Magyarok Őstörténetéről A Magyarok Eredete Bizonyossággal, Hipotézisek Hiedelmek", *Magyar Tudomány*, 174. Évfolyam, 2014/5, s. 514-561.

sürdü. 830 yıllarında Azak Denizi kıyılarında, Don-Özi arasındaki Levedia/Lebedia bölgesinde kalan Macarlar 889 yılına kadar buradaki varlıklarını sürdürdüler. Levedia’da IX. yüzyıla kadar Hazarlara bağlı şekilde yaşadılar. Hazarlardan aldıkları yenilgiler sonrası Kabarlar ve başka Ogur boyları da Macarlara katıldılar. Böylelikle bu boylar arasında bir birliktelik kuruldu¹⁸⁵.

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos’un De Administrando Imperio¹⁸⁶ adlı eserinden öğrenildiğine göre Oğuzların önünden kaçan Peçeneklerin saldırılarına hedef olan Macarlar/Ogurlar Levedia’dan¹⁸⁷ ayrılarak Avrupa içlerine girmeye başladılar. Bu birlikte boyların başındaki kendi beyleri dışında bir yönetici bulunmamaktaydı. İlk Peçenek saldırısı sonucu bu birliğin başına dağınıklığını engellemek için Hazar Kağanı bir bey geçirmek istedi. Bu birlik içindeki yedi beyden en güçlüsü Álmos adlı beyin oğlu Árpád birliğin başına geçirildi¹⁸⁸. Böylece Árpád Hanedanlığı’nın kuruluşuna giden adım atıldı.

893 yılında Samanilerin bozkıra girmeleri sonucu güneyden saldırıya uğrayan Oğuzlar, doğudan Karluk ve kuzeyden Kimeklerin saldırıları sonucu batıya doğru göçe başlayarak Peçenekleri yerlerinden ettiler. Peçenekler de bu sebeple İtil Nehri’ni geçerek Macarlara saldırdılar. Konstantinos’un Etelköz¹⁸⁹ diye bahsettiği topraklara girdiler¹⁹⁰.

Bu esnada Orta Avrupa’da 892 yılında Kutsal Roma Cermen İmparatoru Arnulf’un daveti üzerine Macar birliklerinin katılımıyla Moravya hükümdarı Svatopluk üzerine başarılı bir sefer düzenlendi. 894’e gelindiğinde Svatopluk’un ölümüyle hükümdarsız kalan Moravya topraklarına karşı saldırıya geçtiler. Macar ordularının seferde olması sebebiyle arkalarından gelen ikinci Peçenek saldırısına

¹⁸⁵ Hicran Akın, “Németh’e Göre En Eski Türk-Macar Münasebetleri”, *DTCF Dergisi*, C. XXX, S. 1-2, 1982, s. 3.; Eckhart, *a.g.e.*, s. 3-7.

¹⁸⁶ bkz. Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul, 2020.

¹⁸⁷ VII. Konstantinos’un Türklerin (Macarların) yurdu diye bahsettiği Lebedia/Levedia Don Nehri’nin batı yakasındaydı. Osman Karatay, *Macarlar Kökleri ve Türkler*, Ötüken, İstanbul, 2020, s. 156.

¹⁸⁸ Karatay, *a.g.e.*, s. 25-27.

¹⁸⁹ VII. Konstantinos, Etelköz için eskiden Türklerin (Macarların) şimdi Peçeneklerin yaşadığı Karadeniz’in kuzeyindeki toprakların tamamı olarak bahseder. Burada akan Etel ve Kouzou adlı nehirlerden de adlandırıldığını belirtir. Etelköz’ün yeriyle ilgili düşünceler için Karatay, *a.g.e.*, s. 149-156.

¹⁹⁰ Karatay, *a.g.e.*, s. 28.

direnemeyen Macarlar toplu şekilde Verecke Boğazı'nı¹⁹¹ geçecek Karpat Havzasına göç ettiler. 895 yılında yaşanan bu olay Macar Krallığı'nın kuruluşu kabul edildi¹⁹².

Kurucu Árpád Hanedanı'ndan gelen krallar 1301 yılına kadar doğuda ve güneyde Karpat Dağları'yla çevrelenmiş, batıda Tuna-Sava hattında, kuzeyde Mátra Dağları'na uzanan büyük bir ovaya kurdukları Macar Krallığı'nı yönettiler. I. István'ın (1000-1038) tahta geçişiyle 1000/1001 yılında Hristiyanlığa geçmesi Macarların hızlı şekilde Hristiyanlaşmalarına ve Doğu Avrupa'da meşruluğu artmış bir Hristiyan krallıkla bölgenin en önemli siyasi ve askeri gücü olmalarını sağladı. Büyük Macar Ovası'ndan Erdel'e kadar geniş bir bölgeyi kültürel ve etnik olarak Macarlaştırdılar. Balkanlar'da ve Galiçya'da kurdukları siyasi nüfuzlarıyla önemli bir bölgesel aktör oldular. Moğol istilasıyla güçleri sekteye uğramasına rağmen Osmanlıların yükselişine kadar büyük bir tarih inşa ettiler.

B. Moğol İstilasından Öncesi Macaristan'ın Siyasi Durumu

Macar Krallığı, XIII. yüzyıla gelindiğinde otoritesini ve varlığını sağlamlaştırarak bölgesel bir güç haline gelmişti. Moğol istilasına kadar herhangi bir işgal görmemişlerdi. Biz de Kumanların Macaristan'a gelmeden önce Macaristan'ın siyasi durumunun anlaşılması adına Moğol istilasına kadar Macar Krallığı tarihinin kısa bir özetini vermeyi doğru bulduk.

Krallık toprakları I. István (997-1038) döneminden itibaren teşkilatlandırılmıştı. *Ispan* adındaki memurlar krallık illeri olan *megyelerin* başına getirilmişti. Ispanlarla vergi toplanır, halk arasındaki adli meseleler halledilirdi. Hristiyanlığın yaygınlaşması adına kilise teşkilatı kurulup yeni piskoposlukların yetkili bölgeleri belirlenmişti. I. István'ın ardından Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'yla bir mücadele dönemi başladı. Aynı zamanda Papayla İmparator arasındaki mücadele Papalığın Macar Krallığı'yla olan ilişkilerini kuvvetlendirdi. Papalığın verdiği meşruiyet sayesinde Macaristan, Doğu Avrupa üzerinde kati bir güç

¹⁹¹ Karpat Dağları'nda bir geçit.

¹⁹² Eckhart, a.g.e., s. 8-9.

haline geldi. Bu sayede Kálmán (1095-1116) döneminde Hırvatistan'ı egemenlik altına alarak topraklarını genişletti¹⁹³.

XII. yüzyılda Macaristan'ın siyaseti önemli bir değişiklik göstermedi. Sınırları genişleyen Macar Krallığı artık doğal sınırlarına erişti. Doğuda ve güneyde Karpatlarla batıda Tuna-Sava hattına ulaşmıştı. Peçenek, Székely, Slovak, Romen ve Almanlar XI. ve XII. yüzyılda Karpat Havzası'nda meskûn olmayan arazilere iskân edildiler. Bu iskanlar neticesinde kraliyet toprakları içinde büyük mülk sahipleri ortaya çıktı. Kalabalıklaşan Erdel'de voyvodalık kurulmak zorunda kalındı. Kraliyetten elde edilen yeni mülklerde *serviens regis* adında soylu sınıf ortaya çıktı. Yine artan nüfus ve iskanlar sebebiyle krallık içinde *várjobbágy* denilen kale teşkilatlanması kuruldu. Kalelerde askeri hizmetleri yerine getirme sorumluluğu bu olan bu teşkilatlanma yeni bir askeri sınıf haline geldi. XII. yüzyıl sonunda feodal yapı giderek güçlenmişti. III. Béla (1172-1196) ile II. András (1205-1235) arasındaki taht mücadelesi esnasında dağıtılan çok sayıda mülk *baron* adında yüksek soylu bir sınıfın oluşmasına sebep oldu. Megyelerin askerlik yapan ahalisi ve kale *serfi* de kale teşkilatlarından mülk edinmekteydi. Bu suretle kale serfleri kitlesel olarak asillik kazanmaktaydılar¹⁹⁴.

Böylelikle XIII. yüzyıla gelindiğinde yurt tutuş esnasında yalnızca özgürler (liber) ve kölelerden (servus) oluşan Macar toplumu çok katmanlı bir feodal yapıya büründü. II. András, döneminde gücünün zirvesine ulaşan *várjobbágy*lar, *serviens*ler ve küçük mülk sahipleri krala *Aranybulla* (Altın mühür) denilen Macaristan'ın ilk anayasal fermanını imzalattı. Böylelikle küçük mülk sahibi soyluların kral himayesinde özgürlükleri garanti altına alındı. Kraliyetin ve büyük mülk sahiplerinin gücü ve yetkisi sınırlandırıldı¹⁹⁵.

Böyle bir durumda tahta çıkan IV. Béla hükümdarlığı sürecinde kraliyet gücünü tekrar eskisi gibi kurmaya çalıştı. Dağıtılan mülkleri geri aldı. Babadan oğula geçen miras sistemini ortadan kaldırdı¹⁹⁶. Tezimizde de işleyeceğimiz üzere Moğol istilasının ve Kumanların gelişinin ardından Macaristan'da kraliyet gücü ile aristokratlar arasındaki mücadele uzun süre devam etti. Kumanları iç politikasında

¹⁹³ Eckhart, **a.g.e.**, 33-39.

¹⁹⁴ Eckhart, **a.g.e.**, 41-60.; Gökhan Dilbaş, "Feodal Macaristan'da Toplumsal Yapı ve Macar Tarihindeki İlk Ayaklanma: Erdel Köylü Ayaklanması (1437-1438)", **ESOGÜ Tarih Dergisi**, C. 3, S. 1, 2020, s. 8-9.

¹⁹⁵ Dilbaş, **a.g.m.**, s. 9-10.

¹⁹⁶ Eckhart, **a.g.e.**, s. 64.

aristokratlara karşı bir güç olarak kullanmak istedi. Yine IV. László döneminde kraliyet, Kumanlar ve Macar aristokrasisi arasında yaşanan sarsıcı gelişmeler Macaristan'da kraliyetle aristokrasinin arasındaki mücadelenin sonuçlarından biriydi.

C. Moğol İstilas ve Kuman Birliği'nin Dağılışı

1206 yılında Moğolistan'da bütün boyları birleştiren Temuçin, bütün Moğolların hanı seçilerek Cengiz Han adını almıştı. Yirmi yıl içinde, Cengiz Han, askeri olarak örgütlenmiş Türk-Moğol boyları yanında fethedilen, ilhak edilen halklarla bir dünya imparatorluğu kurdu. 1211'de Çin'e saldırarak Çin'in kuzeyinde egemenlik kurmaya başladı. 1218'de Uygurlar, batıda Kara Hitaylar ve Karluklar Moğol egemenliği altına girdiler. Yeni imparatorluk artık batıya doğru genişlemeye başlamıştı. Cengiz Han, ticari ilişkilerde bulunmak üzere Harezm'e mal yüklü bir kervan ve tüccarlarla birlikte bir elçi gönderdi. Ancak tüccarlar ve elçi Harezmşahlar tarafından öldürüldü. Bu nedenle 1219 yılında Moğol ordusu, günümüzde Batı Türkistan, Afganistan ve İran topraklarını içinde alan Harezmşahlara karşı bir intikam seferi başlattı. 1220'de Buhara, Semerkant ve Harezmşahların başkenti Gürgenç'i¹⁹⁷ ele geçirdi. Neredeyse bütün Asya kıtası dalga dalga Moğolların egemenliğine geçti. 1222'de Moğolların Türkistan ve İran fetihleri sona erdi. Cengiz ordusuyla 1223'te Sirderya'nın kuzeyinde kamp kurdu.

Büyük Türkistan seferlerinin ardından Moğollar ilk kez Kafkaslar ve Doğu Avrupa'da gözükmeye başladılar. Cebe ve Subutay, İran'daki birkaç yerleşim yerini yok ettikten sonra Kafkasya'ya doğru yola çıktı. Moğol ordusu önce Gürcistan'ı işgal etti ve ülkenin güney kısmını istila ettiler. Direniş gösteren Gürcü ordusu başkent Tiflis'e çekilerek başkentlerini yıkımdan kurtarmayı başardı. Gürcistan'dan sonra Azerbaycan'ı benzer kaderi izledi. Cengiz Han, Harezmşah topraklarının bir kısmıyla birlikte İrtiş'ten İtil'e kadar Batı Sibirya'yı oğlu Cuci'nin yetkisine verdi. Cuci'nin topraklarını genişletmek adına 1222 sonbaharında Cengiz Han'ın iki büyük generali Derbent Boğazı'nı geçerek Kafkasya'nın kuzey eteklerindeki bozkıra ulaştı. Burada

¹⁹⁷ Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde, Ceyhun Nehri kıyılarında.

yaşayan Kafkas halkları Alanlar (Jászlar¹⁹⁸) ve Çerkesleri hedef olarak seçtiler¹⁹⁹. Deşt-i Kıpçak bozkırlarına vardıkları zaman Kumanların benzer inançlar ve yaşam biçimine sahip olmaları onlara karşı bir hile olarak tutumlarında değişiklik yarattıkları izlenimi verdiler. İbn'ül Esir'e göre Moğollar hileye başvurdular. Kumanlara tek ırk olduklarını ve Alanlara saldıracaklarını ancak Kumanların tarafsız kalmalarını karşılığında toplayacakları haraçtan pay vereceklerini söylediler²⁰⁰.

Alanlara yaptıkları saldırılarla onları katledip çok sayıda esir aldılar ve daha sonra aralarında yaptıkları sözleşmeden bu yana sakinlerinin kendilerini güvende hissettikleri Kumanya'ya doğru yola çıktılar²⁰¹. Kumanlar, Moğollar gibi atlı ve konar-göçer savaş tekniklerini sahip oldukları ve sayıca çok daha kalabalık oldukları için Moğollara karşı kendilerini güçlü hissediyorlardı. Ancak bekledikleri gibi olmadı. Moğollardan kuzeye doğru kaçan halkların yarattığı etkiyle Kumanlar Moğolları tek başlarına karşılamaya cesaret edemediler. Kumanlara yapılan hücumların ardından şaşkınlığa uğrayan Kumanlar, Kumanya'nın doğusundaki yurtlarını terk ederek, yardım bulabilmek amacıyla İtil ile Özi arasında yaşayan Kumanların yanına çekildiler. Arkalarından gelen Moğollar, Kırım'a girerek Sudak kentini ele geçirdiler²⁰². Köten Han telaşla kayınpederi Haliç knezi Mstislav'dan yardım talep etti. Yardım çağrısının ardından Haliç, Smolensk, Çernigov, Peresobnik, Volhinya ve Kiev knezlikleri büyük bir koalisyon kurarak harekete geçtiler. Bu durum üzerine Cebe ve Subutay'ın Ruslara gönderdiği elçiler onlara karşı olmadıklarını düşmanları Kumanlarla birlikte hareket etmemelerini istediler ancak Ruslar yanıt olarak elçileri öldürdüler²⁰³.

Ardından 80 bin kişiden oluşan Rus ve Kuman orduları Moğolları karşılamak üzere hareket geçti. Moğollar taktik gereği geri çekilerek 12 gün boyunca Rus-Kuman ordusunu yorarak yıpratmayı denediler. Birbiriyle koordinasyondan uzak Rus knezleri savaş alanında kendilerini göstermek için sabırsızlanıyordu. Haliç knezi Mstislav ile Kiev knezi Mstislav arasında harekâtı yönetme konusunda rekabet yaşanıyordu. Sonuç

¹⁹⁸ Osetlerinin ataları olan Alanların Macarca adı. Üçüncü bölümde daha detaylı bahsedeceğiz.

¹⁹⁹ Abraham Constantin Mouradzea D'ohsson, **Moğol Tarihi**, Çev. Mustafa Rahmi, Ed. Ekrem Kalan, Selenge, İstanbul, 2021, s. 118-121.

²⁰⁰ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 82.; İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi-el Kamil Fi't-Tarih Tercümesi**, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, C. 12, İstanbul, 1987, s. 345.

²⁰¹ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s.82.

²⁰² A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, Çev. Hasan Eren, MEB, Ankara, 1976, s. 35-36

²⁰³ D'ohsson, **a.g.e.**, s. 122.

felaket oldu. Moğollar aniden yönlerini değiştirerek Azak Denizi'ne dökülen Kalka Nehri kıyılarında Rus-Kuman ordusuna saldırdı. Üç gün süren savaşta Ruslar ve Kumanlar çok ağır kayıplar vererek tamamen dağıldılar, çok az bir kısmı Özi'yi aşarak hayatını kurtarabildi²⁰⁴.

Kalka Nehri Savaşı'nın sonuçları bir felaketti ancak Moğollar Güneydoğu Avrupa'ya doğru daha fazla ilerlemediler. Kırım'daki Ceneviz pazarlarını yağmalayarak Doğu Avrupa'daki ticarete geçici bir süreliğine ağır darbe vurduktan sonra İtil yönüne doğru yola çıktılar²⁰⁵. Bozkırda yarattıkları kaos ve belirsizlik ortamı Kumanya'nın doğu bozkırlarının boşalmasına sebep oldu. Kumanlar batı kesimlerinde Ruslar ve Macarlarla daha yakın siyasi ilişkiler kurmaya başladılar. Birinci bölümde işlediğimiz gibi Bastı ve Bortz gibi Kuman hanları siyasi sebeplerle Hristiyanlaşmaya başladılar. Kalka Nehri Savaşı'nın ardından Kumanların bozkırlarda nüfuzu azalarak dağılma sürecine girseler de 1238'de Moğolların Deşt-i Kıpçak bozkırlarına geri dönüşüne kadar siyasi varlıklarını sürdürdüler²⁰⁶.

Béla, Dominikan keşişleri ve Milkó Piskoposluğu aracılığıyla Kumanların Hristiyanlaştırarak Macar Krallığı'nın siyasi nüfuz alanını İtil Nehri'ne kadar yaymayı hedefliyordu. Aynı zamanda Macarların kendi kroniklerinde Macarlığın Doğu'daki kadim topraklarına ulaşma fikri de vardı. Bu doğrultuda keşifler yapmak amacıyla başında Julianus'un olduğu yeni bir Dominikan misyonunu Deşt-i Kıpçak bozkırlarına kadim yurtları Magna Hungaria'yı²⁰⁷ bulmaya ve onları Hristiyanlaştırması için gönderdi. 1235 yılında yola çıkan keşişler İtil kıyılarında hedefledikleri noktalara varsalar da misyonerlik faaliyetleri başarısız oldu. Julianus'un bu yolculuk esnasında yaptığı görüşmeler ve duyumlarla kralına sunmak üzere bir rapor hazırlamıştır²⁰⁸. Moğolların İtil'de Bulgarlara karşı giriştikleri seferlerden bahsederek büyük bir

²⁰⁴ D'ohsson, **a.g.e.**, s. 122.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 83-84.

²⁰⁵ Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 36.

²⁰⁶ Moğollar İtil Nehri'ni geçtikten sonra Rus knezliklerini hızlı bir şekilde ele geçirdi. Rusya'nın kuzey kısmı tamamen ele geçtikten sonra geriye kalan Kuman illerini ele geçirmek için harekete geçtiler. Bu esnada Baçman adında bir Kuman hanının güçlü bir şekilde Moğollara direndiği bilinmektedir. Kurat, **a.g.e.**, s. 96.; D'ohsson, **a.g.e.**, s. 165.

²⁰⁷ Büyük Macaristan olarak çevrilen Magna Hungaria, Macarların Don kıyılarına gelmeden önceki yurtlarıydı. Macarlar bir şekilde burayı hafızalarında tutabilmişlerdir. İslam kaynakları Macarlarla Başkurtları birbirine bağdaştırmaktadır. Günümüz Başkurdistan ve çevresine denk gelmektedir. Bkz. Karatay, **a.g.e.**, s. 84-85.

²⁰⁸ Çoban, **a.g.e.**, s. 53-54.

tehlikenin ortaya çıktığını haber vermiş, dahası Moğolların yalnızca burada durmayarak Macaristan'a ve batıya gitme niyetinde olduklarını bildirdi²⁰⁹.

Nitekim 1236-1237 kışında Batu 150 bin kişilik ordusuyla Doğu Avrupa'ya doğru yola çıktı. İtil Bulgarlarının direnişi kırıldıktan sonra ilk olarak hedef İtil'di. Buradan Kumanlar temizlendi²¹⁰. Bozkırda Kuman, Bulgar, Alan direnişi kırıldıktan sonra sıradaki hedefleri knezlikler oldu. Aralık 1237'de Ryazan'ı, ardından Moskova'yı ve Şubat 1238'de Vladimir'i aldılar²¹¹. 1238 yılına gelindiğinde Özi-Turla hattında bütün Kuman direnişi durduruldu. Moğolların önlerinden çok büyük bir nüfus batıya doğru göçe başladı. Köten Han, ardından halkından on binlerce kişiyi götürerek Karpat Havzası'na yöneldi²¹².

D. Macaristan'a Göç

Macarların, *Kötöny* şeklinde andıkları Köten²¹³ Han'ı Moğol istilası öncesinden tanıyorlardı. Bahsettiğimiz üzere 1205 Sonbaharında Köten ve kardeşi Somogur'un desteklediği Kiev ve Çernigov'la, Macarların destek verdiği Galiçya-Volhinya Knezliği'nin aralarındaki gerçekleşen çatışmalar esnasında ilk kez karşı karşıya gelmişlerdi²¹⁴.

Moğol orduları knezliklerin orman sınırına geldiğinde Köten Han'ın liderliğindeki Kumanların artık fazla seçeneği kalmamıştı. IX. yüzyılda Peçeneklerin önünden kaçarak Karpat Havzası'nı ele geçiren Macarların durumuna benzer bir durumdaydılar ancak Karpat Havzası IX. yüzyıldaki gibi otoriteden yoksun ve ıssız değildi. Doğu Avrupa'nın en güçlü krallığı bulunmaktaydı. Moğollardan kaçan Kumanların bölgeyi ele geçirme gibi bir olasılıkları yoktu. Bu yüzden Çernigov'un düşüşünün ardından Macar Krallığı'na resmi elçilerini gönderdi²¹⁵.

²⁰⁹ Altay Tayfun Özcan, "Macar Papaz Julian'ın 1237 Tarihli Moğol Raporu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 48, s. 96-97.

²¹⁰ Kurat, *a.g.e.*, s. 96.

²¹¹ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 166.; Nikonov Kroniğinde Batu Han'ın Rusya seferi için bkz. Kurat, *a.g.e.*, s. 331-335.

²¹² Eckhart, *a.g.e.*, s. 65.; Vásáry, *Eski İç Asya'nın*, s. 240.

²¹³ Bu ada Rus ve Macar kaynaklarında ve ayrıca Reşideddin tarihinde rastlanılmaktadır. Macar kaynaklarında *Kuthen Cumanorum Rex* şeklinde geçmektedir. Rásonyi'ye göre kaba et ve yüreklilik anlamına gelmektedir. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 227-228.

²¹⁴ Kovács, Zimonyi, *a.g.m.*, s. 24.

²¹⁵ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 87.

Bu olayları, Torre Maggioreli Üstat Rogerius tarafından Palestrina piskoposuna yazılan *Carmen Miserabile* adlı bir mektuptan öğrenmekteyiz. Mektuba göre Köten, Moğollara karşı iki kez zafer kazandığını ancak üçüncüsü de hazırlıksız yakalandığı için topraklarının harabeye çevrildiğini bildirmek için bir resmi heyet göndermişti. Bu gelişmelerden ötürü Macar kralı kendisini kabul eder ve özgürlüklerini garanti altına alırsa halkıyla birlikte Macar kralına boyun eğeceklerini, yanlarında getirecekleri bütün zenginlikleriyle birlikte Macar Krallığı'na girmeyi ve Katolik inancına geçmeye hazır olduklarını bildirir. IV. Béla, Kumanların kendiliğinden Macarlığa bağlı bir güç olmak istemelerini ve uzun yıllardır Hristiyanlaştırmaya çalıştıkları Kumanları Hristiyanlığa kazandıracağı için çok memnun kalmıştı. Gelen elçileri hediyeler vererek gitmelerine izin verdi. Yanlarında kendi elçilerini ve Dominikan rahiplerini de göndererek Köten'i ve beraberindekileri ülkesine kabul etmeye hazır olduğunu ve memnuniyetini iletmelerini istedi²¹⁶.

Elçiler kabul şartlarında anlaştıktan sonra 1239 yılında Kumanlar Eflak üzerinden Macaristan'a doğru yola çıktılar. Doğu Karpatlarda bulunan Radna geçidinden Macar Krallığı'na giriş yaptılar. IV. Béla onları görkemli şekilde karşılamak istedi. Büyük bir güçle sınırda Kumanları karşıladı. Kuman soyluları ülkeye girmeden önce Estergon Başpiskoposluğunun yönetiminde dini bir tören gerçekleştirildi ve Kumanlar vaftiz edildiler. Vaftiz babası bizzat kralın kendisiydi ve diğer Kuman diğer soyluları için Macar asillerine görev düştü²¹⁷.

Rogerius'un ifadesine göre IV. Béla, Köten Han'ı bütün ihtişamıyla karşıladı. Köten'e ve Kumanlara büyük imtiyazlar verdi. Ancak Kumanların itaatkâr olmamaları sebebiyle bulundukları yerde sorunlar yaşandı. IV. Béla hem Macarların hem de Kumanların zarar görmemesi için onları bir rehber eşliğinde Macaristan'ın merkezine doğru tayin etti²¹⁸.

IV. Béla'nın hem ülke içi politikalarında hem de dışarda Moğol tehdidine karşı planları vardı. Moğollarla aynı yaşam tarzı ve savaş yöntemlerini bilen birliklerinin

²¹⁶ **Moğollar Avrupa'da**, s. 139-141.; Parisli Matthew'in kaleme aldığı dönem kaynağı *Chronica Maiora*'da da Kumanların göçünden bahsedilmektedir. Esere göre Kumanlar 20 bin kişiyle Hristiyan topraklarına (Macaristan) gelerek Hristiyanlarla anlaşma yaptı. Matthew'e göre vahşi ve savaşçı bir halk olan Kumanlar kalabalık ordularına rağmen Moğolları kendi topraklarında durduramamıştır. Altay Tayfun Özcan, "Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar", **Tarih Okulu Dergisi**, 6, S. 16, 2013, s. 62.

²¹⁷ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 88.

²¹⁸ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 47.

sayısını arttırarak gücünü de arttırmayı umuyordu. Aileleriyle gelen on binlerce insanı ülke içine yerleştirerek kendine bağlı olacaklarını öngörüyordu. Bu konunun IV. Béla için bu kadar önemli olmasının bir sebebi ülke içinde siyasal dengelere müdahalesiyle azalan meşruiyetiydi. IV. Béla, babası II. András'ın soylulara birtakım özgürlükler ve vergi muafiyeti veren politikalarının aksine patrimonial bir krallık yapısı oluşturma arzusundaydı²¹⁹. Tek bir ailenin mutlak bir yönetimindeki krallığıyla yayılmacı politikalarını gerçekleştirmek istedi. Bunun için tahta çıktığında Macar aristokrasisine adeta savaş açmıştı. Krallığın her yanına gönderdiği memurlarıyla babasının Macar asillerine ihtiyaç fazlası diye bağışladığı toprakları inceleyerek hızla geri almaya başladı. Pek çok asili yönetimden sürgün ederek mülklerine krallık adına tekrar el koydu. Bu durum karşısında kendilerini yönetimden uzaklaştırıldıkları gören hem asillerin hem de ruhban sınıfının kralla arasının açılmasına sebebiyet verdi. Artan baskı karşısında IV. Béla 1239 yılında bu politikasından vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak bu gerilim Kumanların ülkeye yerleşmesiyle yaşanacak olaylarda kendini gösterdi²²⁰. IV. Béla'nın Kumanlara gösterdiği ayrıcalık ve saygının en temel sebebi Macar aristokrasisine karşı merkezi otoritesini güçlendirmek için kraliyete sadık bir silahlı destek olmaları içindi²²¹. IV. Béla, Kumanları kendine sadık bir güç olarak yanında tutarak kraliyet gücünü koruyordu. Aynı zamanda bu konar-göçer savaşçılarla ülke sınırlarını korumayı, belki genişletmeyi planlıyordu. Nitekim, Moğol tehdidinin artık farkındaydı. Macaristan sınırlarını savunmak ve Moğolları kendi savaş biçimlerinde savaşan askerlerin yardımıyla yenilgiye uğratmayı hedefliyordu. Prensiği esnasında katıldığı misyonlarda Kumanları yakından tanıma fırsatı yakalaması, politikalarında Kumanlardan nasıl yararlanacağı konusunda fikir sahibi yapmaktaydı. Kumanların Macaristan'a gelmesiyle Macarlarla Kumanlar arasında sorunlar başladı.

Rogerius'un kaba saba insanlar olarak tanımladığı Kumanların sahip oldukları kalabalık hayvan sürülerinin Büyük Macar Ovası'na yayılmasıyla Macarların otlakları, ekili arazileri, meyve bahçeleri, üzüm bağları ve diğer mülkleri ağır zarar görmüştü. IV. Béla'nın yeni misafirlerine gösterdiği haklar ve Macarlarla Kumanlar

²¹⁹ II. András, 1222 yılında *Aranybulla* denilen Macaristan'ın ilk anayasal belgesini yayınladı. Fermana göre kralın ve yüksek soyluların yetkilerine sınırlamalar getirildi, küçük mülk sahibi soyluların hakları belirlendi. Soylular ve kilise vergiden muaf tutuldu. Macar ordusu dış bir sefere çıktığında soylular eşlik etmek zorunda olmayacak, keyfi tutuklamalar ortadan kalkacaktı. Bu gibi maddelerle soylular kendi haklarını kralın himayesinde anayasal güvence altına almışlardı. Eckhart, **a.g.e.**, s. 61-63.; Kristó Gyula, **Magyarország Története, 895-1301**, Osiris Kiadó, Budapeşte, 1998, s. 206-213.

²²⁰ Çoban, **a.g.e.**, s. 62.; Eckhart, **a.g.e.**, s. 64.

²²¹ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 49-50.

arasında yaşanan hukuki meselelerde Kumanlara ayrıcalık tanınması bu düşmanlığı arttırdı. XIII. Yüzyılda Macaristan içinde yoğun bir köy yerleşim ağı oluşmuştu ve ülkenin iç kısmı artık Kumanlar için yer bulabilecekleri tek bir ıssız ve yaşanabilir arazi parçası içermiyordu bu durum Macarlarla Kumanların arasındaki gerginliği arttırıyordu. Köten Han'ın kendine, kraliyet sarayına yakın Pest vilayetinde mülk bağışlanması dışında, Kumanların bu ilk göçlerinde ne şekilde ülke içine yerleştirildikleri hakkında pek bir şey bilinmemektedir²²².

Macarlarla Kumanlar arasında yaşanan sorunları anlayabilmek için öncelikle konar-göçer hayatın sosyo-ekonomik dinamiklerine değinmemiz gerekiyor. Kumanlar gibi konar-göçer halkların hayvancılık üzerine karakterize edilen bir ekonomileri ve yaşam biçimleri vardı. Zanaat dalları, ticaret ve küçük ölçekte tarım faaliyetleri görülse bile ana üretim şekilleri genellikle hayvancılık üzerine kuruluydu. Mevcut yazılı kaynaklar ve arkeolojik malzemelerden anlaşıldığı üzere koyun, sığır ve at sürüleri Kumanların günlük hayatının vazgeçilmez unsurlarıydı. Koyunun hızlı büyüyen, et ve iç yağ salgılayan bir hayvan olması, koyun etini en temel gıda maddesi yapıyordu. Tahmin edileceği üzere uzak mesafelere yapılan yolculuklar ve akınlar için konar-göçer yaşam biçiminin en kıymetli varlığı attı. At, bozkırda yaşayan insanların sosyal statülerini, servetlerini ve itibarlarını gösteren bir vasıtaydı. Bu nedenle Kumanların bol miktarda sahip olduğu koyun ve at sürüleri için geniş otlaklar ve su kaynakları gerekiyordu. Otlak ve su her konar-göçer boyun hayatını sürdürebilmesi için kesin olarak gerekiyordu. Bozkırlardaki bu otlaklar katı kurallarla yönetilmekteydi. Herkes kendi otağını ve güzergahını bilmekteydi. Bu kuralların bozulması, güzergahların değiştirilmesi ancak ciddi sosyal, siyasi veya ekonomik gerekçelerle olurdu. Kumanlarda ortak araziler olduğu gibi şahsi mülkiyet esastı. Kuman beyleri büyük sürülerin yanında büyük şahsi otlaklara sahiptiler²²³. Hayvancılığa dayanan sosyal ve iktisadi yapının Macaristan'da sürdürülebilmesi zordu. Hayvan varlığının topluca korunması ve zenginleştirilmesi asıl görevleriydi. Bu sebeplerden dolayı Kuman toplumu alışılmış göçlerinin dışında Macaristan'a zor koşullarda yerleştiler. Ancak kraliyet mülklerinde dağılmış şekilde yerleştirilebildiler. Yoğun bir nüfusun ve tarım faaliyetlerinin yapıldığı ülkede özellikle konar-göçer insanlara ihtiyaç yoktu. Farklı yaşam tarzları nedeniyle zorunlu ortak yerleşimler, Kumanlarla Macar köylüleri

²²² Pálóczi, **Pechenegs**, s. 50.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 89.

²²³ Ahincanov, **a.g.e.**, s. 243-248.

arasında ciddi düşmanlıklara yol açtı. Kumanların bozulan ekonomik yapıları, yeni otlak sıkıntıları geçim kaynakları olan hayvancılık faaliyetlerini ciddi şekilde etkiledi. Büyük sürülerin varlığı Macarların oturmuş tarımsal yaşamıyla büyük bir çatışmaya sebep oldu²²⁴.

Kumanlarla Macarlar arasındaki toplumsal gerginlik artık en büyük sorun olmaya başladığında IV. Béla'nın güvendiği kişilerden Kumanlarla Macarlar arasında büyük bir toplumsal gerginlik oluşmaya başladığına dair bilgi ulaştırıldı. Kumanları Hristiyanlaştırarak yerleşik hayata geçirme politikasının yarattığı toplumsal bozulmaya artık kayıtsız kalamayan IV. Béla, Macaristan'ın ileri gelenlerini ve Kumanları Szerém²²⁵ vilayetindeki Kómonostor'da şikayetlere son vermek için topladı. Ortak şekilde alınan kararlarda, Kuman asilleri, beraberindekilerle birlikte Macar bölgelerine teker teker dağıtılarak kendilerine bağışlanan bölgelerde hareket edeceklerdi. Adli yargılamalarda Kumanlara verilen ayrıcalıklar kaldırılacaktı. Bu kararlarla kraliyet, Kumanları ülke içinde dağıtılarak Macarlara karşı toplu şekilde hareket etmelerini önlemeye çalıştılar. Ancak bu kararlardan Kumanlar memnun kalmadılar²²⁶. Rogerius, Kómonostor'da alınan kararların ardından boş arazilere yerleştirilen Kumanların arasındaki çok sayıda yoksul kimsenin Macarlar tarafından neredeyse ücretsiz şekilde hizmetçi olarak aldıklarından ancak önceki şartlarından çok daha düzgün bir yaşam koşullarına sahip olduklarını belirtir²²⁷. Buradan Kumanlara verilen ayrıcalıkların feshedilmesinde Macar soylularının ucuz işgücüyle ekonomik çıkarlar sağladıkları anlaşılmaktadır²²⁸. Ancak IV. Béla'yla halkın ve Macar aristokrasisinin arası kopmak üzereydi. IV. Béla'nın patrimonial politikaları soylularla, yeni göçmenlerin verdiği zarar ve tanınan ayrıcalıklar halkla arasının açılmasına sebep oldu²²⁹.

²²⁴ Bellon Tibor, **Nagykunság**, Gondolat Könyvkiadó, Budapeşte, 1979, s. 8-10.; Konar-göçer ekonomisi için bkz. Anatoly K. Khazanov, **Göçebe ve Dış Dünya**, Çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2015, s. 161-180.; Ahincanov, **a.g.e.**, s. 242-261.

²²⁵ Macar Krallığı'nın güney sınırlarında. Günümüzde Hırvatistan ve Sırbistan sınırları içinde. Srem, Sirem, Szerémség, Siremiyye.

²²⁶ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 89-90.

²²⁷ **Moğollar Avrupa'da**, s. 149.

²²⁸ Çoban, **a.g.e.**, s. 64-65.

²²⁹ Eckhart, **a.g.e.**, s. 65.

E. Moğolların Macaristan İstilasası ve Kumanlar

Köten Han Macaristan'a geldikten sonra 1239'da eski Kumanya ve Rus knezliklerinin topraklarında henüz Moğol ordularıyla çatışmalar başlamamıştı. 1240 yılında ise Rusya'nın kalbi Kiev Moğollar tarafından kanlı çatışmaların ardından ele geçirildi. Kiev'in düşüşünün ardından diğer Rus knezlikleri de Moğollar tarafından ele geçirildi. Artık Orta Avrupa'ya giden yol üzerinde istilacılar için bir engel kalmamıştı.

Batu Han, IV. Béla'ya çok kızgındı. Onu Moğolların en büyük düşmanlarından biri olarak görüyordu. Dominikan ve ardından Fransisken misyonları aracılığıyla siyasi gücünü Özi'ye kadar genişletmesi ve kendisini 1233'te *rex cumaniae* olarak ilan etmesi Macar Krallığı'nı Moğolların doğal bir rakip ve düşmanı yapmaktaydı. Son olarak Moğollardan kaçan Kumanları da ülkesine alması Moğolların gözünde özellikle ağır bir suçtu, çünkü konar-göçer imparatorluklarında kaçan bir halkın kabulünü hükümdarın kişisel mülkiyetine açık bir meydan okuma olarak görülüyordu. Kumanlar Moğollara yenildikten sonra Moğolların kölesi olmuşlardı. Bu durum IV. Béla'yı kaçınılmaz şekilde Moğolların hedefi haline getirmekteydi²³⁰.

Splitli Toma'nın anlatısına göre Moğollara karşı hazırlıklar çok yavaştı. IV. Béla Ruthenya ve Polonya sınırlarında dolaştı ve istihkamlar hazırladı. Kiev'in düştüğü haberinin gelmesiyle prensleri ve baronları savaşa çağrıldılar. Moğol tehdidinin büyüklüğü de yanlış değerlendirildi Macarlar bir istiladan ziyade bedeli ödenebilecek bir muharebe bekliyorlardı. Kralın soylularla rekabeti, Kumanlarla yaşanan sorunlar da olumsuz bir hava yaratmıştı. Macarların uzun süredir barış içinde olmaları onların savaşma yeteneklerinin körelmesine yol açmıştı²³¹.

Olaylar Mart 1241 ortalarında hızlandı. Moğollar üç orduyla Macaristan'a yöneldi. Verecke Boğazı'nı savunan kral naibi Dénes, Batu ve Subutay'ın yönettiği Moğol ordusunu durduramayarak IV. Béla'nın 100 bin asker topladığı Buda kalesine sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine IV. Béla soylulardan ve kalelerinde görevlendirilmiş askerlerinden ordusuna katılmalarını emretti. Estergon ve Székesfehérvár'da topladığı ordusuyla Pest'e²³² doğru harekete geçme kararı alan IV.

²³⁰ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 88.

²³¹ *Moğollar Avrupa'da*, s. 91-92.

²³² Pest ili Budapeşte metropolünün etrafını kapsayan bölgedir. 1000-1256 yılları arasında başkent Estergon'dur.

Béla, Avusturya arşidükü II. Friedrich'e (1230-1246) de mektup yazarak yardım istedi²³³. Aynı zamanda Kumanlardan da hazır olmalarını istedi²³⁴.

Dénes peşinden Pest önlerine gelen Moğollar Vác'ı²³⁵ kuşatmış Kalocsa piskoposu Ugrin'in ordusunu püskürtmüştü. Bütün bu kaos Kumanları Macarların gözünde suçlu yapmaya başlamıştı. Moğol ordusunun içerisinde ele geçirdikleri topraklardan getirdikleri çok sayıda Türk kökenli asker bulunmaktaydı. Moğolların Pest önlerine gönderdiği keşif birliklerinde Kumanlar bulunmaktaydı. Bu durum Macarların Kumanları düşmanla iş birliği yaptıkları yönünde algı oluşmasına sebep oldu. Kumanlar artık Macarlar için düşman ve casustu. IV. Béla, Köten'in güvenliğini sağlamak için Pest'te bulunan saraylarından birine yerleştirdi. Rogerius'un Töton kenti diye vurguladığı Pest'te çok sayıda Alman yaşamaktaydı. Avusturya arşidükünün kışkırtmasıyla ayaklanan Almanlar ve Macarlar Köten'in bulunduğu sarayı kuşattılar. IV. Béla, Köten'i kurtarmak için adamlarından birisini gönderdi. Köten kendisini halkın elinden koruyarak IV. Béla'nın yanına götüreceği güce sahip birisinin gelmeden Kralın yanına gitmeyeceğini belirtti. Bu esnada saldırıya geçen kalabalık kendisini ok ve yayla korumaya çalışan Köten ve birliğine ulaşarak kafalarını keserek katlettiler²³⁶.

IV. Béla'ya yardım etmek üzere Pest'e gelen Kuman askerleri liderleri Köten'in öldürüldüğünde ne yapacaklarını bilemediler. Köten'in öldürülme haberi ülkeye yayıldığında köylerde kalan savaşa katılmayan sivil Kuman nüfusa yönelik Macar köylüleri tarafından ülkenin her yerinde büyük saldırılar düzenlendi. Ağır bir saldırı altında kalan Kumanlar toplanarak kendilerini korumak adına birleştiler ve karşı saldırıya geçtiler²³⁷. Köten'in ölümü sonrası Macarlarla aralarındaki hukuki zemin ortadan kalkınca Kumanlar toplandıktan sonra ülkeden çıkmaya karar verdiler. Tuna-Tisza nehirleri arasında güneye doğru harekete geçtiler. Macarlardan intikam almak için yolları üzerindeki kırsal alanları yaktılar ve yağmaladılar. Macar Krallığı

²³³ Moğollar Macaristan'ı istila ederken Avrupa içinde Papalıkla II. Friedrich arasında mücadele bulunmaktaydı. II. Friedrich, IV. Béla'dan aldığı mektuplar sonrası IV. Béla'yı Moğol tehlikesine karşı basiretsizlik ve tembellikle suçlayarak arkasındaki sorumluluğun Papalığa ait olduğunu belirtmekteydi. Adil Hilal, **Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam Dünyasına Etkileri**, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2019, s. 55-56.

²³⁴ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 91.

²³⁵ Peşte'nin kuzeyinde Tuna'nın doğu kıyısında. Osmanlı dönemi Vaç olarak anılmaktaydı. Bilge, **a.g.m.**, s. 57.

²³⁶ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 91.; Çoban, **a.g.e.**, s. 67-68.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 50-51.

²³⁷ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 92.

böylece olabilecek en kötü zamanda Moğollara karşı kullanmak istedikleri hafif atlı güçlerini kaybettiler²³⁸.

Rogierius Kumanların bu yolculuğundan bahsetmektedir. Csanád piskoposu Bulcsú'nun Macar askerleriyle Kumanlar Tuna-Tisza arasındaki bölgede karşılaştılar. Piskoposun ordusunda çok sayıda asil ve aileleri bulunmaktaydı. Ordu Pest'e doğru Béla'nın ordusuna katılmaya gidiyordu. Kumanlarla karşılaştıklarında çetin bir mücadeleye tutuştular ancak Kumanlar tarafından katledildiler. Öfkeli Kuman birlikleri Tuna'yı geçtikten sonra Rogierius'un Marchia olarak andığı Szerémség'e²³⁹ vardılar. Bölge halkının direnişine rağmen bölgeyi ele geçirdiler. Ardından Nagyolaszi²⁴⁰ ve Szentmárton²⁴¹ adlı şehirleri yıkıma uğrattıktan sonra Bulgaristan'a yöneldiler²⁴².

Bulgaristan'a yönelmelerinin en büyük sebebi ilk bölümde işlediğimiz gibi İkinci Bulgar Devleti'nin yöneticisi II. İvan Asen'in Kuman kökenlerinin getirdiği kültürel, siyasi yakınlık olabilme ihtimali vardı²⁴³. Köten Han'ın geldiği Terteroba ailesiyle Asenlerin ortak bir soyu bulunmaktaydı. Vásáry'e göre Kumanların ilk girdikleri topraklar Vidin ve Branicevo olmalıydı. Vidinli Şişmanlar ve Branicevolu Dormanlar 1241'de bölgeye gelen Kumanlardan olmalıydı. 1280'de Tırnovo'da tahta çıkan I. Georgi Terter'in babası, Köten ve beraberinde gelen önemli soylulardan oluşan akrabalarından gelmekteydi²⁴⁴.

Daha önce Moğollarla defalarca savaş tecrübesine sahip hafif atlı gücünden yoksun kalan IV. Béla, Moğol ordusunu karşılamak üzere Sajó Nehri kıyısına karargahını kurdu. Muhi'de gerçekleşen savaşın ardından Moğolların istilanın başından beri en büyük zaferlerinden biri oldu. Moğollar, hızlı, kesin ve az kayıpla bir zafer kazanmışlardı²⁴⁵. Doğu Avrupa'nın yenilmez gücü Macar Krallığı, kısa sürede ordusunun büyük bir kısmını kaybetti ve Macar ordusunu kovalayan Moğol orduları

²³⁸ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 51.

²³⁹ Sirem, Szerém.

²⁴⁰ Günümüzde Mandjelos. Sırbistan Sirem'de bulunan bir köy.

²⁴¹ Günümüzde Martinci. Sırbistan Sirem'de bulunan bir köy.

²⁴² Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 92-93.

²⁴³ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 93.

²⁴⁴ Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 77.

²⁴⁵ D'ohsson, **a.g.e.**, s. 173-174.; Muhi Savaşı'nın detayları için bkz. Lajos Négyesi, "Muhi Muharebesi (11 Nisan 1241)", Çev. Gökhan Dilbaş, **Tarih Okulu**, S. 14, 2013, s. 245-265.

tarafından ülkenin neredeyse tamamı işgal edildi. Kısa bir sürenin ardından Pest bölgesi de Moğolların eline geçti.

F. Macaristan’a Kalıcı olarak Yerleşmeleri

Muhi Savaşı’ndan sonra Moğollar ülkeyi işgal ederlerken IV. Béla Adriyatik kıyılarına kaçmıştı. Ögeday’ın oğlu Kadan, Béla’nın peşinden Dalmaçya kıyılarına gelirken Moğollar ülkeden ayrılma kararı aldılar. 1241’in sonunda Moğol büyük hanı Cengiz Han’ın üçüncü oğlu Ögeday ölmüştü. Şubat 1242’de ölüm haberi Batu Han’a ulaştı ve kurultayda hazır olmak için geri çekilme emri verdi. Kesin olmamakla birlikte genel düşünceye göre Moğolların işgali Avrupa içlerine doğru sürdürmemelerinin en büyük sebebi kurultay haberi idi. Macaristan’ın içlerine giren Moğol orduları bir yıl içinde birkaç aşamada ülkeyi terk etti.

IV. Béla, yurda geri döndüğünde Moğol tehdidi devam ediyordu. Özi ve İtil arasında Rus knezliklerinden aldığı kendi yurtluğu olan topraklarda devletleşmeye başlayan Batu, tekrar geriye dönebilirdi. 1243 baharında Batu Han’ın Kiev Knezliği’ne karşı düzenlediği sefer ve 1245 yılında Macaristan’a gelen Kiev metropoliti Moğolların Avrupa’yı işgal etmeye hazırlandıklarına dair yeni haberiyle Macarları dehşete düşürdü. Ardından 1245-1246 kışında, Batu Han’ın yanından dönen Haliç knezi Danilo, IV. Béla’ya Moğolların savaşa hazırlandıklarını bildirdi²⁴⁶. Bu tedirgin ortamda IV. Béla bir dizi askeri reform başlattı. Moğolların kale kuşatmalarında başarısız kalmaları sebebiyle krallık geniş taş kale inşaatları için soylular ve ruhban sınıfına destek verdi. Ordu yeniden organize edildi ve zırhlı birliklerin sayısını arttırmak için bir çalışma başlattı. Soylulara şahsi garnizonlarını kurma serbestliği verildi. Aziz Jean şövalyelerine Tuna’nın güney savunması verildi. 1246 yılında Bulgaristan’da ikamet eden Kumanlara yeni bir çağrıda bulundu²⁴⁷. Bu önlemler Béla’nın endişelerini gidermiyordu. Muhi’de tecrübe ettikleri üzere Moğolları konar-göçer savaş taktikleriyle önlemek istedi. Bu sebeple doğudan gelen belirsiz haberler karşısında Bulgaristan’a kaçan Kumanları ülkeye davet etmeyi en iyi

²⁴⁶ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 95-96.

²⁴⁷ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 52.

savunma sistemi olarak düşündü²⁴⁸. Moğolların Macaristan'ı kolayca işgal edip hızlıca geri çekilmelerinin ardından Moğolların geri döneceğine dair endişelerin olması muhtemeldir.

Nitekim kısa süre sonra 1246'da Güyük'ün Moğol büyük hanı seçilmesinin ardından Batı'ya karşı savaş ilân ettiğini duyurdu ancak IV. Béla bir daha Moğollarla yüzleşmek zorunda kalmadı. Kumanlarla IV. Béla arasında yapılan pazarlıklar konusunda kaynaklar sessizdir. Sıkı sıkıya bağlı oldukları hanlarını öldürdükleri için Kumanların kolayca ikna olmadıkları muhtemeldir. Köten Han Macaristan'a kabul için başvurduğunda, IV. Béla'nın koyduğu koşulları bir ölçüde kabul etmek zorunda kaldı. Ancak durum değişmişti. Kumanlar Macaristan'a geri dönmek için kendi koşullarını kabul ettirdiler. IV. Béla, vaftiz şartından vazgeçemezdi. Ancak IV. Béla, Kumanlara istila öncesinden daha fazla ihtiyaç duyuyordu, bu nedenle bu durumu korumak için anlaşma koşullarında eskisinden daha az özen gösterdi. Bu yüzden vaftiz edilen Kumanların Hristiyanlık değerlerine uzak bir yaşam yaşamalarına göz yumuldu²⁴⁹.

Kumanlar, tam tarihi bilinmemekle birlikte 1244 ile 1246 yılları arasında ülkeye geri yerleştiler. Kumanların geri dönmesindeki bir diğer sebep Bulgaristan'da yaşanan siyasi gelişmeler olabilir. Moğol otoritesini kabul eden Bulgaristan'da Bulgar çarı I. Kaloyan Asen (1241-1246) iç çekişmelerde öldürüldü. Çarın ölümünün ardından çıkan kargaşada Kumanların rolleri belirsiz hale geldi²⁵⁰. Macaristan'a kalıcı olarak yerleşmek üzere gelen Kumanların dışında Bulgaristan'da yaşayan Kumanların da onlara katılmış olması muhtemeldir²⁵¹.

Ülkeyi yeniden inşa etmek için yola çıkan IV. Béla'nın önünde büyük bir görev vardı. Moğol tehdidini önlemek için kullanmak istediği konar-göçer Kumanların yeniden çağırılması ve yeniden yerleşimi IV. Béla'nın istediği ulus inşası kavramının bir parçasıydı. Moğol yıkımından sonra Büyük Macar Ovası'nın ortasında, Kumanları yerleştirmek için büyük bir alan oluşmuştu. Aynı zamanda, daha fazla sürtüşmeyi önlemek için, buralara sadece yerleşimler kurulmakla kalmayıp, aynı zamanda

²⁴⁸ Çoban, **a.g.e.**, s. 73-74.

²⁴⁹ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 96.

²⁵⁰ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 52.

²⁵¹ Kyra Lyublyanovics, "Spies of the Enemy, Pagan Herders and Vassals Most Welcome: Cuman-Hungarian Relations In the Thirteenth Century", **Expulsion and Diaspora Formation: Religious And Ethnic Identities In Flux From Antiquity To The Seventeenth Century**, Ed. J. V. Tolan, Brepols Publishers, 2015, s. 38.

Kumanların tıpkı Macarlar gibi Hristiyanlaşmaları ve toprağa bağlı olarak feodalleşmeleri gerektiği de kabul edildi²⁵².

Macaristan'ın kalkındırılabilmesi için daha sonra yasalarla belirlenecek hususlar içerisinde Nagykunság ve Kiskunság²⁵³ olarak adlandırılan bölgelerde, Tuna-Tisza nehirlerinin aşağı kısımlarında, Tisza ötesindeki Körösök²⁵⁴ ve Maros²⁵⁵ bölgesinde ve daha güneyindeki düzlüklere yerleştirildiler. Yıkıma uğramış bu geniş bölgede, köyler üretim ve savunma amacıyla Kumanlarla dolduruldu. Ancak bozkır kültürü ve inançlarına sahip, konar-göçer insanların yerleşiminin o dönemde Avrupa'nın gözünde alışılmadık yapıdaydı. Kısa süre önce sürüleri ve çadırlarıyla göç eden ve şimdi yerleşik hayata geçmeleri beklenen Kumanların, hanları ve soyluları vaftiz edilmesine rağmen sadece resmi olarak vaftiz edilmişti. Kumanlar sadece dillerini, yaşam tarzlarını, geleneklerini değil, aynı zamanda feodal ve etnik örgütlenmelerini ve bozkır inançlarını da uzun süre benliklerinde korudular. Hristiyan Avrupa'yı ürkütecek ve daha ileride kiliseyle sorunlar yaşanacak şekilde Büyük Macar Ovası'nda sıra dışı bir konar-göçer yaşam tarzı yeniden canlandı²⁵⁶.

Yeniden yerleşmelerinin ardında daha önceki dönemde Kuman-Rus ilişkilerinde bir kereden fazla gördüğümüz, Macar kralı ile Kuman soyluları arasında benzer bir evlilik yaşandı. 1246'nın sonlarına doğru, uzlaşma sözü olarak Kral Béla, yedi yaşındaki oğlu István'ı Kumanların adını bilmediğimiz hanının küçük kızıyla nişanladı. Evlilik törenine kralın yanı sıra, Kuman geleneklerine göre, kılıçla ikiye bölünmüş bir köpeğin cesedi üzerine "Macar yurdunu Moğollara ve diğer barbarlara karşı korumak" üzerine yemin eden on Kuman hanı katıldı²⁵⁷. İnançlı bir Katolik olan

²⁵² Bellon, **a.g.e.**, s. 12-13.

²⁵³ Macaristan'da bulunan Büyük Kumanya ve Küçük Kumanya. Üçüncü bölümde daha detaylı ele alacağız.

²⁵⁴ Günümüz Macaristan sınırlarının doğusu ve Batı Romanya'da bulunan Körös Nehri'nin iki kolu arasındaki havza.

²⁵⁵ Erdel'de bulunur. Mureş.

²⁵⁶ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 97.

²⁵⁷ Kumanların köpek keserek yemin etme törenlerinin bir örneği daha vardır. 1240 yılında Latin İmparatorluğu'yla ordusunda bulunan Kuman paralı askerleriyle aralarındaki ittifakı güçlendirmek için düzenlenen töreni Jean De Joinville şöyle aktarmaktadır: "İmparator ve yanındaki devlet erkani, tek vücut olup samimi bir şekilde birbirlerine yardım edebilsinler diye hepsi bir yerlerini kesip kanlarını gümüş bir kâsenin içine akıttılar. Kumanların Hükümdarı ve yanındaki diğer devlet erkani da aynı şeyi yaptı, daha sonra onların kanı ile bizimkilerin kanı birbirine karıştırıldı, ardından da onun içerisine şarap ve su katılarak tekrar karıştırıldı ve her iki grup da bu karışımı içti ve onların hepsi artık kan kardeşi olduklarını söylediler. Bunun ardından, onlar bir köpek getirerek bunu kendi adamları ile bizim adamlarımız arasında geçirdikten sonra kılıçları ile parça parça ettiler ve bizim adamlarımız da aynı şeyi yaptı. Onlar, her iki taraftan da kim bu ittifaka uymaz, diğerini yalnız bırakırsa onun da parça parça edileceğini söylediler." Jean De Joinville, **Bir Haçlının Hatıraları**, Çev. Cüneyt Kanat, Vadi

IV. Béla, Kumanların kendi inanç ritüellerine göre yaptıkları yemini kabul etti. Evlilik sekiz yıl sonra, 1254'te Buda'daki Dominikan manastırında gerçekleşti. Adı bilinmeyen Kuman hanının kızı vaftiz edildi ve Erzsébet adını aldı. Erzsébet'in gerçek adı ve babasının kim olduğu bilinmemektedir. Babası 1255 tarihli bir kraliyet tüzüğünde Szaján²⁵⁸ diye bahsedilen Kuman hanı olabilir²⁵⁹.

G. Macar Ordusunda Kumanlar

Kumanlar 1246'da ülkeye girdikten sonra IV. Béla'nın yayılmacı planlarının bir parçası olarak Macarların Avrupa seferlerine katıldılar. Macar kraliyet ordusunun vazgeçilmez bir parçası oldular. Kumanları bu kadar önemli kılan şüphesiz konar-göçer hayat tarzının bir neticesi olarak doğuştan gelen savaşçı yapılarıydı.

Macaristan'daki feodal düzende *liber* olarak adlandırılan özgür sınıfın kralın ordusunda bizzat seferlere katılma yükümlülüğü vardı. Latince kaynaklarda *regales servientes*²⁶⁰ olarak askere alınmaları özgür sınıfı, soylu sınıfa dahil etme uygulamasıydı. Özgürler şahsen savaşa gittiler ve aile başına birer asker gönderdiler. Kumanların da Macar ordusuna entegre edilmesi benzer uygulamada yapıldı. Daha sonradan hazırlanacak olan Kuman Yasası da Kumanların ordudaki konumlarını yasal olarak belirledi. Bu yasayla orta tabakaya mensup Kumanlar, Macar soylularıyla hak ve görev bakımından eşit seviyede kabul edileceklerdi²⁶¹.

XIII. yüzyılda Kraliyet ordusunun temelini özgür sınıf Macarlar, kral hizmetkarları, kale muhafızları ve vilayet güçleri oluşturmaktaydı. Baronlara ve soylulara ait özel ordular da Macar savaş gücünün yarısını oluşturmaktaydı. Peçeneklerin daha önceden oynadıkları askeri rol şimdi Kumanlardaydı. IV. Béla'nın ordusuna paralı askerlik ya da yardımcı güç olarak katılmaya başladılar. Baronların özel orduları karşısında IV. Béla'nın yanında azımsanmayacak bir güç olarak

Yayımları, 2002, s. 185.; Peter B. Golden, "Wolves, Dogs and Qipchaq Religion", *Acta Orientalia Hungarica*, 50/1-3, 1997, s. 95-96.

²⁵⁸ Rásonyi'ye göre say'ın anlamı 'atın boyu kadar derinlikte olmayan su' anlamına geldiği hakkında bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 238.; Seyhan/Sayhan adının 'iyi(likli)(sever)' han anlamına geldiği ve obasının Torontál'daki Szaján olduğu hakkında bkz. Imre Baski, *Csagircsa. Török és Magyar Névtani Tanulmányok 1981-2006*, Karcag, 2007, s. 281.

²⁵⁹ Kovács, Zimonyi, *a.g.m.*, s. 27.; Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 97.

²⁶⁰ Kral hizmetkarları.

²⁶¹ Çoban, *a.g.e.*, s. 79-80.

bulunuyorlardı. 1267 yılında çıkartılan yeni bir tüzükte ülke sınırları dışında fetih amaçlı seferlerde küçük ve orta mülk sahibi soyluların yani kral kullarının kraliyet ordusunda zorunlu olarak hizmet etmeyeceklerini bildiriyordu. Bu durum Kumanları kraliyet ordusu için zaruri ve vazgeçilmez kılıyordu²⁶².

Kumanların geniş otlaklarından ayrılarak Macaristan'a ilk gelişlerinden itibaren bozulan hayvancılığa dayalı ekonomik yapıları karşısında yaşamlarını sürdürmek için askeri gelire (ganimet, paralı askerlik) ihtiyaç duyuyorlardı²⁶³.

Macar Krallığı'na bağlı Kuman kuvvetlerinin sayısını ise Pálóczi hesaplamaktadır. 80 bin kişiden oluşan toplam nüfusun içinden 20-24 bin kişilik yetişkin erkek nüfus bulunmaktaydı. Sürekli askerlik yapan soylu nüfus, yetişkin erkek nüfusunun yüzde 20'sini denk gelmeliydi. 4 ile 8 bin kişi arası bir güçten çocuk ve yaşlılar çıkartıldığında 3 bin civarında bir güç Macar Krallığı'na hizmet etmekteydi. Bu rakam gerektiğinde iki veya üç katına çıkabilmekteydi²⁶⁴.

Kuman savaş gücü büyük oranda hafif donanımlı atlı askerlerden oluşurdu. Ancak yine de deri ya da demir plakadan yapılmış katmanlı zırh veya zincir gömlek şeklindeki zırhları kullanmaktaydı. Yüksek rütbeliler bronz ya da demirden oyulmuş erkeklik ve gücün simgesi bıyıkla süslenmiş yüz maskeleri takmaktaydı. Sadece yay kullanımında değil, kılıç, mızrak ve gürz kullanımında da ustaydılar²⁶⁵. Kumanlar, Macaristan'a vardıklarında yanlarında konar-göçer milletlerin etkili ateş gücü olan kompozit refleks yayın yeni bir modelini getirdiler. Macarlar ve Peçeneklerin kullandığı modele göre küçük ama çekme mesafesi ve menzili daha uzundu. Bu model bu dönemde kullanım kolaylığıyla Kumanların hız ve manevra kabiliyetlerinin gelişmesinde etkili oldu²⁶⁶.

²⁶² Çoban, **a.g.e.**, s. 80.

²⁶³ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 98.

²⁶⁴ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 73.

²⁶⁵ Francesco Dall'aglio, "The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the Establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion", **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, S. 16, 2008-2009, s. 39.

²⁶⁶ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 73.

a. IV. Béla (1235-1270) ve IV. László (1272-1290) Dönemlerinde Macar Ordusunda Kumanlar

Kumanların ilk kez Macar ordusu dahilinde seferlere katılmaları IV. Béla döneminde gerçekleşti. IV. Béla'nın Moğolların çekilmesinin ardından ilk faaliyeti, Moğol İstilas sırasında Macar kralına yardım sözü verip ardından geri çekilerek kralı zor durumda bırakan Avusturya Arşidükü II. Friedrich'e yönelikti. Arşidükün aynı zamanda Köten Han'ın öldürülmesinde de pay sahibi olduğuna inanılmaktaydı. 1242'nin sonunda IV. Béla Kőszeg ve Sopron'u geri almayı başarmıştı. II. Friedrich, 1246 yılında Macar topraklarını tekrar işgal etti. İlân edilen savaşın ardından Bécsújhely'de²⁶⁷ iki taraf karşı karşıya geldi. Macar ordusunda Sayhan komutasında Kumanlar da bulunmaktaydı²⁶⁸. Savaşın sonucunda Macar ordusu galip gelmese de II. Friedrich bir Kuman okçusu tarafından savaş meydanında öldürüldü²⁶⁹. Babenberg Hanedanı'nın son varisi II. Friedrich'in ölümü üzerine Orta Avrupa'da bir güç mücadelesi başladı²⁷⁰. Avrupa'da güç dengelerini bozan bir hükümdar olan II. Friedrich'in ölümü Macaristan'da da hareketliliğe neden oldu.

Bu hususta 1250 yılında Avusturya'yla düşmanlık tekrar askeri boyuta ulaştı. Macar ordusunun harekete geçmesiyle ordu içinde bulunan Kumanlar, Pottenstein²⁷¹ yakınlarındaki Maria-Zell'i yaktılar. Viyana bölgesinden Semmering'e²⁷² kadar uzanan bölge Kumanların saldırılarından etkilendi. Kumanlar, nüfusun çoğunu bölgeden sürdü. Çek kralı I. Wenceslaus'un (1230-1253) araya girmesiyle IV. Béla kraliyet emriyle Kumanları geri çağırdı²⁷³.

1250 yılında Avusturya Arşidükü Hermann ölünce ülke hükümdarsız kaldı. 1251'de Avusturyalı duklerin bazıları, Çek kralı I. Wenceslaus'un oğlu, büyükbabasından sonra Otakar (1253-1278) adını kullanan Moravyalı prens Przemysl'i Avusturya ve Styria dükü olmaya davet etti. Otakar tahttaki hakkını güçlendirmek için 1246'da Kumanlar tarafından öldürülen II. Friedrich'in kız kardeşiyle evlendi. Babenberg mirasından pay isteyen Béla, Avusturya topraklarını ele

²⁶⁷ Günümüzde Wiener Neustadt. Viyana'nın güneyinde bir şehir.

²⁶⁸ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 99.

²⁶⁹ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 68.

²⁷⁰ Eckhart, **a.g.e.**, s. 69.

²⁷¹ Almanya, Bavyera'da.

²⁷² Viyana ile Graz arasında bir köy. Macaristan sınırına yakın.

²⁷³ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 100.

geçirmeye başlayan II. Otakar'a karşı harekete geçti. Bu amaçla 1252'de Rus knezi Danilo'nun ve Kumanların yardımıyla Avusturya topraklarına sefer düzenledi. Bu seferde Macarlar Viyana üzerine yürürken Kumanlar II. Otakar'ın topraklarına girerek Moravya'yı yağmaladılar. Bu seferin devamı niteliğinde 1253'te II. Otakar Styria'yı işgale başladığında IV. Béla Kumanları Olmütz çevresine gönderdi. Moravya, IV. Béla'nın orduları tarafından tamamen yakıldıktan sonra Macarların her yıl Kumanlar aracılığıyla gözdağı vermesi Hristiyan nüfusun kıyıma uğraması ve manastırların tahrip edilmesi Avrupa'da rahatsızlık yaratmıştı²⁷⁴.

Papa IV. Innocentius'un barış için araya girmesiyle 1254'te Buda yakınlarında Avusturya ve Styria'nın²⁷⁵ bölünmesi konusunda anlaşıldı. 1258'de Styria'da Macar egemenliğini kabul etmeyen bölge soyluları Macarlara karşı isyan ettiler. IV. Béla'nın Erdel prensi oğlu István aynı zamanda Styria dükü olarak atanmıştı. 1259'da Kumanların yardımıyla isyanı bastırmaya çalışsalar da 1259 yılında Macarlar bölgeden kovuldular. Ellerinde Pettau²⁷⁶ ve bazı ufak kaleler kaldı²⁷⁷.

1260'ın başlarında, Styria dükleri II. Otakar'a teslim oldular. IV. Béla bütün Macaristan'ı II. Otakar'a karşı harekete geçirdi. István, 10 bin kişilik ordusunda Alpra²⁷⁸ önderliğindeki Kumanlar, Ulah ve Sekeller bulunuyordu. Ordusuyla Morva Nehri'ni geçmesinin ardından yaşanan bir dizi muharebe sonrası II. Otakar'a bağlı Çek ve Avusturya güçleri karşısında Kressenbrunn Savaşı sonrası Macar-Kuman orduları kesin olarak yenildiler. Ertesi yıl yapılan antlaşmayla IV. Béla, Babenberg mirasından vazgeçerek Styria üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda kaldı²⁷⁹. IV. Béla'nın ölümüne kadar duran savaş, V. István'ın (1270-1272) tahta çıkışıyla tekrar hareketlendi.

Hareketliliği başlatan olay, 1271 baharında II. Otakar'ın saldırısı oldu. Böylece Macar-Çek barışı bozuldu. Yine Alpra Han'ın Kumanlarının çatışmalarda ön plandaydı. Rábca'da²⁸⁰ gerçekleşen çarpışmada István Kumanlardan konar-göçer

²⁷⁴ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 100-101.; Çoban, **a.g.e.**, s. 83-84.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 68.

²⁷⁵ Avusturya'nın tarihi bölgesi. Steiermark. Başkenti Graz.

²⁷⁶ Ptuj Kalesi. Slovenya'da.

²⁷⁷ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 101.

²⁷⁸ Al-bura <buğra 'erkek deve' anlamı için bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 164. ve Baski, **a.g.e.**, s. 244.

²⁷⁹ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 101-102.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 68.

²⁸⁰ Kuzey Slovakya'da.

savaş taktiklerini kullanmasını istedi. Çarpışmanın sonucunda Kumanlar Çek ordusunu Viyana'ya kadar geri çekilmek zorunda bıraktılar²⁸¹.

Daha detaylı ele alacağımız IV. László (1272-1290) döneminde ise Orta Avrupa'nın kaderini belirleyen gelişmeler yaşandı. 1271 çatışmalarının ardından 1277 yılına Macarlar ve Çekler sıcak çatışmaya girmediler. Habsburg Monarşisi'nin yükselişine denk gelen iktidarında Habsburglu Rudolf 1273'te Alman elektör devletleri tarafından Kutsal Roma Cermen imparatoru olarak seçildi. II. Otakar'ın Avusturya ve Styria üstündeki hak iddiası ve imparatorluk tahtı için mücadele etmek istemesi Habsburglar 1274 yılında Macar Krallığı'yla kraliyet evliliği yaparak ittifak kurdular.

1276 yılında Rudolf, II. Otakar'a savaş ilan ettikten sonra IV. László krala yardım etmek için büyük bir Macar-Kuman ordusuyla Avusturya'ya gitti. Bir yıl sonra Kasım 1277'de yapılan toplantıda Macar soylularıyla, Kumanlar da hazır bulundular. Rudolf'un IV. László'yu oğlu kabul ettiği bu toplantıda Kumanlar imparatora hizmet edeceklerine dair söz verdiler²⁸². II. Otakar'la kurulan kısa süreli barışın ardından ittifakın getirdiği güçle IV. László, II. Otakar'a karşı harekete geçti. Macar ordusu Marchfeld'de Avusturyalılarla buluştu. II. Otakar da Prag'dan ayrılarak Morva kıyısında Dürnkrut'a doğru yürüdü. Macar ordusunda bulunan Kuman atlıları muharebe öncesinde Çek ordusuna ok atışlarıyla hasar verdiler. Öncü olarak katıldıkları keşif seferinde iki yüzden fazla esir getirip katlettikleri askerlerin miğferlerini Rudolf'a sundular. Ardından Rudolf ile IV. László'nun savaş meclisi toplayarak Kumanları da konseye dahil ettiler. Kumanlar konseyde, ertesi gün, günün ilk ışığı belirir belirmez, bütün ordunun görevi savaşa başlamakmış gibi savaş alanında durmasını tavsiye etti. Savaşın gerçekleşmesini istiyorlardı ve de Çekleri yenmek için Rudolf'un ordusuna güvenileceklerini görmek istiyorlardı. Savaş meclisinde verdikleri tavsiye beğenildi. Kumanların savaşma azmi Rudolf'un endişeleri de giderdi. Ertesi sabah, planlandığı gibi sanki savaş pozisyonuna geçildi. Yine konseyde Avusturya ve Macar-Kuman güçlerinin iki ayrı birlik halinde hareket etmesi kararlaştırıldı. 26 Ağustos'ta Dürnkrut mevkiinde gerçekleşen çarpışmada Otakar'ın ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı. II. Otakar savaş meydanında öldürüldü²⁸³.

²⁸¹ Çoban, **a.g.e.**, s. 86-87.

²⁸² Çoban, **a.g.e.**, s. 106.

²⁸³ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 107-110.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 70-73.

Dürnkrut Savaşı, Kumanların Macar ordusu bünyesinde savaş kendilerini gösterdikleri en etkili savaşlardan biri oldu. Savaş konseyinde alınan kararlara etkileri ve savaşta rolleriyle savaşı Rudolf'un lehine çevirdiler. Başarılı bir keşif seferi gerçekleştirdiler. Savaşın doruk noktasında ok atışlarıyla Çek ordusunun sağ kanadının dağılmasında etkili oldular. Savaş esnasında Çek ordugahına girerek Çek ordusunun toparlanmasını engellediler. Yenilginin ardından kaçan düşmanlarını takip ederek büyük kayıplar verdirdiler. Çok sayıda esir alarak Macaristan'a götürdüler. II. Otakar'ın hazinesi ve ordugahında bulunan her şey Kumanlar tarafından ganimet olarak alındı²⁸⁴.

Zafer, Avrupa tarihi için önemli dönüm noktalarından biri oldu. Çek kralı II. Otakar'ın Orta Avrupa'daki büyük iktidar mücadelesine son verildi. Çeklerin zayıflamasıyla birlikte Avusturya güçlenmeye başladı. XVI. yüzyılda dünya imparatorluğu kuracak olan Avusturya hanedanı Habsburgların yükselişine zemin oluşturdu.²⁸⁵

Dürnkrut Savaşı'nın ardından IV. László savaşı batıya götürmedi. Kumanların dahil olduğu büyük çaplı bir savaş yaşanmadı²⁸⁶. Daha sonra değineceğimiz IV. László'nun Kumanlar tarafından öldürülmesiyle Kumanların Macar Krallığı içerisindeki rolleri azaldı ve geri plana itildiler.

b. IV. László sonrası Macar Ordusunda Kumanlar

IV. László suikastının ardından Árpádların son kralı III. András (1290-1301) döneminde Kumanlar artık iç siyasette geri plana itildiler ve ordunun ana güçleri olmaktan çıktılar ancak kralın hafif atlı astları olarak askeri görevlerine devam ettiler²⁸⁷. Kuman Yasası'nın ilanıyla birlikte Kumanların da değişen sosyal ve ekonomik koşulları, Kumanları askerlik mesleğinden de doğal bir süreç içerisinde zamanla uzaklaşmalarına yol açtı.

²⁸⁴ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 110.

²⁸⁵ Rásonyi, *Tuna Köprüleri*, s. 100.

²⁸⁶ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 110.

²⁸⁷ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 111.

Habsburglu Rudolf'un 1277'de IV. László'yla yaptığı koşulsuz bağlılık anlaşmasını kullanarak oğlu Albert'e 1285 yılında Macaristan'ı kendi vasal devleti gibi bağışladı. Albert de tahtta hak iddiasına dayanarak Batı Macaristan'da toprak işgal etmesi iki tarafı karşı karşıya getirdi²⁸⁸. 1291'de ülkenin işgal altındaki batı kesiminin geri verilmesini talep eden Macaristan elçileri Viyana'dan başarısızlıkla döndü. Bunun üzerine askeri hazırlıklar başladı. III. András genel sefer ilân etti. Kumanlar, Sekeller ve Rumenler gibi etnik gruplardan hazırladığı ordusuyla Székesfehérvár'da²⁸⁹ topladıktan sonra Leitha Nehri'nin²⁹⁰ ötesinde kalan topraklar yağmalandı. Viyana'nın banliyölerine kadar ulaşıldı. Kumanlar bu seferde kraldan yüklü miktarda ücret aldılar²⁹¹. Barış görüşmeleri esnasında Kumanların kraldan aldıkları ücretin bir Alman kaynağında “yüz katırın dahi taşıyamayacağı kadar” diye vurgulanması Kumanların askeri önemlerini koruduklarını göstermekteydi²⁹².

Kuman birliklerinin XV. Yüzyılın başlarına kadar Macar kraliyet ordusunun belirleyici unsurları arasında yer almasında paralı askerlik yapmalarının önemli bir rolü vardı. Kuman birlikleri önemli sayıda kuvveti temsil ediyordu ancak hafif atlı okçuları oldukları için ordu içinde çoğunluğu ve kalıcılığı sağlamaları pek mümkün değildi. IV. László döneminde Kumanlarla yaşanan sorunlar ve değişen askeri düzene rağmen, Macaristan'da Anjou hanedanının ilk temsilcisi olan Károly Róbert (1308-1342), 1301'de taht için hak sahibi olarak Macaristan'a geldiğinde ve tahta geçtiği 1308 yılından ölümüne kadar Kumanların desteğini almıştı²⁹³. Károly, iktidarında orduda reforma başlamıştı. *Banderialis* adı verilen kendi armalarını taşıyan ağır şövalye düzenine geçildi. Sancak beylerine bağlı feodal bir ordu kuruldu ancak Kumanlar, Sekeller ve Jászlardan oluşan hafif atlı birliklerinden vazgeçilemedi²⁹⁴. 1304 ve 1322-23 yıllarında Çeklerin üzerine düzenlenen seferlerde, 1323'te Hırvatistan'a düzenlenen seferde Kumanların katıldıkları bilinilmektedir²⁹⁵.

²⁸⁸ Eckhart, **a.g.e.**, s. 77.

²⁸⁹ Macaristan'ın orta kesiminde Tuna'nın batısında bir kent. Türkçesi İstolni Belgrad.

²⁹⁰ Tuna Nehri'nin sağ kolu. Avusturya ve Macaristan topraklarından geçer.

²⁹¹ Çoban, **a.g.e.**, s. 94.

²⁹² Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 112.

²⁹³ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 112-113.

²⁹⁴ Eckhart, **a.g.e.**, s. 82.

²⁹⁵ Çoban, **a.g.e.**, s. 95.

Bu dönemde savaş uzun süre sonra doğu sınırlarına taşındı. Károly, Eflak voyvodası Basarab'ın²⁹⁶ 1324-25'te Macar egemenliğinden ayrılmasının ardından Károly sefer düzenleme kararı aldı. Kuman kökenli Basarab Eflak'ta kurduğu hanedanla yönetime gelmişti. Macaristan'daki Kumanlarla ve Altın Orda topraklarında kalan Kumanlarla ilişkisini sürdürmekteydi²⁹⁷. Basarab'ın Altın Orda'yla ilişki içine girmesiyle Károly, Eylül 1330'da Szörény bölgesine yürüdü. Bölgeyi Basarab'ın elinden aldı. Bunun üzerine Basarab, krala teslim oldu. Yüklü bir savaş tazminatı önerdi ve oğlunu kralın sarayına gönderdi. Ancak Károly seferine devam etti. Macar ordusu Szörény üzerinden Argeş'e yürüdü, ancak iâşe sorunu sebebiyle Basarab'la ateşkes yapmak zorunda kaldı²⁹⁸. Basarab anlaşmaya uymayarak Vöröstorony geçidinde Macar ordusuna pusu kuruldu. Macar askerleri dört gün boyunca geçitte vuruldular. Károly üzerindeki kraliyet armasını askerlerinden biriyle değiştirerek savaş alanında kaçabildi. Macaristan'daki 33 yıllık saltanatı süresince aldığı en ağır yenilgi koyunlarının çobanı diye küçümsediği Basarab tarafından oldu²⁹⁹. Savaşın sonucunda Basarab'ın Karpatların ötesindeki topraklarının Macar Krallığı'yla olan bağları tamamen kaldırıldı ve yeni bir Romen devleti kuruldu³⁰⁰. Savaşta Macar ordusundaki Kumanlarla Basarab'ın ordusunda Kumanlar, Ulahlar ve Moğollar karşı karşıya geldiler. Eflak ordusu bu halklarla eski bozkır taktiklerini uygulamayı sürdürüyordu. Onları burada zafere götüren unsur da konar-göçerlerin kullandığı sahte geri çekilme taktiği idi. Kayalık dar bir geçitte yakaladıkları Macar-Kuman ordusunu ağır bir şekilde ezdiler³⁰¹.

Kumanlar Károly döneminde son olarak 1336'da birkaç bin hafif silahlı okçuyla Avusturya prenslerine karşı tekrar başlayan savaşlara katıldılar. I. (Büyük) Lajos (1342-1382) döneminde ise 1347-48 ve 1350 Napoli seferlerinde yer aldılar³⁰². Lajos döneminin sonuna doğru Macar ordusunun bağımsız taktiksel güçleri olan bağımsız Kuman ve Jász birliklerinden daha az bahsedilmeye başlanır. Bu durumun oluşmasında Kuman toplumunun giderek daha fazla toprağa bağlı bir feodalleşme

²⁹⁶ Rásonyi'ye göre ilk Romen hanedanının kurucusu Basarab Kuman kökenlerine dair bkz. Rásonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", s. 135-136.; Basarab adının anlamı için ayrıca bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 178.; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 195.

²⁹⁷ Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 162-163.

²⁹⁸ Vásáry, **Kumanlar ve Tatarlar**, s. 164.

²⁹⁹ Csukovits Enikő, **Az Anjouk Magyarországon I. Rész I. Károly és Uralkodása (1301-1342)**, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapeşte, 2012, s. 141-142.

³⁰⁰ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 117.

³⁰¹ Çoban, **a.g.e.**, s. 96.

³⁰² Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 118.

süreci yaşamasıyla açıklanmaktadır. Orta özgür sınıfa mensup Kumanlar XIV. Yüzyıl itibariyle hızlı bir şekilde serfleşme sürecine girdiler. Yaşam biçimlerinin değişmesiyle de savaşlara katılan nüfus gittikçe azaldı. Konar-göçer yaşam tarzına bağlı olarak sürekli savaşa hazır yapıları, savaştaki kolektif hareket ve taktikleri artık unutulmaya başlanmıştı³⁰³.

Macar ordusunda Kumanlardan son olarak Zsigmond³⁰⁴ (1387-1437) döneminde bahsedilir. Zsigmond'un 1402-1404 yılları arasında Kuman (ve Jász) birliklerine güvenerek, tahtta hak iddia edenlere karşı pozisyonunu sağlamlaştırdığı bilinmektedir. Yine 1425'te Çeklere karşı ve 1427'de Sırbistan'daki Galambóc Kalesi'ne³⁰⁵ düzenlediği seferlerde Kumanlardan faydalandı³⁰⁶.

XV. Yüzyıl itibariyle Macar Krallığı Balkanlarda Osmanlı Türklerinin ordularıyla yüzleşmek zorunda kalınca, Zsigmond feodal şövalyelerden oluşan güçlerini yetersiz buldu. Macar hafif atlılarının taktik kavrayış ve disiplin yoksunluğu, savaş hazırlığından eksik olması Zsigmond'u askeri reforma yöneltti. Çıkardığı askeri kanunda serflere parseline göre belirlenmiş bir yük getirildi. *Militai portalis* adı verilen bu sistemle köylülerden hafif atlı ihtiyaçları karşılandı. XV. Yüzyıl itibariyle Kumanlar bağımsız birimler yerine bu kapsamda askere alındılar³⁰⁷.

H. Macar İç Siyasetinde Kumanlar

a. IV. Béla ve Prens István Arasındaki İç Mücadelede Kumanlar

Kumanlar sadece ülke savunmasına ya da ülke dışına düzenlenen seferlere düzenli askeri katılım sağlamıyorlardı, aynı zamanda Macar ordusuna bağlı silahlı güç olarak önemli bir iç siyasi faktördüler. 1260'larda IV. Béla ve oğlu István arasındaki ilişki büyük ölçüde kötüleşti. Aralarında gerçekleşen iç savaşta Kumanlar iki tarafta da bulunarak önemli bir siyasi rol oynadılar. Kressenbrunn Savaşı'nın ardından IV. Béla Macar Krallığı'na bağlı Slavonya Prensligi'nin tahtını en büyük oğlu István yerine küçük oğlu Béla'ya vermesi krizi başlatan nokta oldu. István Erdel prensi olarak

³⁰³ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 85.

³⁰⁴ Sigismund.

³⁰⁵ Güvercinlik Kalesi. Tuna kıyısında Demirkapı Geçidi'ni koruyan önemli bir Orta Çağ kalesiydi.

³⁰⁶ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 118.

³⁰⁷ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 85.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 119-120.

Erdel'e çekilmesinin ardından 1262 yılında ülke fiilen ikiye bölündü. Kumanların yaşadığı bölgeler dahil Tuna'nın doğusundaki bölge István'ın yetki alanına bağlandı³⁰⁸.

1262 sonbaharında István ordusuyla Pozsony'e³⁰⁹ yürüdü. Babasının ordusuyla karşılaştığında Pozsony'daki yüksek rahipler ve soyluların araya girmesiyle uzlaşmaya vardılar. 5 Aralık 1262'de Poroszló'da³¹⁰ yapılan anlaşmada István Erdel prensi konumunu koruyarak *rex junior*³¹¹ ve *dominus Cumanorum*³¹² unvanlarını kullanmaya başladı³¹³.

Barış süreci uzun sürmedi Haziran 1264 yılında taraflar tekrar karşı karşıya geldi. Kumanların István'a bağlı olmaları IV. Béla'yı endişelendirmekteydi. Ancak Kuman liderleri taraf değiştirmeye ikna ederek kendi tarafına çeken IV. Béla iki orduyla birlikte István'ın topraklarına girdi. Kumanların hızlı şekilde taraf değiştirmesinde IV. Béla'dan gelen rüşvet ve toprak vaatleri dışında, Kumanların IV. Béla'yla olan eski hukuklarına dayanması da etkili olmuş olabilirdi. Yeminin bozulması durumunda Macaristan'daki topraklarının ve siyasi statükolarının tehlikeye düşeceğini değerlendirmiş olmaları muhtemeldir³¹⁴.

IV. Béla'nın ordularından birisi Mureş Vadisi'nde Erdel'e doğru ilerledi, diğeri ise Patak kalesini işgal ederek Heves üzerinden kuzeydoğu Macaristan'a doğru ilerledi. Ancak, István'ın yetenekli generali Péter Csák liderliğindeki ordu, IV. Béla'nın Kumanlar ile güçlendirilmiş ordusunu yendi. Zafere rağmen, István'ın durumu iyi gitmedi, çünkü Erdel aristokrasisi çoğunlukla IV. Béla'yı destekledi. István 1264 sonbaharında azalan takipçileriyle birlikte kış için Barcsaság'daki Feketehalom kalesine geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak aynı kış, kuzeydoğudan toplanan destek ordusu geldi ve Béla'nın birliklerine karşı kesin bir zafer kazanıldı. István zaferden sonra hiç duraksamadan ve kışı umursamadan hemen saldırıya geçti. Ordusuyla Poroszló'dan Tisza'yı geçti. Yolda ilerlerken Erdel veya Tisza ovasında babasının

³⁰⁸ Lyublyanovics, "Spies of the Enemy", s. 39.

³⁰⁹ Bratislava.

³¹⁰ Macaristan'da Tisza yakınlarında bir köy.

³¹¹ Genç kral.

³¹² Kumanların efendisi.

³¹³ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 68.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 121.

³¹⁴ Çoban, **a.g.e.**, s. 100-101.

gönderdiği Kuman birlikleriyle savaştılar. Menk (dux Menk comanus)³¹⁵ isimli bir Kuman hanı tarafından yönetilen Kumanlar István karşısında yenilgiye uğradılar³¹⁶.

IV. Béla ve István arasındaki son çatışma Mart 1265'in başlarında Peşte yakınlarındaki Isaszeg'de gerçekleşti. István mücadeleyi kesin bir şekilde kazandı. Zaferi, 28 Mart 1265'te Papa tarafından da onaylanan bir barış anlaşması izledi. IV. Béla ve István arasında, detayların kararlaştırıldığı kişisel bir barış antlaşması ise 23 Mart 1266'da Margitsziget'te gerçekleşti. Antlaşmaya göre karşılıklı olarak Kumanları kastederek birbirlerinin takipçilerini kandırmayacaklarına dair söz verdiler³¹⁷. Ancak Kuman meselesi Macar siyasetinin artık kaçınılmaz bir parçasıydı.

Nitekim barış görüşmeleri esnasında bazı Kumanların isyan ederek Tuna'ya doğru çekildiler. İsyanın nedenleri bilinmiyor ancak taraf değiştirerek IV. Béla'ya dönen Kumanların eski efendileri István tarafından iki kez mağlup edilmeleri isyan etmeleriyle ilişkiliydi. İsyan üzerine kimse isyancıları tekrar kendi tarafına çekmeye çalışmadığı gibi IV. Béla ve István ortak şekilde Nisan 1266'da isyancı grup üzerine ordu gönderdi³¹⁸.

İ. IV. László ve Kuman Sorunu

IV. Béla ile olan mücadele döneminde V. István Kumanlara olan kızgınlığı sebebiyle Kumanların efendisi unvanını bir süreliğine bırakmıştı³¹⁹ ancak 1270 yılında IV. Béla'nın ölümüyle birlikte iki yıllık hükümdarlığı sürecinde Macar Krallığı'na karşı eski gücünü kazanmak isteyen Macar aristokrasisine karşı yakından tanıdığı Kumanların gücüne ihtiyaç duydu. Kuman eşi Erzsébet'in nüfuzunu kullanarak Kumanlara yönelik babasının politikalarını devam ettirdi.

V. István'ın iki yıllık kısa iktidarının sonunda 1272 yılında ölmesiyle, oğlu IV. László (Kun László) (1272-1290) başpiskoposun elinden Macar tacını giydi. László Macaristan'ın en özel krallarından biri oldu. Árpád Hanedanı kralları arasında

³¹⁵ Orta Türkçe vücut lekesi 'ben' ya da Kumanca sayı olarak 'bin' anlamında bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 233. ve Baski, **a.g.e.**, s. 278.

³¹⁶ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 122.

³¹⁷ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 298.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 122.; Kovács, Zimonyi, **a.g.m.**, s. 28.

³¹⁸ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 123.

³¹⁹ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 123.

hayatının çoğunu savaşta geçirdiği, iç ve dış düşmanlarına karşı savaşmak zorunda kaldığı ve bunu çok genç yaşta yaptığı için hayatı belki de en maceralı olanıydı. Bir prens olarak hayatının saray eğitimi almasına rağmen Kuman nüfuzu altında yetişti. Özgür ve soylu bir Kuman soyundan gelen birisi olarak, küçük yaşta feodal bir Hristiyan krallığın hükümdarlığını yapması ve bir Hristiyan prensi gibi yaşaması ve davranması gerekliliği karakterinin şekillenmesinde tezatlıklar yaratmıştı. Genç kral annesinin etkisi altında Kumanlar kültürüyle iç içe büyümüştü. Bu yüzden kendisine Kun (Kuman) László deniliyordu. Tahta çıktığında 10 yaşında olması sebebiyle ülke yönetimi fiilen annesi dul kraliçe Erzsébet'in kontrolündeydi. Bu dönem Macar tarihinde Kumanların en etkili oldukları dönem oldu³²⁰.

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz gibi 1273 yılında Rudolf'un imparator seçilmesinin ardından II. Otakar'la yaşanan mücadeleye Macar Krallığı da dahil olmuştu. Bu mücadele esnasında Kumanlar soydaşları olan Köten'in torunu IV. László'ya isyan ettiler. İsyanın sebebi bilinmemekle birlikte IV. László ile annesi Erzsébet arasındaki çekişmeden kaynaklanmaktaydı. Kumanların kral naibi Lörinc'i dolayısıyla Erzsébet'i desteklemeleri Erzsébet'in ülke içini göstermesi bakımından önemlidir³²¹. Aynı yıl Erzsébet, Otakar'ın saldırılarını önlemek için kendine bağlı Kuman ve Macar güçlerini Styria üzerine sefer yapmaları için görevlendirdi³²². Erzsébet'in krallık ve ordu üzerindeki bu nüfuzu IV. László'nun 1277'de yasal olarak taç giymesine kadar sürdü.

a. Kuman Yasası

Erzsébet'in gücü karşısında baronlar arasındaki partileşme, merkezi otoritenin zayıflaması, mülk gaspları ve soygun büyük bir yıkım ve yozlaşma yaratmıştı³²³. IV. László'nun ülke yönetimini devralmasıyla Mayıs 1277'de Peşte yakınlarındaki Rákos'ta, kralın da yer aldığı toplumun dört tabakası temsilen her bölgeden bütün yüksek rahiplerin, baronların, soyluların ve Kuman ileri gelenlerinin katıldığı bir meclis toplandı. Kumanlar da dahil olmak üzere Macaristan'ın bütün soylularını

³²⁰ Eckhart, **a.g.e.**, s. 71.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 124.

³²¹ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 318.; Çoban, **a.g.e.**, s. 103.

³²² Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 318-319.

³²³ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 78.

toplayan ilk hükümdardı. Meclisin toplanma amacı Macaristan'da Macar aristokrasisinin iktidar için partileşmesiyle bozulan feodal ve kamusal düzeni tekrar inşa etmek üzerine tartışmak ve ülkenin, kilisenin daha fazla zarar almaması için kararlar almaktı. Görüşmeler sonucunda meclisten ülkedeki mülkiyet hakkının korunacağı vurgusu çıktı. Kimse kraliyet, kilise ve soyluların mülklerini işgal edemeyecek ve buna izin verilmeyecekti. Ülke içi feodal anarşi kesin olarak önlenecekti, ülke içi barışı bozanlara müdahale edilecekti. 15 yaşındaki kralın onayıyla kararlar için hazır bulunanlar törenle yemin ettiler³²⁴. Kararların arka planında Macaristan iç karışıklık kadar Kuman sorunu da bulunmaktaydı. Kumanların krallık gücü olarak iç siyasette kullanılmasını engelleyen barış IV. László tarafından iktidarını pekiştirmek amacıyla şimdilik kabul edilmişti.

IV. László iktidarı için gerekli toplumsal barışı sağlamış görünüyordu. Toplum, kilise ve Kumanlar bu barışa dahil edilmişti. Genç yaşında arkasına aldığı toplumsal güçlerle gerçek bir hükümdar olarak ülke yönetimini ele almıştı.

Aynı mecliste II. Otakar'a karşı Rudolf'la olan ittifak antlaşması da onaylanmıştı. Rudolf, Kral László ile sadece ittifak ve dostluk değil, aynı zamanda akrabalık bağı da kurdu. Kasım 1277'de Haimburg'da³²⁵ Rudolf, László'yu manevi oğlu olarak kabul etti³²⁶. Dürnkrut zaferinden dönen kral artan prestijini 1277 meclisinin kararlarının ruhuna uygun olarak hareket etmeye devam etmek için kullanmak istedi. Kumanların savaşta zaferi getiren etkili gücünden etkilendi ve Macar aristokrasisine karşı ülkedeki istikrarı koruyabilmek adına güvenebileceği tek unsurun Kumanlar olduğuna inandı³²⁷.

Kumanlarla yaşanan sorunlar çok daha önceden başlamıştı. Kumanlar topluma entegre olmamakta direniyorlardı. IV. Béla ve ardıllarının patrimonial politikaları için iç siyasette Kumanları baron ve soylulara karşı bir koz olarak kullanması da Macar aristokrasisi ile Kumanlar arasında büyük bir rekabete yol açmıştı. Bu süreçte Kumanların Hristiyanlaşması ve entegre edilmeleri konusunda keyfi davrandılar. Kumanların kendi güçlerinin farkında olması ise bu Hristiyanlaşma sürecini uzatıyordu. Papalıkla Macaristan arasında bu konuda Macaristan'a ikinci kez

³²⁴ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 124-125.; Kristó, **a.g.e.**, s. 265-266.

³²⁵ Avusturya'nın güneyi.

³²⁶ Nagy Gyöngyi, "Kun László Király és A Hód-tavi Csata", **A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2012**, Hódmezővásárhely, 2013, s. 79.

³²⁷ Çoban, **a.g.e.**, s. 104.

yerleşmelerinden beridir sorunlar yaşanmaktaydı. IV. Béla'nın iktidarının son yıllarında güçlerini iyice arttıran Kumanların oğlu István'la birlikte hareket etmeleri üzerine István'ın meşruluğunu azaltmak için durumu papalığa bildirmişti. Papa IV. Urbanus'a (1261-1264) yazdığı mektupta kabul koşullarına rağmen Hristiyanlığa geçmeyi reddettiklerini, dini hor gördüklerini, din adamlarıyla alay ettiklerini, kiliseleri ahır olarak kullandıklarından bahseder. Hristiyan halka yaptıkları zulüm ve Hristiyan kutsallarına yaptıkları saldırılar sebebiyle dinin yok olacağını bildirir. Papa bu şikayetler karşısında Kumanların tamamının vaftiz edilmesi için din adamlarını uyardı. Vaftiz edilen Kumanlarında Hristiyan gibi yaşamalarını istedi. İsteğinin kabul edilmemesi durumunda Macaristan, Polonya, Çekya ve Avusturya'daki Kumanların kovulmaları için bir Haçlı seferi düzenleyeceğini belirtti³²⁸. IV. Béla'nın diplomatik beklentilerle yaptığı abartılı suçlamalarda gerçeklik payı bulunuyordu³²⁹. Kumanlar Macaristan'da asayiş bozmasalar da eski inançlarına ve yaşamlarına devam ediyorlardı. Büyük çoğunluğu Hristiyanlığa geçse de yeni dinlerine dair pratik hiçbir özellik taşıyorlardı.

Macar aristokrasisi ve kilise, bu durum üzerine kral ile Kumanlar arasını açmak için bir araya geldi ve bunu gerçekleştirebilmek için mükemmel bir fırsat 1279'da Papa III. Nicolaus'ın (1277-1280) elçisi Fermo Piskoposu Philip'in Macaristan'a gelişiyile sağlandı. Philip'in görevi Estergon başpiskoposunun seçilmesi üzerine ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek, kilisenin haklarını korumak ve bozulan kilise vergisi ödemelerini düzenlemektir³³⁰. Ancak Estergon'un yeni atanan başpiskoposu Ladómer'in etkisi altında kalan papalık elçisi Philip başlıca görevlerinin kral IV. László'yu Kumanlardan uzaklaştırmak ve Kumanları Hristiyanlaştırma olduğuna karar verdi. Papalık elçisinin diktesi ve kralı zorlamasıyla 23 Haziran 1279'da IV. László, Buda kraliyet danışma kurulunda, kilise ve soyluların huzurunda, Katolik Kilisesi'nin özgürlüğünü korumak ve Kumanları yasalara uyması konusunda bir tüzük imzaladı. Bu tüzüğün Kumanlarla ilgili maddeleri, Birinci Kuman Yasası olarak bilindi³³¹.

³²⁸ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 297.; Mektup için bkz. Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 413-414.

³²⁹ IV. Béla'nın 1261'de Passau piskoposuna Kumanlarla misyonerler arasında bir sorun olmadığını bildirmesinden suçlamaların politik gerekçelerle olduğu anlaşılmaktadır Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 297.

³³⁰ Csukovits, **a.g.e.**, s. 39-40.; Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 329.

³³¹ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 79.; Pálóczi, "Pogányokkal Védelmeztetjük", s. 24.

Kuman Yasası'na göre Kumanlar eski dini geleneklerini bırakacaklar ve tamamen Hristiyanlığa geçeceklerdi. Konar-göçer yaşam biçimini terk ederek köylere, kalıcı yerleşim birimlerine yerleşeceklerdi. Yağma yapmayı bırakarak Hristiyan kanı dökmekten vazgeçmek zorundaydılar, kilise ve sivillere ait işgal ettikleri mülklerden vazgeçeceklerdi. Yasa ayrıca papalık otoritesinin kabulünü, kralın papalık elçisini bütün dünyevi yetkileriyle destekleyeceğine dair yeminini ve kralın, toplanacak meclisin kararlarını kabul etme ve yürürlüğe koyma yükümlülüğünü içeriyordu. Eğer Kumanlar kararlara itiraz ederlerse kraliyet gücü kullanılarak yasalara uymaya zorlanacaklardı. Bu kararlara kurula Kuman toplumunu temsilen katılan Uzuz ve Tolon³³² onay verdiklerini bildirdiler. Kumanlar ayrıca kabul garantisi olarak Macaristan'da bulunan yedi boylarından birer rehine vererek Philip'in belirlediği yerlerde tutulacaklardı³³³.

Kralın emrivakiyle kararlara onay vermesinin ardından hızlı şekilde resmiyet kazanması için 15-25 Temmuz 1279'da Tétény yakınlarında yüksek rahipler ve baronlara ek olarak soyluların temsilcilerinin de bulunduğu halka açık ikinci bir toplantı yapıldı. Toplantıya Kumanlar da katıldı. Kuman soyluları Alpar³³⁴ ve Uzur Kumanları temsil ediyordu. Bu toplantının ana konusu da “Kuman sorunu” oldu. Meclis nihai olarak taslak yasanın yasalaştırılmasına katkıda bulundu, ancak önceki kararlar genişletildi, detaylandırıldı ve sert hükümler biraz hafifletildi. İkinci yasada yükümlülüklerin yanında ayrıcalıklar da verildi. Kesinleşmiş taslak olan İkinci Kuman Yasası 10 Ağustos 1279'da yayınlandı ve çifte kraliyet mührüyle onaylandı. Hafifletilen yükümlülükler, Kumanların her bakımdan Hristiyanların geleneklerine uyma zorunluluğunu kaldıran bir rahatlamaydı. Buna göre kendilerine özgü etnik dış görünüşlerini getirilen yasaklara; sakal kesme, saç kazıtma ve giyim, gibi konularda haklarını koruyabildiler ancak kesinlikle Hristiyan kurallarına aykırı davranışlarda bulunmayacaklardı³³⁵.

³³² Kraliyet tüzüğünde *Uzur* olarak geçer bkz. Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 438.; Uzun ya da uzak anlamı için bkz. Baski, *a.g.e.*, s. 289., Uz/Oğuz eri bkz. Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 126; Tolon/Tolun dolunay anlamına gelmektedir bkz. Baski, *a.g.e.*, s. 286 ve Rásonyi, “Kuman Özel Adları”, s. 233.

³³³ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 126.; Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 333-335.

³³⁴ Kahraman erkek anlamı için bkz. Baski, *a.g.e.*, s. 244.

³³⁵ Kristó, *a.g.e.*, s. 266-267.; Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 126.; Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 338-339.

Yasada, yargılama yetkileriyle ilgili Kumanlara ayrıcalıklar tanındı. Kumanlarla başka milletler arasında olan davalarda, kral naibi ve Kuman boylarının yargıçlarına ortak yargı yetkisi verildi. Ancak iki Kuman soylusu arasında gerçekleşen dava olursa sadece Kuman yargıçlar hüküm verecek, kral naibi hiçbir koşulda emir veremeyecekti. Temyiz kurulu her durumda sadece kraliyet mahkemesi olacaktı³³⁶. Böylece Kumanlar aleyhlerine işleyen bir süreçte önemli hukuki imtiyazlara sahip oldular.

Yasa, Kuman beyleri ve soylularının, kralın hizmetkarlarına (regales servientes) benzer bir konuma sahip olduklarını ve bu nedenle askerlik hizmeti yükümlülüğü altında olduklarını ancak kraliyet ve baronların ordularına iâşe sağlama taleplerinden muaf olduklarını beyan eder³³⁷.

Yasanın en önemli maddelerinden biri yerleşim yerleriydi. Hristiyan usulünde köylere yerleşmeleri gereken bölgeler belirlendi. Buna göre yasa öncesinde de oturdukları düşünülen Tuna-Tisza arası, Körös nehirleri boyunca veya Maros-Körös arasında oturmaları konusunda karar alındı³³⁸. Verilen bu topraklarda bölgesel özerkliklerini korumalarına karşılık çadır ve keçe evlerden tamamen vazgeçerek yere bitişik inşa edilmiş kalıcı konutlara yerleşeceklerdi³³⁹. Yasadaki, Kumanların için en ağır koşul bir şekilde Macaristan’da esir aldıkları Hristiyan tutsakları koşulsuz şekilde serbest bırakmak zorunda olmalarıydı. Bu, Philip tarafından özellikle çok önemli olarak kabul edildi. Bu karar, Kumanların köle gücüne dayalı konar-göçer ekonomisini sarstı. Meclis, bu kararı yurtdışı seferlerinde alınan esirler için geçerli olmadığını kabul ettirerek Kumanlar lehine hafifletebildi³⁴⁰.

İkinci Kuman Yasası olarak adlandırılan bu kararlardan sonra Papalığın yapmaya çalıştığı kesin olarak anlaşılan iki konu vardı. Papalık Macaristan’da iç karışıklık sonrası sarsılan ülke üzerinde otorite kurmaya çalışıyor ve Macaristan’da Hristiyanlığın hiç tahammül edemeyeceği “pagan” yaşam biçimine sahip kalabalık bir nüfusu ekonomik yapılarını bozarak feodal düzene entegreye zorluyordu. Feodal düzene entegrasyon, aralarında bazı zaten toprak sahibi olan Kuman beyleri için artık çok zorlayıcı bir karar değildi. Ancak Kuman askeri gücünü de sağlayan konar-

³³⁶ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 127.; Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 341.

³³⁷ Pálóczi, *Pechenegs*, s. 79.; Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 342.

³³⁸ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 339, 439-440.

³³⁹ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 338.

³⁴⁰ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 127.; Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 340-341.

göçerliğe bağlı nispeten kalabalık “soylu” özgür orta sınıf Kumanlar, Kuman Yasası’nın gerçekten uygulanması ve kölelerinin serbest bırakılması karşısında ekonomik bir çöküşe mahkûm edildiler. Bu durum karşısında mecburen yaşam biçimlerini değiştirmek zorunda kalarak toprağa bağlı şekilde tarımla uğraşmak zorunda kalacakları açıktı. Kuman sorunu Papalık tarafından yapay bir şekilde geliştirilmişti. Olabilecek en kötü zamanda sunularak, 1277’den beri inşa edilmeye çalışılan iç barışın temellerini paramparça etti. İstikrar sürecinde Kumanlar, herhangi bir zamanda kraliyet gücünün bir aracı olarak seferber edilebilen tek hareketli güçtü. İstikrar süreci, kral, piskoposlar, soylular ve Kumanlar arasında bir tür koordineli dengeye dayanıyordu. Papa elçisi Philip, Kuman sorununu çalışmasının merkezine yerleştirerek, feodal anarşi faktörlerinin yok edilmemiş olduğu gerçeğine başarıyla dikkat çekti³⁴¹.

Yasayla birlikte aslında Papalık, Macar kraliyetinin egemenlik sınırlarına içine müdahil olmuştu. IV. László ağır bir baskı altındaydı. Kendisini çözülemez bir çatışma durumunda buldu, seçeneklerinden biri diğerinden daha kötüydü. Aynı yılın Eylül ayında kralı uyaran Philip, onu Kuman Yasası’nın uygulanmasını geciktirmekle suçladı ve Buda Kalesi’nde bir sinod³⁴² ilan etti. Elçinin bu bağımsız hareketleri IV. László için kabul edilemez oldu. Kraliyet haklarına ve otoritesine bir meydan okuma olarak değerlendirdi. Buda meclisinin sinoda yer vermesini yasakladı. Elçinin ve sinodun çalışmasını engellemek için onlara yemek verilmedi hatta şehirden kovmaya çalıştı ancak elçi her şeye rağmen Eylül’ün ikinci haftasında sinodu topladı. Bunun üzerine IV. László sinod kararnamelelerini geçersiz ilan etti ve ülkenin kuzeydoğusuna doğru yola çıktı³⁴³.

IV. László, Kumanları kaybetmeden bir çözüm yolu arıyordu. Kuman yasaları büyük bir sabırla, dikkatli bir incelikle ve uygun bir süre ile yürütülürse Kumanların büyük tepkisini çekmeden başarılı olunabilirdi. Agresif ve sabırsız davranan elçi süreci gerginleştirmekteydi. Philip, Ekim ayının başlarında IV. László’yu aforoz ettiğini ve Macaristan için bir kilise yasağı çıkardı. Meşruiyetini ve iktidarını kaybetme riski altına giren kral IV. László geri adım atmak zorunda kaldı. Daha önce elçiye verdiği bütün sözleri tekrarladı ve vaatlerini yerine getireceğine dair kutsal kitap üzerine

³⁴¹ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 127-128.

³⁴² Kilise konseyi.

³⁴³ Kristó, **a.g.e.**, s. 267.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 128.; Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 344-345.

yemin etti. Elçi, Kuman sorununu tırmandırarak eski siyasi destekçilerini kraldan ayırdı. IV. László köşeye sıkışmış, önünde iki yol kalmıştı. Ya kilisenin haklarını koruyan bir yönetici rolünü üstlenip doğru bir Hristiyan kral gibi davranacaktı ya da Kumanlara sığınacaktı. Birinci durumda tek dayanağı olan Kumanları fiilen feda etmesi gerekecekti, ikinci durumda ise Macaristan'da oturmuş Hristiyan-feodal değerler düzeninin dışında olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalacaktı. IV. László için iki durum da büyük bir çıkmazdı. Kraliyet gücünün çöküşüne yol açan bu zorunlu seçimde, IV. László Kumanlara duyduğu samimi güven ve bulacağı siyasi destek umuduyla onlara sığındı. Ekim ayında elçinin kralı aforoz ederek aşağılanmasıyla sonra Timiş Nehri ötesinde Kumanların konaklama yeri olan Érsomlyó³⁴⁴ bölgesine geldi³⁴⁵.

IV. László burada Papalığa meydan okurcasına Kuman kıyafetleri giyip saçını Kuman tarzında uzattığı haberleri Roma'ya gitti. Kuman cariyeleriyle etrafını doldurduğu ve Sicilya kralının kızı Anjou Hanedanı'ndan karısı Ísabella'yı (Erzsébet) soylu bir Kuman ailesinden metresi olan Edua'yı³⁴⁶ alarak reddetti³⁴⁷. IV. László açık bir şekilde Kumanları seçtiğini göstermekteydi. Bu davranışıyla Papalığa ve Macaristan'da Philip'in yanında yer alan baronlara meydan okumaktaydı.

Bunun üzerine Papa III. Nicolaus'ın 9 Aralık 1179'da gönderdiği mektupta Macar Krallığı'ndaki Katolik rahipleri, soyluları, elçinin tarafından hiç ayrılmayan baronları ve ülkenin bütün halkını krala karşı mücadeleye çağırarak onlara yetki verdi³⁴⁸. Krala karşı bir nevi Haçlı Seferi ilan edilmişti. Papa aynı zamanda Kutsal Roma Cermen İmparatoru Rudolf ile Sicilya kralı I. Charles'a Macar kralına karşı durmaları için çağrı yapıyordu³⁴⁹. IV. László'nun bu tutumu aynı zamanda Avrupa'da diplomatik bir kriz yaratmıştı.

Papaya yanıt olarak IV. László yıl sonunda elçi Philip'i ele geçirdi ve elçiyi Kumanların gözetimine verdi. Papalık otoritesinin krala karşı mücadeleyi meşru kılmasından sonra 1277 öncesi statükolarına dönmek için fırsat arayan baronlar

³⁴⁴ Günümüzde Sırbistan Voyvodina'da bulunur. Osmanlı hakimiyetinde Şemlik olarak anılmaktaydı.

³⁴⁵ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 129.

³⁴⁶ Aydua/Ay-doğa 'ay doğdu' anlamına gelmelidir bkz. Baski, **a.g.e.**, s. 247. ve Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 171.

³⁴⁷ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 78.

³⁴⁸ Mektup için bkz. **Codex Diplomaticus Continuatus: Árpádkori Új Okmánytár IV (1272-1290)**, ed. Wenzel Gusztáv, A Magyar Tudományos Akademia, Budapeşte, 1862, s. 191.

³⁴⁹ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 346-347.; **Codex Diplomaticus Continuatus**, s. 199.

harekete geçtiler. Kilisenin desteğiyle Erdel voyvodası Aba Finta liderliğindeki örgütlendiler. IV. László Ocak 1280'de Beszterce³⁵⁰ civarında yakalandı ve onu koruması için Bihar'daki Loránd Borsa'ya emanet edildi. Baronlar kralı esir ederek kraliyetin mutlak gücüne karşı zafer ve meşruluk elde etmişlerdi. Olayı haber alan Kumanlar ayaklanarak Borsa ailesinin mülklerini yağmalayarak elçiye infaz etmeye hazırlandılar. Ancak koşullar bilinmemekle birlikte baronlar, elçi Philip'in serbest bırakılmasını sağladı ve Mart 1280'de esir kral Buda'ya götürüldü ve işlediği “günahları” için yeni bir yemine ve tövbe etmeye zorlandı. Kumanların genel isyanı, IV. László'nun yeni yemininden sonra patlak verdi. Papalık elçisi, Katolik din adamları ve soyluların yardımıyla kazanılan zaferin ardından, kralın kendisi artık baronların elindeydi ve yeni yeminiyle Kumanlar için hayal kırıklığı olmuştu³⁵¹.

b. Kuman İsyanı

1280 sonbaharında IV. László tarafından yüzüstü ve yalnız bırakılan Kumanlar kendi bölgelerinde çaresizce bir direniş ve isyan başlattılar. IV. László'nun yemini sonrası elçi ve baronlar tarafından kendilerine yöneltilebilecek suçlamalar varlıkları için tehdit oluşturmaktaydı. Kumanlar, liderlerinin tavsiyelerine rağmen yağmalanan toprakları ve Hristiyan köleleri geri vermek istemedikleri için, topraklara atanan soylulara karşı askeri güç kullandılar. Csanád'dan Szolnok'a ve Tuna ile Tisza arasındaki ovada bütün yerleşimlere saldırdılar. Kraliyet hazinesinin saklandığı Egres ve Hajszentlőrinc manastırlarını kuşattılar ve ardından Erdel istikametinde Tuna Nehri'ne doğru yöneldiler. İsyanla birlikte yerleşimlerini boşaltmaya başlayan bazı Kuman aileleri Kumanya'daki akrabalarına ulaşmak amacıyla Boğdan'a doğru yöneldiler ancak kral László onları ülkesine geri götürmek için Eflak'a gitti³⁵². Ülkeye geri getirilen Kumanların başında *dux Cumaniae* unvanıyla Oldamur³⁵³ geçmişti. Macaristan'da iktidarı ele geçirmek amacıyla Altın Orda yönetimi altındaki Kuman akrabalarıyla temasa geçmiş olmaları muhtemeldi. Kumanların artık Macar

³⁵⁰ Günümüzde Bistrița, Bistriçe. Romanya'nın kuzeyinde.

³⁵¹ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 129-130.

³⁵² Nagy, *a.g.m.*, s. 82.

³⁵³ Gyárfás'a göre Köten'in oğullarından biridir. Köten'in öldürülmesinin ardından Moldovya'ya kaçmıştır Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 351.; Oldamur/Aldamur adı Türkçe Eltemir olmalıdır bkz. Baski, *a.g.e.*, s. 279 ve Rásonyi, “Kuman Özel Adları”, s. 204-205.

Krallığı'nın siyasi varlığına tehdit oluşturdukları düşüncesi çok yaygınlaştı. Bunun üzerine 1282 sonbaharında IV. László, kendisini rehin alan Aba Finta ve Loránd Borsa'yla anlaşarak Kumanların üzerine yürümeye karar verdiler. Güneye doğru ilerleyen Macar ordusu Szeged il merkezi yakınlarındaki Hódmezővásárhely noktasında Oldamur liderliğindeki Kumanları yakaladı. Hód-tó Savaşı³⁵⁴ denilen savaşta Kumanlar ağır bir yenilgiye uğratıldılar. Oldamur ve az sayıdaki birliği Boğdan'a ve Tuna'nın ötesindeki bölgelere kaçtı. Hód-tó Savaşı'nın sonucu olarak, Körös-Maros ile Timiş bölgesi arasındaki bölge Kuman yerleşim alanı olmaktan çıktı. Macaristan'daki Kuman nüfusunda bir azalma oldu ve bununla birlikte bir daha eskisi gibi olmamak üzere ekonomik ve askeri güçleri de büyük ölçüde azaldı. İsyan katılmayanlar için Kuman Yasası uygulanmaya başlandı, yerleşmeye ve Hristiyanlığı benimsemeye zorlandılar³⁵⁵.

Gyárfás'a göre IV. László kaçanların peşlerinden giderek onları Macaristan'a geri getirdi. Kraliyet ordusu tarafından yakalananlar köle edildi, mülklerine el koyularak serfliğe sürüklendiler. Yalnızca Oldamur'un seferine katılmayan Kumanlar ayrıcalıklarını korumayı sürdürdüler³⁵⁶.

Kumanlar ve Macarlar arasındaki Hód-tó Savaşı anlatılan nedenlerden dolayı kaçınılmaz hale gelmişti. Macaristan'da olup biten her şeyin farkında olan Papalık, Avrupa'da "pagan sapkınlığın" varlığına müsamaha göstermediği için, Hristiyan olmayan halklara da dinini dayatmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Fermo Piskoposu tarafından dayatılan Kuman Yasaları en azından IV. László'nun zamanında uygulanabilir değildi, çünkü kral baronlara karşı yalnızca Kumanlara güvenebilirdi. II. Kuman Yasası'nın Kumanlara verdiği ayrıcalıklar ve Kuman soylularını Macar soylularıyla eşit bir hukuki zeminde tanımlamak Kumanlar için çok elverişliydi ancak diğer noktaların Kumanları eski geleneklerinden uzaklaştırmak istemesi, verilen ayrıcalıkları Kumanların gözünden geçersiz hale getirdi. Özellikle yasayla getirilen Hristiyan köle yasağı Kumanların ekonomik olarak bitirilmesini anlamı taşıdığı için

³⁵⁴ Hód Gölü Savaşı olarak çevireceğimiz savaş aslında bir göl kenarında gerçekleşmedi. Gyárfás orijinal belgelerde Lacum (yer) ile Lacus (göl) olarak yanlış yorumlandığını belirtir. Savaş Hód adlı bir köyde gerçekleşmiş olmalıdır. Hódmezővásárhely doğru yer olmalıdır. Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 354-355.; Bu konudaki görüşler için bkz. Kyra Lyublyanovics, "The Socio-Economic Integration of Cumans in Medieval Hungary, An Archaeozoological Approach", **Doktora Tezi**, Central European University, 2015, s. 276.

³⁵⁵ Nagy, **a.g.m.**, s. 80-85.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 130-131.; Pálóczi, **Pechenegs**, s. 79-80.; Çoban, **a.g.e.**; 121-125.; Pálóczi, "Pogányokkal Védelmzettjük", s. 24.

³⁵⁶ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 353-354.

Kumanların tepkisi sert oldu. Kuman Yasası'nın, Macar iç siyasetinin IV. László'yu yalnız bırakma politikası dışındaki en büyük amacı bir ülke politikası olarak Kumanları köklerinden koparmaktı. Yasanın bir türlü pratiğe geçirilememesi sebebiyle Papalık, 1282'de Kumanların kendi krallarına karşı dönmelerinde ve ona karşı savaş yürütmelerinde dolaylı olarak rol oynadı. Macar ve Hristiyan bir kral olarak László, bütün Kuman tebaasını Hristiyan dinini benimsemeye teşvik etme görevine sahipti, ancak akrabalığı ve sempatisi sebebiyle onlara karşı savaş öncesi ve sonrası hep hoşgörülü davrandı. Ne Macar tahtını ne de tek siyasi ve askeri destekçisi akrabalarını kaybetmek istemiyordu ancak baronların ve kilisenin siyasi baskılarına ve Kumanların başıbozukluğuna dayanamayan IV. László tahtını kaybetmemek adına sonunda kararını verdi ve Hód-tó Savaşı'yla uzun süredir devam eden soruna bir son verdi³⁵⁷.

c. IV. László Dönemi'nin Sonu ve Kumanlar

Kumanların askeri güç kullanılarak dize getirilmesi Macaristan'ın sorunlarını çözmedi. 1280'lerde güç mücadeleleri devam etti ve iç çekişmeler ülke yaşamının kronik bir özelliği haline geldi. Kral, daha önce olduğu gibi Kumanlara destek vermeye çalıştı ve etrafına topladığı koruma birlikleri Kumanlardan oluşmaktaydı³⁵⁸. Buna rağmen IV. László artık baronları dizginleyebilecek ve tacın otoritesini yeniden kurabilecek kadar güçlü değildi³⁵⁹.

Hód-tó Savaşı'nda yenilen Kumanların çoğu, Nogay liderliğindeki Altın Orda topraklarında yaşayan akrabalarının yanına kaçtı. Ayrılmaları Büyük Macar Ovası'nın nüfusunu, özellikle Macar Krallığı için önemli bir askeri unsur olan hafif atlıların sayısını azalttı. Yaşanan çatışma ve kaos ortamı, Macaristan'da kalan Kumanlara karşı güvensizliğini artırmıştı. 1285 yılında Nogay'ın Macaristan yönelik gerçekleştirdiği seferde Képes Krónika gibi dönem kaynaklarında Kumanların kışkırtması sonucu gerçekleştiğinden bahsedilir³⁶⁰.

³⁵⁷ Nagy, **a.g.m.**, s. 86.

³⁵⁸ Pálóczi, "Pogányokkal Védelmetetjük", s. 25.

³⁵⁹ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 81.

³⁶⁰ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 131.

Ocak-Mart 1285'te Moğol ordusu Macaristan topraklarını yeniden girdi. Özi kırsalındaki Moğolların iki hanı, Telebuğa (Töle-Buka) ve Nogay tarafından yönetilen ordu, kuzey Karpatları aşarak Sáros, Abaúj ve Borsod³⁶¹ kırsalını yaktı. Erdel'den Pest'e kadar olan bölge zarar gördü. Ancak Moğollar açısından zayıf ve başarılı olmayan bir seferdi. Abaúj ve Sáros'ta baronlar kendilerini Moğollara karşı başarıyla savundular. Amadé Aba adlı bir baron bir Moğol ordusunu yenebildi. Bu direniş ve sonrasında gelen kıtlık ve salgın sonucu Macaristan'dan Erdel'e geri çekilen Moğol ordularına Sekeller, Rumenler ve Saksonlar Erdel'de de başarıyla karşı koydular³⁶².

Moğolların çekilmesinden sonra 14 Ağustos'ta Szepes'te³⁶³ sebebini bilmediğimiz bir isyan patlak verdi. “Neugar, neuger” adlı bir savaşçı grup ilk kez bu sefer sırasında ortaya çıktı ve IV. László'nun çağdaşı kaynaklar daha sonra onlardan ayrı bir halk olarak bahsettiler³⁶⁴. Kralın hizmetinde ona yakın koruma sağlayan bu grup Macarca *nyőgér* olarak adlandırılmaktaydı. Moğolca³⁶⁵ hizmetkar, yoldaş, arkadaş anlamına gelen nöker/nökör sözcüğünden gelmekteydi³⁶⁶.

Nöker kelimesinin kaynaklara girmesinin ardından kaynaklarda Kuman vurgusu yapılmaması kelimenin etimolojisi sebebiyle köken tartışmaları yarattı. 1285'teki İkinci Moğol saldırısı sonucu ülkede kalan Moğollar ya da Boğdanlı Kumanlar olabilecekleri düşünüldü ancak nökerlerle kastedilen aslında Macaristanlı Kumanlar olduğu görüşü yaygındır. IV. Béla döneminden beridir Macar ordusu bünyesinde hizmet veren Kumanların IV. László döneminde de hizmete devam ettiler. Kilisenin ve baronların şikayetleri üzerine Papa IV. Honorius'un (1285-1287) 1287'de IV. László'yu tekrar Hristiyan inancına ters bir şekilde nökerlerle dostluk kurmakla, onların yaşam tarzlarını benimsemekle suçluyordu³⁶⁷.

1284 yılının ilk aylarında IV. László, Kőszegi ailesine karşı giriştiği güç mücadelesinde, kendi tebaası tarafından bir kez daha yenilerek ve geri çekilmek

³⁶¹ Kuzeydoğu Macaristan ve Slovakya'nın batı bölgeleri.

³⁶² Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 131-132.

³⁶³ Kuzeydoğu Slovakya. Günümüzde Spiš.

³⁶⁴ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 362.

³⁶⁵ *Codex Cumanicus*, s. 531.

³⁶⁶ Zerrin Günel, “Nöker”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 216.; Benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da Osman Gazi'nin etrafında savaşçı yoldaşları olarak alplar/nökerler bulunmaktaydı. Nökerlik kurumu ilerleyen zamanda kul sistemine dönüştü Halil İncik, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26-33.

³⁶⁷ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 363, 365-366.; Çoban, *a.g.e.*, s. 127-128.

zorunda kalmıştı. Aristokrat gruplara karşı mücadelede kiliseden ve soylulardan beklenen yardım çok az görünüyordu ve kral artık onlara güvenmiyordu. Macar iç siyasetinde Kuman nüfuzunun son kez güçlendiği bu dönemde, IV. László kendini güvence altına almak adına bir tür konar-göçer han gibi emirlerini sıkı sıkıya yerine getirecek, kendine bağlı Kumanlar ve diğer Hristiyan olmayan unsurlardan oluşan bir ordu teşkilatlandırdı. 1285-1290 arasındaki kaynaklar kralın şahsi ordusunu, yani nökerlerini ayrı halklar olarak adlandırdığından, sayıları azımsanamayacak düzeydeydi. Kralın çevresinde, daha sonradan IV. László'nun son kral naibi olan Mizse adlı vaftiz edilmiş Müslüman da dahil olmak üzere bazı Macar soylu ve şövalyeler de bulunmaktaydı³⁶⁸.

IV. László, Papalıkla aralarındaki Kuman sorununu yumuşattıktan sonra tekrar bu tarihlerde aykırı yaşam tarzına geri dönmüştü. Daha önceden aldığı Kuman cariyesi Edua'ya ek olarak Köpcsecs ve Mandula³⁶⁹ adlı iki yeni cariyeye daha aldı. Buna ek olarak resmi karısı İsabella'yı Margit-sziget'teki³⁷⁰ rahibe manastırına bir nevi hapsettirdi³⁷¹. IV. László artık tamamen krallık ve kiliseyle bağlarını koparmıştı. Kendisine karşı oluşabilecek koalisyona karşı direnmeyi planlıyordu.

İşte bu esnada, Kasım 1286'da IV. László'nun en büyük muhalifleri olan Kőszegi ailesiyle hesaplaşmak için yeni bir sefer başlattı. Başlangıçta kralın ordusu başarılı oldu, bir kaleyi işgal etmeyi başardı ancak Kőszegi ailesi kaçarak kendisine aristokrat müttefikler topladı. Mart 1287'nin ikinci yarısında Zsitva³⁷² yakınlarındaki gerçekleşen savaşı kazandılar³⁷³. Savaşı kaybeden IV. László Tuna Nehri'ndeki Csepel Adası'na³⁷⁴ çekildi. Burada 18 Mayıs 1287'de, "sadakatsiz baronlar ve soylular" için genel af ilan etti ve onları kendi davalarından vazgeçerek kendi bayrağı altında toplanmaları için davet etti. Çağrısı yanıtsız kaldı ve yeni bir ordu toplayamadı. Hayatta kalan bazı destekçileri ve Kuman nökerleriyle sonuçsuz başka bir af ilan ettiği Kuzey Macaristan'a geri çekilmek zorunda kaldı. Estergon başpiskoposu Lodomér ve Macar ruhbanı tekrar krala karşı durmak zorunda kaldılar. Lodomér, Papa IV.

³⁶⁸ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 133.

³⁶⁹ Köpcsecs 'çok saç' anlamı için bkz. Baski, **a.g.e.**, s. 175, Mandula/Manthula badem anlamına gelebileceği hakkında bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 233.

³⁷⁰ Budapeşte'de Tuna Nehri'nde bulunan ada.

³⁷¹ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 133.; Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 364.

³⁷² Slovakya'nın batısında.

³⁷³ Kristó, **a.g.e.**, s. 269.

³⁷⁴ Macaristan'ın orta kesiminde Tuna Nehri'nde bulunan en büyük ada.

Honorius'a yazdığı şikâyet mektuplarıyla Macaristan'daki siyasi manzarayı Papalığı bilgilendirdi. Bunun üzerine IV. Honorius 1287 baharında IV. László'yu dini terk ederek Tatarlar, Sarazenler³⁷⁵, Nökerler ve paganlarla iş birliği yaparak kendini kirlettiği konusunda uyarır. Eğer Hristiyanlara karşı zararlı çabalarından vazgeçmez ve karısı Ísabella'yı tekrar eş olarak almazsa kendisine karşı bir haçlı seferi ilan etme görevini Estergon başpiskoposuna Lodomér'e emanet ettiğini bildirdi. Ayrıca Papa'nın başpiskoposa yazdığı mektupta Ísabella'yı esaretten kurtarmasını ve egemenliğin tekrar kurulma yetkisini başpiskoposa bıraktı³⁷⁶.

Kralın yokluğunda, Estergon başpiskoposu Kasım 1287'de Buda'da bir meclis topladı ve bu meclis, Kraliçe'nin serbest bırakılması ve eski gelirinin sağlanması da dahil olmak üzere krala karşı kararlar aldı. Mart 1288'de tekrar taht meşruluğunu kaybetme riski taşıyan IV. László, Szepes'ten Estergon'a geldi ve Lodomér'in önünde on yıl önce olduğu gibi pişmanlıklarını bildirdi. Başpiskopos, baronlar ve bütün ruhban sınıfı önünde günah çıkararak, özüne döneceğine dair yemin etti. Bu hamle IV. László için alışılmış bir şekilde siyasi bir manevraydı. Günah çıkardıktan sonra bazı baronlarla görüşerek anlaşma için güvence verdikten sonra onları kraliyet kalelerine hapsedirerek yeminini tutmayacağını gösterdi³⁷⁷.

IV. László'nun tekrar kontrolden çıkması üzerine Lodomér krala iki yüksek rahip gönderdi. Daha sonra 8 Mayıs 1288 tarihinde Papalığa gönderdiği mektubundaki ifadelerle göre Macaristan'ın her yerinde din adamlarını korkunç tehditlerle aşağılamaktaydı. *“Estergon başpiskoposundan başlayarak altında atanan piskoposlarla Roma'ya kadar Tatar kılıçlarıyla yok edeceğim.”* şeklinde tehdit etmekteydi³⁷⁸. Aslında IV. László'nun olayların başından beri en büyük rahatsızlığı Papalığın Macaristan'ın egemenlik haklarını zedeleyecek şekilde içişlerine karışmasıydı. Bu görüşmeyle açıkça kiliseyi ve kilisenin kanunlarını umursamadığını, kendi yasasını kullanacağını ve onu engellemelerine izin vermeyeceğini belirtti.

Bununla birlikte, IV. László'nun kendi yasası, artık kendini tamamen bir konar-göçer hanı görmeye başlayan kralın ülke dinamiklerine pratikte uygun olmayan

³⁷⁵ Latin ve Grek kaynaklarında Arapları, İslam'ın ortaya çıkışı sonrası genel olarak Müslümanları tanımlamak için kullanılan ad için bkz. Cengiz Tomar, “Sarasinler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 116-117.

³⁷⁶ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 366.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 133-134.

³⁷⁷ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 136.

³⁷⁸ Árpád-kori és Anjou-kori Levelek, s. 208.

bir yönetim biçimini temsil ediyordu. Gelişmeler üzerine baronlar karar alarak kralı izole ettiler. Kralın temsil gücüne ihtiyaç duydukları için aynı zamanda kralı rahat bıraktılar. Başkenti terk eden IV. László Kumanlar ve nökerleriyle ülke boyunca gezinen otoritesini kaybetmiş avare bir krala dönüşmüştü. 1288 baharından sonra IV. László, Tisza, Maros veya Temes kırsalında, Aşağı Tuna boyunca ve Barcaság'da feodal hükümet merkezlerinden uzakta bir bölgede bir nevi konar-göçer hükümeti kurdu³⁷⁹. Macaristan bir nevi kralsız kalmıştı. Soylular ve baronların ülke içinde gücünün yükselmesi siyasi otoriteyi de zayıflatmaktaydı.

Bu fırsattan faydalanmak isteyen Avusturya Dükalığı harekete geçti. Kőszegi ailesinin Avusturya'yla komşu olan mülkleri için zaman zaman sınır çatışmaları yaşanmaktaydı. Macaristan'ın siyasi otoritesinin zayıflaması üzerine Avusturya hükümetini IV. László'nun müttefiki olan babası Rudolf'tan devralan Habsburg Prensi Albert, Iván Kőszegi'yle yaşanan sınır anlaşmazlıklarını bahane ederek 24 Nisan 1289'da Macaristan'a genel sefer başlattı. Sopron ve Vas bölgelerini ele geçiren Albert'e karşı IV. László bir savunma organize edemedi. Albert'in yaz aylarında güç toplamak için Avusturya'ya dönmesinden sonra, Macar kralı da Erdel'e döndü. Albert, Eylül sonunda tekrar saldırdı ve bir aylık kuşatmadan sonra Kőszeg kalesini³⁸⁰ işgal etti. Kral tekrar Tuna'nın batısına ordugahını kursa da işgale seyirci kaldı. Bu nedenle bütün ülke halkı, baronlar ve kilise bu duruma itiraz etti. Kral, son kalan itibarını kaybetti. 23-26 Haziran 1289'da düzenlenen ulusal bir mecliste, yüksek rahipler, baronlar ve soylular bir kez daha ülkedeki durumu çözmeye çalıştılar. Iván Kőszegi, Venedik'te büyüyen 1290 yılında tahta geçecek olan András'ı ülkeye davet etti³⁸¹.

Aralık ayına gelindiğinde IV. László, Csanád ve Körösszeg'de³⁸² peş peşe askeri emir yayınladı ve soyluları silaha çağırdı. Ancak nökerleri ve Kumanlar dışında kimse onun yanında silah tutmadı. 1290 yılına gelindiğinde kral, Cegléd³⁸³ ile Temes bölgesi ve Bihar bölgeleri arasındaki üçgende sıkışmıştı. Burada konar-göçer şekilde Kumanlarla birlikte gezmekteydi. Kral naibi olarak Mizse'yi ataması da yetki alanının

³⁷⁹ Selmeczi, **Kőtony Népe**, s. 136.

³⁸⁰ Günümüzde Macaristan'ın batısında. Avusturya sınırında.

³⁸¹ Selmeczi, **Kőtony Népe**, s. 137.

³⁸² Günümüzde Romanya sınırları içerisinde, Macaristan sınırında.

³⁸³ Macaristan'ın ortasında, Pest iline bağlı bir kent.

bu sarmaldan çıkmasına yardımcı olmamıştı³⁸⁴. Bu bölgede artık bir Macar kralı olmaktan ziyade Kuman kralı olarak adeta devlet içinde devlet oluşturmaya başladı.

“Kuman” László, amaçsız ve izole kaldığı Macar düzlüklerinde uzun süre barınamadı. 10 Temmuz 1290’da Csanád’dan Bihar bölgelerine yürüdüğü zaman Borsa Kopasz’ın Körösszeg’deki kalesi yakınında ordugahını kurdu. Gece olduğunda Arbóc, Törtel ve Kemence³⁸⁵ adlı üç Kuman soylusu adamlarıyla birlikte çadırda uyuyan krala saldırarak onu öldürdüler. Suikastı Kumanların gerçekleştirdiği bilirse de teşvik edenlerin kim olduğu veya kim oldukları bilinmiyor. Körösszeg Kalesi’nin baronu Borsa Kopasz’ın azmettirmiş olması muhtemeldir. Azmettirici bilinmese de suç Kumanların üzerine kaldı. Kral naibi Mizse, kardeşi Ejze ve saldırıda yaralanan Edua’nın kardeşi Miklós, suikasta karışan Kuman soylularının obalarını basarak onlardan intikam aldılar³⁸⁶.

XIV. Yüzyılda Kumanlar artık muhalefet göstermeden Hristiyanlığa geçmişlerdi. Yaşam biçimlerinin ve kültürlerinin değişimi ise oldukça yavaştı. XIV. Yüzyıl ortalarında önemli bir kısmı hala yerleşik hayata geçmemişti. Ancak bu durum zamanla değişti ve Kumanlar yavaş yavaş entegre edildiler. Boyların başları toprak sahibi oldu, aileleri ise Macar aristokrasisi içinde soylu sınıf haline geldi. Kumanların yoksul tabakaları da yoksul Macarlar gibi serfler haline geldiler. Yavaş yavaş Hristiyan dinini, Macar sosyal ve kültürel yapısını, kıyafetlerini ve geleneklerini devraldılar ve en sonunda dillerinden vazgeçtiler. Entegrasyonları o kadar başarılıydı ki XVI. yüzyılda Büyük Macar Ovası’nda yerleştikleri bölgeler, ülkedeki en hızlı büyüyen ve şehirleşen alanlardı. Kumanların entegrasyon süreci XV. yüzyılda tamamlandığı varsayılır. Daha sonra, Osmanlı Türklerinin fetihlerinin bir sonucu olarak, Tuna ve Tisza arasındaki Kiskunság olarak adlandırılan Kuman yerleşim bölgelerinin nüfusu azaldı, ancak Tisza’nın ötesinde kalan Nagykunság adlı Kuman yerleşimleri fazla etkilenmedi³⁸⁷. Asimilasyon sürecinde bir sorun yaşanmasa da Kuman toplumu içinde Hristiyanlaştırmaya tepki canlı kaldı. XVI. Yüzyılda dahi Katoliklik Kuman toplumunda kök salamadı. Avrupa’da yaşanan Reform hareketlerinde Nagykunság ve

³⁸⁴ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 137.

³⁸⁵ Farsça kökenli Arbuz karpuz anlamına gelir bkz. Rásonyi, “Kuman Özel Adları”, s. 165-166. ve Baski, **a.g.e.**, s. 245., Törtel için tört/dört oğul bkz. Rásonyi, “Kuman Özel Adları”, s. 252-253. ve Baski, **a.g.e.**, s. 287., Kemence için müzik aleti keman anlamı vardır bkz. Rásonyi, “Kuman Özel Adları”, s. 217. ve Baski, **a.g.e.**, s. 269.

³⁸⁶ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 82.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 138.

³⁸⁷ Kovács, Zimonyi, **a.g.m.**, s. 33-34.

Kiskunság tamamen Protestanlığa geçti. Trento Konsili (1545-1563) sonrası başlatılan 1648’de Otuz Yıl Savaşları’nın bitimiyle sona eren Karşı Reformasyon sürecinin ardından bile bölge Proteston kalmaya sürdürdü³⁸⁸.

J. Özet ve Değerlendirme

Özetleyecek olursak, Kumanlar IV. László dönemine kadar Macar ordusunun asli atlı unsurları olarak, Katolik dünyasının parçası Büyük Macar Ovası’nın ortasında özgün inanç ve yaşam biçimlerini neredeyse hiç değiştirmeden sürdürdüler. Ancak IV. Béla’dan itibaren Macar krallarının patrimonial politikalarının sonucu olarak kraliyet gücünün Kumanları askeri güvence olarak kendi yanlarında bulundurması, onları siyasi sorunların içine çekti. Bu durum Kumanları, Macar soylularının hedefi haline getirdi. Soyluların “dinsiz” Kuman gücüyle desteklenmiş kraliyet gücünü kırmak için şikayetleriyle Papalığın devreye soktular. Macaristan’daki en büyük siyasi ve toplumsal sorunun Kumanlar olduğu algısını yarattılar. Papalığın baskıları sonucu çıkartılan Kuman Yasası, Kuman toplumunun büyük dönüşümünün başlangıcı oldu. 1279’dan sonra kesin olarak Hristiyanlığa geçmek zorunda kalmaları ve yerleşik bir yaşamı benimseyerek ekonomik yapılarının çökmesi Kuman toplumunun asimilasyon sürecini başlattı. Kuman Yasası’nın amacı Kumanları ekonomik ve kültürel olarak kısıtlayarak Macar toplumuna benzer hayat pratiklerine zorlamaktı. Yine de birtakım hukuki imtiyazlar kazandılar. Üçüncü bölümde ele alacağımız üzere yerleşik hayata zorlanan Kumanlar yerleştirildikleri topraklarda kendi teşkilatlanmalarını kurarak kısmi bir bağımsızlık içine girdiler. Macar tarihinin en sıra dışı krallarından IV. László’nun çalkantılı hayatı ve siyasi serüveni 1279 ile 1290 yılları arasında Macaristan’ın iç ve dış siyasetini etkilediği gibi Kuman toplumunu derin bir bunalım ve belirsizlik döneminden geçirdi. IV. László’nun Kumanların elinden ölümüyle birlikte Macaristan’da Kuman sorunu tamamen ortadan kalktı. Yukarıda da işlediğimiz gibi Kumanlar IV. László’nun ardından bir süre daha Macar ordusu bünyesinde bulunmaya devam ettiler ancak bir siyasi güç olmaktan çıktılar. XV.

³⁸⁸ Pálóczi, “Pogányokkal Védelmektetjük”, s. 28.

yüzyıldan itibaren dilsel ve kültürel olarak tamamen asimile olarak Macar toplumu içinde eridiler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MACARİSTAN'DA YERLEŞİM

A. Moğol İstilası Öncesi Kumanlarda Devlet ve Boy Teşkilatlanması

Moğol istilası öncesi Kumanların devlet teşkilatlanması güçlü bir merkezi yönetimden ziyade boylar birliği şeklindeydi. XI. yüzyılın ilk yarısında Kıpçak-Kuman boylarının geniş bölgelere yayılması başta Oğuzlar olmak üzere Karahanlılar, Harezmşahlar ve Selçuklularla karşı karşıya getirdi. Topraklarını dış tehdide karşı korumak isteyen Kıpçak-Kumanlar bu amaçla bir araya gelerek Kıpçak-Kuman birliğini kurdular³⁸⁹. Teşkilatlanmaları konar-göçer yaşam biçimleriyle bağlantılıydı. Kaynaklarda Kıpçak-Kumanlar farklı adlarda tanınmaktaydılar. Rus kroniklerinin İtil ve Özi arasındaki Kuman boylarından, İslam kaynaklarında Kazak Bozkırında yaşayan boylardan farklı şekilde bahsedilmesi bu ayrımı göstermekteydi³⁹⁰. Bu boy birliği Peçenekler ve Hazarlarda olduğu gibi bozkır ikliminin dışına çıkmıyordu. Kendi yaşam biçimlerine en uygun olan bozkır kuşağını dış tehlikelerden korumak adına bozkır sınırının dışında kalan siyasi oluşumları baskı altında tutuyordu³⁹¹.

Kumanlarda siyasi teşkilatlanma Ahincanov'un düşüncesine göre Kıpçak-Kuman toplumunda iktidarın babadan oğula geçtiği için erken feodal devlet yapısı şeklindeydi. Kıpçak-Kuman birliğinde en az iki hanedan bulunmaktaydı. İlbari ve Uran boyları bu iki hanedanı oluşturmaktaydı. Yukarıda bahsettiğimiz Donetsk-Don Kumanlarının liderleri Sarukan ve Ejderha'ydı. Bu zümre hem İlbari hem Uran hanedanlarının da temsilcisiydi. Boylar bir hanın altında birleşmişlerdi. Boyların iç dinamiklerinin Kuman toplumunun sosyal yapılanmasının her aşamasında büyük bir ağırlığının olması ve sosyo-politik denklemlerinde en büyük ve güçlü boyun iktidarı

³⁸⁹ Bolat Kumekov, "Kıpçak Hanlığı", TA, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Çev. Aydos Şalbayev, Ankara, 2002, s. 776.

³⁹⁰ Vásáry, *Erken İç Asya'nın*, s. 238-239.

³⁹¹ Kafesoğlu, a.g.e., s. 189.

devralması erken feodal devlet yapısı özellikleriydi³⁹². Barthold ise Kumanların ayrı ayrı hanları olduğunu hiçbir zaman ortak bir han altında toplanmadıklarını belirtir³⁹³. Ancak genel düşünceye göre Kumanlar Saruhan ve Bönek gibi karizmatik hanların egemenliğinde olduğu gibi dışarıdan gelecek tehditlere karşı tek bir han altında birlik oluşturabilmekteydiler. Köncek ve halefi Yuri Köncekoviç'in XII. yüzyıl sonundaki çabalarının merkezi bir imparatorluk kurma çabası olduğu şeklinde değerlendirilmektedir³⁹⁴. Örneğin Monomah'ın saldırıları karşısında Kumanlar birkaç boy koalisyonu şeklinde parçalandılar. Bir alt birlik sayılan Vahşi Kumanlar ise Don'un karşı kıyılarında kalmışlardı³⁹⁵.

Bozkırdaki en temel sosyal yapı çadır sayısı ile ölçülen hanelerdi. Akrabalık esasına göre otlaklar paylaşılır ve beraber yaşanılırdı. Sürülerin bakımı için bu birliktelik büyük yarar sağlamaktaydı. Akraba toplulukları hırsızlığa karşı sürüleri korur ve diğer gruplarla olan çatışmalarda müttefiklik ilişkisi içinde bir araya gelirlerdi. Geniş aile yapısı hayvancılık üretiminin sürdürülebilir olmasını sağlardı³⁹⁶.

Kafesoğlu'na göre boy, aile ve urugların³⁹⁷ bir araya gelmesiyle oluşan bir siyasi ve sosyal yapıydı. Boyun başında boyun çıkarlarını gözetken ve iç düzeni sağlayan bir bey bulunmaktaydı. Boyların belirli bir arazisi, savaş gücü ve ekonomik düzeni bulunmaktaydı. Boyların bir birlik oluşturması ulus/halk anlamına tekabül eden *budun*³⁹⁸ olarak adlandırılmaktaydı. Boylar birliği çoğunlukla soy ve dil birliğine dayanmaktaydı. Buna rağmen bozkırda kurulan siyasi birliklerin budunlardan ziyade boylar arası sıkı siyasi, sosyal iş birliğinden doğduğu anlaşılmaktadır. Peçenekler ve Kumanlar böyle bir yapıya sahiptiler³⁹⁹.

Orhun yazıtlarına göre Türk bozkır siyasi yapısı: Oguş (aile), Urug (aileler birliği), Boy (bod), Budun (boylar birliği), İl (devlet) olarak teşkilatlanmaktaydı. Aile burada bütün teşkilatlanmanın temelinde bulunmaktaydı ve kan akrabalığı esastı⁴⁰⁰.

³⁹² Ahincanov, **a.g.e.**, s. 276-277.

³⁹³ V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, ed. Hüseyin Dağ, Çağlar Yayınları, Ankara, 2004, s. 103.

³⁹⁴ Golden, "Cumanica I", s. 67.; Peter B. Golden, "Cumanica IV: The Tribes of the Cuman-Qipçaqs", **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, S. 9, 1995-1997, s. 106-107.

³⁹⁵ Gumilev, **Avrasyadan Makaleler-1**, s. 287.

³⁹⁶ Ahmet Taşağıl, **İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar**, Kronik, İstanbul, 2021, s. 50-51.

³⁹⁷ Aileler birliği anlamına gelmektedir. Abdülkadir Donuk, **Eski Türk Devletlerin İdari-Askeri Unvan ve Terimleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 89.

³⁹⁸ Donuk, **a.g.e.**, s. 71-72.

³⁹⁹ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 229-232.

⁴⁰⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 226.

Boylar arası hiyerarşi bulunmaktaydı. Siyasi liderlik genellikle ihtiyar boylara aitti. Ailevi yapı, otlak mülkiyetini belirliyor, siyasi ve askeri sorumlulukları kararlaştırıyordu. Konar-göçerlerin siyasi yapıları sona erdiği zaman bu aile temelli sistem kayboluyor ve akrabalık bağları yalnızca yerel düzeyde önemini sürdürüyordu⁴⁰¹.

Kuman toplumunun teşkilatlanması da bahsettiğimiz üzere boy teşkilatlanmasının ilkelerine dayanıyordu. Bu durum Macaristan'a geldiklerinde de sürdü. Büyük kayıpların ardından Macaristan'a gelen Kuman boyları, beyleri, hayatta kalan askerleri, yoksul akrabaları ve kölelerinden oluşuyordu. Köçek döneminde olduğu gibi büyük bir siyasi teşkilatlanmadan uzaktılar. Erken feodal devlet yapısında güç soylu boyların elindeydi. Macaristan'da da eski topraklarından gelen soylu aileler statükolarını sürdürebildiler. Kuman Yasası sonrası ekonomik yapılarının farklılaşmasına bağlı olarak sosyal tabakalaşma arttı. Macaristan'da bu üst sosyal tabaka kaynaklarda önde gelen insanlar ve mülk sahipleri olarak listelenen *capitaneus* ve *dominus*lara denk gelmektedir⁴⁰². Aşağıda işleyeceğimiz *szék* teşkilatı da bu sosyal yapının bir sonucudur.

B. Macaristan'daki Kuman Boyları

Kumanlar Moğol istilası öncesinde daha önce bahsettiğimiz gibi boylar birlikteliği şeklinde yaşıyorlardı. Rasovskiy'nin tasniflediği Kuman boy birlikleri⁴⁰³ kendi aralarında organize olarak seferlere katılıyorlar ancak dışarıdan bir tehdit geldiği zaman birlikte hareket ediyorlardı⁴⁰⁴. Bu gruplar içinde de boylar bulunmaktaydı. Kumanların asıl dağılma süreci yukarıda incelediğimiz gibi Moğolların Deşt-i Kıpçak bozkırlarındaki boy birliğini parçalamasıyla oldu. Boylar kendi başlarına birbirlerinden bağımsız hareket etmeye başladılar. Bastı, Bortz ve Köten Han örneğinde olduğu gibi kendi istekleriyle Hristiyanlığı kabul etmeye kendilerine yeni topraklar arıyorlardı.

⁴⁰¹ Taşağıl, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁰² Mándoky Kongur István, "A kun nyelv magyarországi emlékei II", **Jászkunság**, 39/3, 1993, s. 14

⁴⁰³ Rasovskiy, "Kumanlar Kuman Topraklarının", s. 159-186.

⁴⁰⁴ Gökbel, **a.g.e.**, s.49.

Aynı şekilde Macaristan'daki Kuman toplumu da eski Kumanya'da olduğu gibi boylardan oluşan bir yapıya sahipti. Macaristan'a gelen Kumanların tam olarak kaç boy olarak geldikleri ve nasıl örgütlendikleri hakkında fazla bilgi yoktur ancak 1279 tarihli Kuman Yasası'nda anlaşmanın garantisi olarak yedi Kuman boyundan esirler vereceklerini vurguluyordu⁴⁰⁵.

Generatio, *Genus* olarak bahsedilen bu yedi boy, Macaristan'a gelen Kumanlardan büyük sosyal birimler olarak yerleştirilerek teşkilatlandırıldılar⁴⁰⁶. Bu boylar içinden Borcsól, Csertán, Olás, Iloncsuk ve Koor hakkında bilgiye sahibiz⁴⁰⁷. Yedi boyun yerleşim yerleri IV. Béla döneminde belirlendi ancak Kuman Yasası'yla birlikte kesinliğe kavuştu. Tuna ve Tisza arasında Körös nehirleri boyunca, Maros ve Körös nehirleri arasında veya aynı nehirlerin her iki kıyısında ve Timis ve Maros nehirleri arasına yerleşmeleri kararlaştırıldı⁴⁰⁸. Hód-tó Savaşı'ndan sonra Temes'teki Kumanların çoğu ülkeyi terk etti. Arkeologlara göre XIII. yüzyıl sonunda bir kısmı Tuna'nın sağ boyunda, Sió ve Tuna arasındaki Büyük Macar Ovası'nın coğrafi parçası olan Mezőföld'e taşınmış olabilir⁴⁰⁹. Kuman Yasası'nda bahsedilen yedi boyun Kalocsa, Oradea, Eger, Csanád ve Vác piskoposluk arazilerine yerleştiğini belirtir. Pálóczi'ye göre yukarıda verilen boy adlarının dışında adını bilmediğimiz iki Kuman boyu eski Kumanya topraklarında aranmalıdır. Macaristan'da Nagy-kunság ve Kiskunság⁴¹⁰ olarak adlandırılan Kuman bölgelerinde tespit edilen yer ve şahıs adlarında Bayandur, Barak, Könçek, Kulan, Toksaba ve Teke gibi adların eski Kumanya coğrafyasıyla kesin bağlantıları göstermektedir. Kayıp boyların Doğu Avrupa'daki diğer Kuman boy adları hesaba katılmalıdır⁴¹¹.

⁴⁰⁵ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 439

⁴⁰⁶ Pálóczi Horváth András, "A Kis- és Nagy-kunság településtörténete a 13-15. században", *A Szent Domonkos Rend és A Kunok*, ed. Barna Gábor, Innovariant Nyomdaipari Kft., 2016, Szeged, s. 30.

⁴⁰⁷ Rásonyi, *Tuna Köprüleri*, s. 103.

⁴⁰⁸ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 439–440.

⁴⁰⁹ Bánkiné Molnár Erzsébet, *A Jászkun autonómia- Dél-Alföldi évszázadok 22*, Bács-Kiskun Megye Önkormányzata, 2005, Szeged, s. 16.

⁴¹⁰ 1279 tarihli Kuman Yasası'nın ardından Csertán ve Iloncsuk boylarının Tuna ve Tisza arasındaki uzun kum şeridi boyunca yerleşmelerinin ardından bölge XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Cumania Minor yani Küçük Kumanya anlamında Kiskunság olarak adlandırıldı. Tisza ve Körös nehirleri arasına Olás boyunun yerleşmesinin ardından bölge Büyük Kumanya anlamında Cumania Maior/Nagy-kunság olarak adlandırıldı Hatházi Gábor, Pálóczi Horváth András, "Besenyő és kun régészeti emlékek Magyarországon", *Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban*, Kovács Szilvia – Zimonyi István, Hatházi Gábor – Pálóczi Horváth András, Lyublyanovics Kyra, Marcsik Antónia, Altajisztikai Tanzsék, Szeged, 2016, s. 67.

⁴¹¹ Pálóczi, "A Kis- és Nagy-kunság", s. 30.

-Borcsól: Boyun adına ilk kez Rus kroniklerinde *Burçeviçi*, Nüveyri, İbn Haldun ve Dimaşki gibi Arap kaynaklarında *Burcoglu* olarak rastlanmaktadır⁴¹². Macar kaynaklarında ise *Borcsól*⁴¹³ şeklinde geçmektedir⁴¹⁴. Temes vilayetinde Maros ile Temes nehirleri arasında yerleştiler. Macaristan'daki Borcsól boyu, XI. yüzyıldan itibaren Rus kroniklerinde bahsedilen Donetsk bölgesine yerleşik Burçoğulları'nın bir uzantısıydı⁴¹⁵. Boyun önemli bir kısmı Moğollara teslim oldu daha sonra Altın Orda içinde Burçoğlu olarak bilindiler⁴¹⁶. Macaristan'a geldikten sonra 1266 yılında Borcsól boyunun başında "*Keyran, Dominus de Cumanis de genere Borechol*" (Borcsól soyundan Keyran, Kuman beyi) unvanıyla Keyran⁴¹⁷ adında birinden bahsedilir⁴¹⁸. Yine 1288 tarihli bir belge Keyran'ın oğulları Uchugan ve Vancsuk'tan (Vchugam et Ivanchuch filij Keyran de genera Borchovl) bahseder⁴¹⁹. İleride bahsedeceğimiz Macaristan'da Kumanlara özgü özerk idari birim olan *szék* teşkilatı, Borcsól boyunun yaşadığı bölgede kurulamadı çünkü bu bölge Hód-tó Savaşı'nın ardından Macaristan'dan ayrılan Kumanlar tarafından terk edilen bölgelerden biriydi⁴²⁰. Rásonyi, Romanya'da 1442 yılına tarihlenen Borcsól izlerini tespit etmiştir⁴²¹. Yine 1448 yılında Moldova'da Borçul adında bir soylunun varlığı bilinmektedir⁴²².

-Csértán: Arapça kaynaklarda *Çortan* ya da *Ozur Çortan* şeklinde geçmektedir⁴²³. 1347 tarihli bir Latince Macar belgesinde *Comes Kumceg, Capitaneus Cumanorum, genetationis cherthan* şeklinde⁴²⁴ yine 1367 tarihli başka bir Latince Macar belgesinde *generacionis Chertan* şeklinde bahsedilmektedir⁴²⁵. 1621 yılına kadar Romanya'daki Slav kaynaklarında *çortan/çurtan* adı görülmektedir⁴²⁶. Csértán

⁴¹² Golden, "Cumanica IV", s. 110.

⁴¹³ Rásonyi'ye göre karabiber anlamına gelmektedir bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 192. ve Baski, **a.g.e.**, s. 252. ancak Golden bunu inandırıcı bulmamaktadır bkz. Golden, "Cumanica IV" s. 110.

⁴¹⁴ Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s.192

⁴¹⁵ Pálóczi, **Pechenegs** s.56

⁴¹⁶ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 150.

⁴¹⁷ Rásonyi'ye göre kayırmak fiilinden türemiştir bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 218. ve Baski, **a.g.e.**, s. 269.

⁴¹⁸ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 418, 456.; Rásonyi, "Kuman Özel Adları", 192.

⁴¹⁹ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 456.

⁴²⁰ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 56

⁴²¹ Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 192.

⁴²² Rásonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", s. 146.

⁴²³ Golden, "Cumanica IV", s. 112.

⁴²⁴ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története III**, s. 476, 484.

⁴²⁵ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története III**, s. 503.; Rásonyi'ye göre *çortan*, Türk dillerinde turna balığı anlamına gelmektedir Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 199- 200.

⁴²⁶ Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 199-200.

boyu Tuna-Tisza nehirleri arasındaki kumlu düzlüklerde Pest, Fejér, Szolnok, Csongrád ve Bodrog vilayetlerinden verilen topraklara yerleştiler. 1347 tarihli belgede adı geçen Könçek⁴²⁷ (Kumceg) Csertán boyunun beyiydi. Borcsóllarda olduğu gibi bu boyun da büyük bir kısmı Moğollara teslim olup eski Kumanya topraklarında kaldı⁴²⁸. Könçek döneminin en güçlü Kuman beylerindendi. Pálóczi'ye göre Könçek'in ailesinin, kral V. István'la evli Kuman hanı Sayhan'ın kızı Erzsébet aracılığıyla Macar kraliyetiyle ilişkileri vardı⁴²⁹. Csertán boyunun yerleşim merkezinde 1418'de Csertán-szék adıyla, 1440'tan itibaren Halas-szék adıyla idari merkez kuruldu⁴³⁰.

-Olás: Rus kroniklerinde Kumanların bir boyu olarak *Ulaşeviçi* adında kaydedilmiştir⁴³¹. Kumanların Macaristan'a gelmesiyle Latince Macar kaynaklarında 1328 tarihinde *Cumanorum de genere Olaas* olarak yani *Olaas* soyundan gelen Kumanlar biçiminde geçmektedir⁴³². Rásonyi'ye göre Olás Türkçe ulaş anlamında *ula-* fiilinden türemiştir⁴³³. Olás boyu yani Ulaşoğulları 1279 Kuman Yasası sonrası Tisza'nın sol boyunda Tisza-Körös nehirleri arasında Heves-Újvár ve Külső Szolnok ilçelerine yerleştiler⁴³⁴. Boy bölgeye yerleştikten sonra zaman içinde bölgeye Nagykunság (Cumania Maior) adı verildi. Yaşadıkları bölgede 1440 yılından itibaren Kolbasz-szék idari birimi kuruldu⁴³⁵.

-Kór/Kól: Rus ve İslam kaynaklarında bahsi geçmeyen boy Macar kaynaklarında ilk kez 1315 yılında *genere Kool*, 1350'de *generacionis Koor* şeklinde geçmektedir⁴³⁶. Rásonyi adın etimolojisini Uygurca 'az, önemsiz' anlamında koğur sözcüğünden vermektedir⁴³⁷. Baski ise ordu kolu anlamında vermektedir⁴³⁸. 1315 tarihli belgede *Kondam et Juhpogo de genere Kool* "Koor boyundan Kondam ve Juhpogo" ifadesi Kondam adından bahsetmektedir. 1350 tarihli aynı belgeden de Kordan'ın Kór/Kól beyi olduğu hakkında bilgi sahibi oluyoruz. *Comitis Georgii filii*

⁴²⁷ Pantolon anlamına gelmektedir. Kişi adı olarak kullanıldığı gibi günümüzde Macaristan'da Köncsög biçiminde yer adı bulunmaktadır bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 226-227.; Pantolon, şalvar. **Codex Cumanicus**, s. 512.

⁴²⁸ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 151.

⁴²⁹ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 59.

⁴³⁰ Kovács, Zimonyi, a.g.m., s. 33.; Lyublyanovics, "The Socio-Economic Integration", s. 137-138.

⁴³¹ Golden, "Cumanica IV", s. 120.

⁴³² Gyárfás, **A Jász-kúnok Története III**, s. 470.

⁴³³ Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 156.

⁴³⁴ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 56.; Baski, **a.g.e.**, s. 279.

⁴³⁵ Hatházi, Pálóczi, "Besenyő és kun régészeti" s. 67.

⁴³⁶ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története III**, s. 508, 509.

⁴³⁷ Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 224.

⁴³⁸ Baski, **a.g.e.**, s. 274.

condam Capitanei comanorum generacionis Koor 'Koor boyundan Kondam'ın oğlu Georgii' ifadesinden Kumanların Hristiyanlaşma süreci de görülmektedir⁴³⁹. Csanád vilayetinde Maros nehrinin güneyine yerleşen Kór/Kól boyu sonradan Szentelt-szék idari birimi altına teşkilatlandı⁴⁴⁰.

-Iloncsuk: Iloncsuk boyunun tam tarihi bilinmemektedir. Daha doğrusu bir boy olup olmadığı bilinmemektedir. Bölgede siyasi bir rol oynadıkları bilinmekte, ancak bu adın gerçekten var olan bir boya mı yoksa yanlış yorumlanmış şahıs adı ya da atalardan kalma bir adı mı gösterdiği belirsizdir⁴⁴¹. Rus ve İslam kaynaklarında adlarına rastlanılmamaktadır. Baski'ye göre boyun adı yılancık, küçük yılan anlamına gelmektedir⁴⁴². Kiskunság'da Jakabszállás'a yerleşen Iloncsuk boyu hakkında Györffy György, Iloncsuk adının bir Kuman beyinin adı olabileceğine dikkat çekerek Kecskémet-szék'in oluşumunda pay sahibi olduklarını belirtir⁴⁴³. Pálóczi'ye göre ise Iloncsuk atalara ait bir addı⁴⁴⁴. Bütemer adının kendi torunları tarafından ata adı olarak kullanıldı. Bu yüzden Iloncsuk adının ailenin atalarından biri olması muhtemeldir⁴⁴⁵. Macar kaynakları 1343'te *Buthemer de genere Ilunchuck* şeklinde Iloncsuk soyundan gelen Bütemer⁴⁴⁶ adlı bir beyden bahseder⁴⁴⁷. Hatházi'ye göre Iloncsuk beyi Bütemer'e bağlı Kumanlar Halas-szék'te Csertán boyuyla birlikte komşu olarak yaşamaktaydı. Iloncsuklar burada Csertánların vesayeti altındaydılar. Aralarında yaşanan anlaşmazlık sebebiyle Bütemer, Csertán beyi Könçek'ten bağımsızlıklarını kazanmaya çalışıyordu. Bu vesayet XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Kecskémet-szék ve Halas-szék'in altındaki yerleşim birimlerinin ayrılmasıyla ortadan kaldırılabildi⁴⁴⁸.

-Jász: Macarca Jász denen İranî bir halk olan Alanlar kesin olarak bilinmese de genel düşünceye göre Kumanlarla birlikte Moğol istilası sonrasında Macaristan'a geldiler. Kuman Yasası'nda ve Macar yasalarında onları Kumanlarla birlikte anmaları

⁴³⁹ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története III*, s. 508, 509.

⁴⁴⁰ Pálóczi, *Pechenegs*, s. 58.; Hatházi, Pálóczi, "Besenyő és kun régészeti" s. 67.; Lyublyanovics, "The Socio-Economic Integration", s. 277.

⁴⁴¹ Lyublyanovics, "The Socio-Economic Integration", s. 139.

⁴⁴² Baski *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁴³ Hatházi Gábor, "Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban", *Kiskunhalas Története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*, ed. Kovács József, Szakál Aurél, Kiskunhalas, 2000, s. 176.

⁴⁴⁴ Pálóczi, *Pechenegs*, s. 59.

⁴⁴⁵ Lyublyanovics, "The Socio-Economic Integration", s. 140.

⁴⁴⁶ Bítmek, doğmak, yaratılmak anlamı için bkz. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 193. ve Baski, *a.g.e.*, s. 255.

⁴⁴⁷ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története III*, s. 482.

⁴⁴⁸ Hatházi, "Halas kun székközpont", s. 176.

ve onlara her zaman aynı ayrıcalıkları tanımaları yasal olarak Kumanlarla eşit görüldüğünü göstermektedir⁴⁴⁹. Macar kaynaklarında ilk kez 1318’de esir alınan bir kölenin boyunu ifade etmek amacıyla *jazonice* şeklinde geçmektedir. László Selmeczi’nin kazılarında bulunan Jász mezarları ve Organdaszentmiklós’da Kuman mezarlığıyla buluntularının incelenmesi ve karşılaştırılması Jászlar ve Kumanların eş zamanlı hareket ettiğini gösterdi⁴⁵⁰. Jászlar farklı etnik yapıdan gelseler de Pálóczi, onların kayıp “yedinci” Kuman boyu sayılabileceğini belirtir. Eski Kumanya topraklarında Kumanların egemenliği altında yaşayan bir nüfustan geldikleri varsayılır. Böylece örf ve âdet olarak Kumanlardan ayrı özel bir hukuki statüye gerek duyulmadı. Jászlar, Kuzey Macaristan’da Mátra Dağlarının güney eteklerinde Zagyva Vadisi’ne yerleştiler. 1323 yılında Kumanlarla benzer şekilde verilen kraliyet imtiyazları kendi özerk yapılarını uzun süre korumalarını sağladı. Günümüzde Jászság olarak adlandırılan Zagyva ve Tarna nehirleri boyunca uzanan yerleşimleri XV. yüzyıl itibariyle Berény-szék idari birimi altında teşkilatlandırıldı⁴⁵¹.

C. Kuman Yerleşimleri ve Szék Teşkilatı

1279 Kuman Yasası’ndan anlaşılacağı üzere Macaristan’da Kumanların etnik özerklikleri Kuman örf ve adetleri ve Macar Krallığı’nın yazılı yasal metinlerine dayanmaktaydı. Macaristan’a kabul edilmelerinin ardından Buda’ya yakın kısımlarda Tuna-Tisza arası ovalara yerleştirildiler. Belirlenen alanlar Tuna-Tisza arasında, Körös’ün yanında, Maros ve Körös nehirleri arasında ve Timis-Maros nehirleri arasındaydı⁴⁵². Jászlar da Zagyva vadisine yerleştiler. 1279 Kuman Yasası ve Hód-tó Savaşı’nın ardından yerleşim alanlarında bazı değişiklikler yaşandı. Ancak Kuman Yasası sonrasında kalıcı olarak günümüzde Kiskunság ve Nagykunság olarak adlandırılan topraklarda yerleşmelerine izin verilecek topraklar belirlendi⁴⁵³.

Kuman Yasası’nda bahsi geçen yedi Kuman boyu kendi iç dinamiklerinde güçlü bir feodal ilişkiye sahiptiler. Bu ilişkilerini Macaristan’da da sürdürdüler. Eski

⁴⁴⁹ Selmeczi László, “A jászok betelepülése a régészeti kutatása”, ed. Havassy Péter, **Zúduló Sasok Új Honfoglalók – Besenyők, Kunok, Jászok – A Középkori Alföldön és Mezőföldön**, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1996, s. 77.

⁴⁵⁰ Bánkiné, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁵¹ Pálóczi, **Pechenegs**, s. 60-64.

⁴⁵² Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 339, 439-440.

⁴⁵³ Bankine, **a.g.e.**, s. 15-16.

Kumanya topraklarında olduğu gibi her boyun başında bir bey, en güçlü ve en zengin boyun başındaki beylerden de Kumanların hanı belirleniyordu. Macar kaynaklarında beyler için Latince *dominus* veya *comes* unvanı kullanılmaktaydı. Kuman Yasası'nda Kuman hanları Alpar ve Uzur için *dominis Cumanorum* ifadesiyle bahsedilir⁴⁵⁴. Codex Cumanicus'da bu unvanların karşılığı olarak *bey* ve *biy* ifadeleri yer almaktadır. Bu beylerin Kuman Yasası'nda kazandıkları kısmi özerklik onlara sorumluluk alanlarında birtakım yetkiler vermişti. Boyların *iudex illius generacionis*⁴⁵⁵ unvanında kendi yargıçları bulunmaktaydı. Codex Cumanicus'da kadim örgütlenmelerindeki *jarguçi*⁴⁵⁶ unvanına denk gelmekteydi. Kumanlar özerkliklerini korudukları dönemde içişleri bu *jarguçiler* üzerinden yürütüldü. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren askeri teşkilatlanmalarında ise belgelerde *Capitaneum seu Judicem*⁴⁵⁷ şeklinde geçen komutanların emrindeydiler. Codex Cumanicus'taki gibi, *çeribaşı* sıfatıyla boyların askerleri seferlere sevk ediyorlardı⁴⁵⁸.

Kuman Yasası, Kumanların yerleşim yerlerini nehirlerle göre belirlediğini ve sonraki maddelerde bunları mülkiyet hukuku kurallarına göre belirlendiği görülüyor. Kumanlar, mirasçısı olmadan ölen soyluların toprakları gibi kraliyet mülklerine veya kraliyet tasarrufundaki topraklara yerleşebilir ancak kilise ve manastır mülklerine yerleşemezlerdi. Böylece Kunság'da topraklar Kuman beyleri ve soyluları arasında paylaşıldı. Kuman köyleri, Macar mülkleri arasında daha küçük alanlarla serpiştirildi ve bu nedenle Kuman boylarının kaderi, büyük ölçüde coğrafi duruma, yakın çevreye, mülkiyet ilişkilerine, şahsi yerleşimlerin ekonomik ve pazar fırsatlarına bağlı olarak gelişti⁴⁵⁹. Pálóczi, Kézai Simon'un ifadelerinden IV. Béla ve daha sonra oğlu V. István'ın asıl planı Peçeneklere uyguladıkları gibi Kumanları her ilçeye dağıtmak olduğunu ancak bu planın uygulanamadığını vurgulamaktadır. Bu yüzden Kuman boylarına kendi yerleşim yerleri verildi. György Györffy'ye göre bir boyun yerleşim alanları zamanla bölgesel bir teşkilata dönüştürüldü. Szék teşkilatı, muhtemelen Sakson ve Sekel szék modelinde, XV. yüzyılın başlarında Kral Zsigmond döneminde

⁴⁵⁴ Gyárfás, A Jász-kúnok Története II, s. 438.

⁴⁵⁵ Gyárfás, A Jász-kúnok Története II, s. 441.

⁴⁵⁶ Codex Cumanicus, s. 601.

⁴⁵⁷ Gyárfás, A Jász-kúnok Története III, s. 464.

⁴⁵⁸ Çoban, a.g.e., s. 143-144.

⁴⁵⁹ Pálóczi Horváth András, "Településtörténeti kutatások a középkori kun szállásterületen", ed. Rosta Szabolcs, Kun-kép-A magyarországi kunok hagyatéka Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére, a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kiskunfélegyháza, 2009, s. 220.

oluşturuldu. Bu topraklar, Macarca *megye* denen vilayet teşkilatından bağımsız yapıdaydılar. Pálóczi'nin hesaplarına göre 1282'den önce Macaristan'ın yüzde 5'i olan 11.000 kilometrekare, XIV. yüzyıl başında aralarındaki Macar mülkleri sayılmazsa Kumanların kapladığı alan 8100 kilometrekareyi bulmaktaydı⁴⁶⁰.

Bu özerk topraklara Latince *sedes*, Macarca *szék* denilmekteydi. Erdal Çoban'ın önerisine göre Türkçe olarak *orda* terimine denk gelmekteydi⁴⁶¹. Macar Krallığı'nın bu uygulaması yeni değildi. Daha önceden Saksonlar, Sekeller ve Peçenekler ayrıcalıklı etnik gruplar olarak kraliyet mülklerine yerleştirilerek *szék* teşkilatları kurdular. *Szék* teşkilatı için Kuman Yasası'nda özel bir atıf bulunmamasına rağmen Kuman Yasası'nda elde ettikleri kültürel ve hukuki haklar, boylara belli ölçüde içtimai yapılarını ve özerkliklerini korumalarını sağladı⁴⁶².

Bánkiné'ye göre *Szék* teşkilatlanması iki yönlü bir çabanın sonucudur. Kumanlar kendileri tarafından özgürlüklerini koruyabilmek amacıyla geliştirdiler. Diğer yönden bakıldığında ise Macar Krallığı'nın bir vergilendirme çabası görülmektedir. Vergilendirilme kaygısında XIV. yüzyıl itibarıyla bir toplumsal değişimin sonucu görülmektedir. Kumanlar toprağa bağlanarak çiftçi bir yaşam biçimine geçtikçe askeri yükümlülükleri azaldı. Macar ordusunda daha fazla ihtiyaç duyulmamaya başlandı. Bunun sonucunda tam vergi muafiyetleri ortadan kalkarak krala ödeme yapmaya başladılar⁴⁶³.

Szék teşkilatlarının başında bulunan beyler (*comes/dominus*) *szék* idaresindeki insanlardan sorumluydu. Kral tarafından onaylanması gereken kişilerdi. Topraklar paylaşılırken de Macar Krallığı müdahil olmadı. Beylerin kendi güç dengelerine göre eşit olmayacak bir dağıtım yapıldı. Beylerin yeteneği, gücü ve yasal konumuna göre kendi aralarında paylaşacaklardı⁴⁶⁴. Mevcut arazilerinin bu şekilde daralması Kumanların hayvancılık faaliyetlerine de zarar verdi. Beyler, *szék* yönetimi için kral tarafından finanse ediliyordu. Selmeczi'ye göre Macarca *ispán* denilen Macar yerel yöneticilerle eşit koşullara sahip olmaları muhtemeldir. Yol ve ticaret vergilerinin üçte birini beyler almaktaydı. Ancak Kumanların Macar toplumuyla bütünleşme sürecinde *szék*lerin işlevi zamanla önemli ölçüde değişti. Boyların feodalleşmesi ve kan

⁴⁶⁰ Pálóczi, "A Kis- és Nagyunság", s. 29-32.

⁴⁶¹ Çoban, **a.g.e.**, s. 150.

⁴⁶² Bánkiné, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁶³ Bánkiné, **a.g.e.**, s. 26-28.

⁴⁶⁴ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 340.

bağlarının arka plana itilmesiyle birlikte boy teşkilatı da yavaş yavaş ortadan kalktı. Beylerin yerleşim alanları önemli ölçüde değişmesine rağmen yedi Kuman boyuna karşılık gelen yedi szék teşkilatı uzun süre hayatta kaldı. XV. yüzyıl itibariyle askeri görevleri geri planda kalmış ancak yargı yetkileri, vergi ve idari görevleri széklerin kaldırılmasına kadar sürdü⁴⁶⁵.

-Csertán/Halas-szék: Csertán adı 1347’de kaynaklarda ilk kez *Comes Kumceg, Capitaneus Cumanorum, genetationis cherthan*⁴⁶⁶ şeklinde Könçek’in unvanında rastlanılır. Gyárfás’a göre Halas en eski Kuman merkezlerinden biriydi⁴⁶⁷. Tuna-Tisza arasında orta ve güney bölümlerindeki bataklık ve kumluk araziler üzerine kuruldu. Bu bölge Orta Çağ’daki Bodrog, Fejér ve Csongrád vilayetlerinin sınırlarındaydı. Szék sınırları içinde XIV. yüzyılda Altın Orda ve Romanya’da da izlerine rastlanan Csertán boyu tarafından yönetilen bir teşkilatlanmaydı⁴⁶⁸. XV. yüzyıl itibariyle Macar nüfuslu kraliyet mülkü olan pazar kasabası Halas’a sahip oldular. İdari merkezlerini ve karargahlarını Halas’a taşıyarak székin merkezi haline getirdiler⁴⁶⁹. 1440’tan itibaren Halas-szék olarak anılmaya başlandı. Bölgedeki Kuman yerleşimlerinin diplomatik belgelerden 1520’lere kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır⁴⁷⁰.

-Kecskemét-szék: Halas-szék’in kuzeyinde Tuna-Tisza arasında ortasındaki kumlu arazide kuruldu. Pest, Fejér, Szolnok ve Csongrád vilayetlerinin Orta Çağ’daki sınırlarında kuruldu. Merkezi, Halas-szék’teki gibi Kuman yerleşimleriyle çevrelenmiş bir Macar pazar kasabası olan Kecskemét’ti⁴⁷¹. Kecskemét, Iloncsuk boyunun topraklarında ve çevresi Kuman yerleşimlerinden oluşsa da bir Macar pazar kasabasıydı ve daha önce hiç Kumanlara ait olmamıştı⁴⁷². Ancak Iloncsukların Csertán boyuna bağlı olduğu ya da bağımsız bir boy olup olmadıkları kesin olarak bilinmediği için Kecskemét-szék’in kuruluşundaki Iloncsuk boyunun rolü tam olarak bilinmemektedir⁴⁷³. Hatházi’ye göre Kecskemét-szék 1423-1446 tarihleri arasında kuruldu. Tuna-Tisza arasında yer alan diğer székler Halas ve Kara/Mizse idarelerinin XVI. yüzyılın ilk yarısında sona ermesiyle Kecskemét-szék, 1548 yılında onların

⁴⁶⁵ Selmeczi, *Kötöny Népe*, s. 156-158.

⁴⁶⁶ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története III*, s. 476, 484

⁴⁶⁷ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története III*, s. 184.

⁴⁶⁸ Hatházi Gábor, “A kun és jász szék központok kérdéséhez”, *Studia Caroliensia*, 3-4, 2006, s. 113.

⁴⁶⁹ Pálóczi, *Pechenegs*, s. 56.

⁴⁷⁰ Hatházi, “A kun és jász szék”, s. 113.

⁴⁷¹ Hatházi, “A kun és jász szék”, s. 122.

⁴⁷² Bánkiné, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁷³ Hatházi, “Halas kun székközpont”, s. 176.

yetkilerini devraldı ve böylece Kiskunság kavramının temellerini oluşturdu. 1570 yılına gelindiğinde Kecskemét-szék'in de varlığı sona erdi. Görev ve yetkileri dört küçük szék tarafından paylaşıldı: yeniden kurulmuş Mizse-szék'e ek olarak, Szabadszállás, Kisszállás ve Lajosszállás adlı yeni Kuman székleri bu görevi üstlendiler⁴⁷⁴.

-Kolbaz-szék/Kolbazszállás: Kolbaz-szék, günümüz Nagykunság sınırları içinde Tisza ve Hortobágy-Berettyó arasında Heves, Újvár ve Közép-Szolnok vilayetlerinin Orta Çağ'daki sınırlarında kuruldu. Rus kroniklerinde bahsi geçen Ulaşeviçi, Macaristan'daki adıyla Olás boyunun yerleştiği topraklar üzerinde kuruldu. Kolbaz-szék teşkilatına dair ilk bilgiler 1440 yılına aittir⁴⁷⁵. Székin adı 1300 civarında yaşayan Olás boyunun en önemli üyelerinden Kolbaz'dan⁴⁷⁶ gelmektedir. Kaynaklarda székin merkezi Kolbazszállás adlı yerleşimden ilk kez 1395'de bahsedilmektedir. Bu da kuruluşunun 1440'dan daha erken tarihlerde olabileceğini göstermektedir⁴⁷⁷. Kolbaz-szék Kumanlarının önde gelen zengin sınıfı çevresindeki arazileri satın alarak topraklarını genişlettiler. Aynı zamanda komşu ıssız toprakları özgürce işgal ederek de genişlediler. XVI. yüzyılın başında Magyartelek, Törökbor, Töröknépe, Újtelek, Hatház, Boregyház, Tatártelek, Kápolnatelek ve Péntektelek bozkırları gibi çevrelerinde bulunan bozkırlara el koyarak kullanıma açtılar. Böylelikle sadece hayvanları için meralarını artırmaya çalışmakla kalmadılar, ekilebilir araziler, çayırlar ve balıkçılık alanları da edindiler⁴⁷⁸. Kolbaz-szék, Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinin ardından I. Leopold (1658-1705) tarafından Jászkunság'ın ayrıcalıklarını kaldırıldığı ve bölgenin Alman şövalyelerine satıldığı 1702 tarihine kadar varlık gösterdi⁴⁷⁹.

Boyun bölgeye yerleşmesi ve szék teşkilatının kurulmasının ardından XVI. yüzyıl itibarıyla bölge için zamanla Nagykunság terimi oluşmaya başladı. Bu anlamda tarihi Nagykunság terimi değişkenlik göstermektedir. Coğrafi anlamda sınırlamak

⁴⁷⁴ Hatházi, "A kun és jász szék", s. 123.

⁴⁷⁵ Hatházi, "A kun és jász szék", s. 126.

⁴⁷⁶ Rásonyi'ye göre Kolbaz adı kol + bas, ordu kolunu yen anlamında vermektedir. bkz. Rásonyi, "Kuman özel adları", s. 221.

⁴⁷⁷ Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 159.

⁴⁷⁸ Pálóczi, "A Kis- és Nagykunság" s. 34-35.

⁴⁷⁹ Hatházi, "A kun és jász szék", s. 126.

zordur. Büyük Macar Ovası'nda komşu bölgelerden keskin bir şekilde ayrılmamış, diğer yandan Macar yerleşimleri tarafından bütünlüğü bozulmuştur⁴⁸⁰.

-Kara/Mizse-szék: Tuna ve Tisza arasındaki yukarı Kiskunság'ın kuzey ucunda, Pest ve Szolnok vilayetlerinin sınırlarında kuruldu. Hatházi'ye göre bunlar aslında sadece Kara ve Mizse adında iki küçük yerleşimden oluşan, adı bilinmeyen bir boyun bağımsızlığını başarıyla korumuş bir parçasının yarattığı küçük szék teşkilatıydı. 1339 ve 1440'ta Halas-szék'le birlikte Kara-szék'ten ilk kez bahsedilir. Aynı bölge 1469'dan itibaren Mizse-szék olarak anılmaya başlandı. Kara-szék'in ilk beyi Mizse György, kardeşi Márton'la birlikte 1440-1469 tarihleri arasında karargahlarını Kara'dan bir köy olan Mizse'ye taşıdılar. 1548-1570 yılları arasında yetkileri Kecskemét-szék'e devredildi. 1570 yılında Kecskemét-szék'in ortadan kalkmasının ardından üç yeni küçük Kuman széki (Szabadszállás, Kisszállás, Lajoszállás) ve Mizse-szék tekrar kuruldu. 1590'a kadar kesintisiz olarak varlığını sürdürdüğü bilinen Mizse, daha sonraları nüfusu azalarak ıssızlaştı ve ortadan kalktı⁴⁸¹.

-Hantos-szék: Tuna Nehri'nin batısındaki tek Kuman yerleşimiydi. Hantosegyháza merkez olarak Fejér vilayetinde kuruldu. Hatházi'nin çalışmalarına göre burası XIII. yüzyılda bilinmeyen bir Kuman boyu tarafından ikincil bir yerleşim alanı olarak tutulmaktaydı. Boyun 1246 civarında yerleştiği asıl topraklar yukarı Kiskunság'ın batı ucudur. Kaynaklar yerleşimden 1399 ve 1406'da szék teşkilatı olmadan bahseder. Hantos-szék ise ilk olarak 1417 tarihinde geçmektedir. Hantos-szék'in ortadan kalkması ise 1526 Mohaç Savaşı sonrasına denk gelir. 1537'de I. János (1526-1540) Osmanlı akınlarının ardından hayatta kalan yedi Kuman yerleşimini Pécs piskoposu Sulyok György ve kardeşlerine sıradan serf köyleri olarak bağışladı. Yasal statüsünü kaybeden Hantos-szék'in XVII. yüzyıl başına kadar Osmanlılarla süren savaşlar kademeli olarak nüfusunun azalması ve göç etmesine sebep oldu⁴⁸².

-Szentelt-szék: Tisza ve Maros nehirlerinin birleştiği yerin güneyinde, Csanád'da ve ardından Torontál (günümüzde Voyvodina, Sırbistan) vilayetlerinde kuruldu. Harangod (Aranka) nehrinin güney kıyısındaki Kuman yerleşim bloğunun 1424 yılında bir szék teşkilatına dönüştürülmesiyle oluştu. Hakkında en az bilgi olan

⁴⁸⁰ Pálóczi, "Településtörténeti kutatások", s. 220

⁴⁸¹ Hatházi, "A kun és jász szék", s. 126-127.; Selmeczi, **Kötöny Népe**, s. 168-169.

⁴⁸² Hatházi, "A kun és jász szék", s. 132-134.

Kuman yerleşimidir. Kór/Kól boyunun yerleşimi üzerinde kuruldu. Merkezi Szenteltegyház adlı yerleşim yeri idi. Kaynaklarda hakkında son kez 1488 tarihinde bahsedilir. Osmanlı fetihleri esnasında ardında pek iz bırakmadan tamamen kayboldu⁴⁸³.

-Berény-szék: Yukarıda açıkladığımız gibi Kumanlarla aynı rütbe ve ayrıcalıklara sahip Jászlar, Kumanların yedinci boyu olarak kabul görülmektedir. Szabó László'ya göre Jászlar, Kumanlar tarafından askeri yardımcılar olarak örgütlendiler. Bu yüzden Macaristan'da Kumanlardan ayrılana kadar kaynaklarda ayrı olarak Jászlardan bahsedilmedi⁴⁸⁴. Jászlara özel olarak kurulan Berény-szék, Heves ve Újvár vilayetlerinde Zagyva ve Tarna nehirleri boyunca Berény merkezli olmak üzere kuruldu. 1439'da kurulduğu düşünülen Berény-szék, diğer Kuman teşkilatlarından farklı olarak kaynaklarda geçen özel bir ada sahip değildi. Györffy György'nin çalışmaları sonrası Györffy tarafından bölgenin adı verilerek adlandırılmıştır. Berény-szék, Osmanlı hakimiyetinde Hatvan Sancağı'na bağlı kaldı. Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinin ardından tıpkı Kolbaz-szék gibi I. Leopold tarafından Jászkunság'ın Alman şövalyelerine satıldığı 1702 tarihine kadar varlık gösterebildi⁴⁸⁵.

D. Kumanların Macaristan'daki Dil Bakiyeleri

XIII. yüzyıldan itibaren Macar kaynaklarında kayıtlı kişi ve yer adları ile Macarcaya dahil olan Kumanca sözcükler, Kumanların dili hakkında bilgi vermektedir. Bu kaynaklarda bulunan Kuman kökenli kişi adların sayısı 200'ü bulmaktadır. Kumanlar kişi adlarını Macaristan'a yerleşmelerinin ardından yaklaşık yüz yıl kadar koruyabildiler. XIV. yüzyıldan itibaren Hristiyanlaşmanın etkisiyle Kuman kişi adlarının yerini Katolik adları almaya başladı. Bu adların çoğu eski Kıpçak-Kuman dilinden gelmektedir. Orta Kıpçak-Kuman dilinin ürünü olan Codex Cumanicus bu açıdan Macaristan'daki Kuman diline yakın olsa da tamamen aynı

⁴⁸³ Hatházi, "A kun és jász szék", s. 135-136.

⁴⁸⁴ Selmeczi, "A jászok betelepülése", s. 77.

⁴⁸⁵ Hatházi, "A kun és jász szék", s. 136-138.

değildir⁴⁸⁶. Biz de bu bağlamda tezimizde bahsi geçen Kuman hanları ve beylerinin adlarının anlamlarını verdik.

Kumanların kendilerine ait yazıları olduğu tartışmalıdır. Bu hususta Gyárfás, XVII. yüzyılda yaşamış anonim bir Çek tarihçiden aktardığı bilgilere göre Kumanların kendi harfleri bulunmaktaydı. Buna göre IV. Béla'nın 1253'teki seferine eşlik eden Kuman birliklerinden bahsederken yakınlardaki bir kilisede Kumanların tabutları ve onların harfleriyle oyulmuş taşlar bulunmaktaydı⁴⁸⁷. Ancak Kuman runik yazısı olduğuna dair bir kanıt yoktur. Mezarlardan çıkarılan süs eşyaları üzerinde bulunan runik yazı benzeri işaretlerin süsleme amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Bunların sadece mezarlardan çıkması ve başka veriye ulaşılmaması sebebiyle runik yazı kullandıklarına dair bir kanıt bulunmamaktadır⁴⁸⁸.

Macaristan'daki Kumanca dil bakiyeleri üzerine çalışan kendisi de Kuman kökenli olan Mándoky Kongur István, Kumanca'nın Macaristan'daki dil bakiyelerini metinler ve sözcükler olarak gruplandırır. Buna göre⁴⁸⁹:

Metinler:

- a) Kun Miatyánk,
- b) şarkı,
- c) yemek duası,
- d) selamlaşma ifadeleri,
- e) çocuk tekerlemeleri, sayışmalar ve oyunlar.

Sözcükler:

- a) Kumanca kökenli kişi ve yer adları,
- b) Macarcadaki Kumanca sözcükler.

⁴⁸⁶ Baski Imre, "Orta Çağ Macaristan'ına Yerleşmiş Göçebe Kıpçak-Kumanların Şahıs Adlarının En Eski Katmanı Üzerine", **Yörük Araştırmaları-1**, ed. Fatih Uslu, Konya, 2020, s. 50-51.

⁴⁸⁷ Gyárfás, **A Jász-kúnok Története II**, s. 285-286.

⁴⁸⁸ Éva Kincses-Nagy, "Yok Olan Bir Halk ve Yok Olan Bir Dil: Macaristan'daki Kumanlar ve Kumanca", **Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered species research Languages 2**, 2013, s. 162-163.

⁴⁸⁹ Mándoky Kongur István, "A kun nyelv magyarországi emlékei III", **Jászkunság**, 39/4, 1993, s. 27.

Kumanlardan gelen en büyük dil bakiyesi olan *Kun Miattyánk* adlı dua, Protestanların kullandığı Matta İncili'nin 6: 9-3. bölümünün Kumanca çevirisidir. *Bizim atamız*⁴⁹⁰ şeklinde çevrilen dua, 1744 yılında saray danışmanı Ádám Kollár'ın Kunság bölgesi heyeti üyesi István Varró'dan duyup not etmesiyle günümüze gelmiştir. Kun Miattyánk duası Mándoky tarafından Kumanca yeniden derlendi. 1744'de kaydedilen ilk versiyonuna ek olarak 80 kayıt daha vardır. Çalışması esnasında Mándoky bunlardan 63 tanesini kullandı⁴⁹¹:

Mándoky'nin rekonstrüksiyonu:

biziñ atamız kim-siñ kökte

sentlensin seniñ adın

düşsün seniñ könlün

neçik kim cerde alay kökte

biziñ ekmegimizni ber bizge

büt-bütün künde

ilt biziñ minimizni

neçik kim biz de iyermiz

bizge ötrü kelgenge

iltme bizni ol camanga

kutqar bizni ol camannan

sen barsın

bu küçli bu çın iygi teñri

Amen

Çevirisi:

Bizim atamız, sen ki göktesin,

azizleşsin seniñ adın,

düşsün seniñ gönlün,

gökte olduğun gibi yerde de

bizim ekmeğimizi ver bize büsbütün gün;

⁴⁹⁰ Latince Pater Noster.

⁴⁹¹ Kincses-Nagy, **a.g.m.**, s. 163.; Kovács, Zimonyi, **a.g.m.**, s. 16-17.

*al götür bizim günahımızı,
biz de bize karşı gelene bağışladığımız gibi
koyma bizi o yamanda,
kurtar bizi o yamandan;
sen varsın
bu güçlü, bu adil iyi Tanrı;
Amin*⁴⁹².

Kumanca'dan Macarcaya geçen sözcükler genellikle tarım ve hayvancılıkla ilgilidir. Bunlara örnekler verecek olursak: Macar çobanlarının en çok kullandığı araçlardan olan *árkány* Kumanların getirdiği bir buluştu. Serbest dolaşan sürüden hayvanı boynundan yakalamaya yarayan bir ilmekli bir kementtir. Kumanların getirdiği bir diğer ürün, darıdan fermente edilen *bozadır*. XX. yüzyılın başlarına kadar Macaristan'da tüketildi. *Barág*⁴⁹³ ya da *komondor* olarak bilinen Macarların ünlü çoban köpeği de Kumanlar tarafından Macaristan'a getirildi. Bu güçlü hayvanlar Büyük Macar Ovası'nda sürülerin korunmasında çobanların vazgeçilmez yardımcılarıydı. *Kamcsi*, *kamsi* çobanlar için öküzleri gütmeye aracı olan kamçı için kullanılmaktaydı. Büyük Macar Ovası'nda yaygın bir kullanıma sahipti. *Kangyik* eyer kayışına verilen addı. *Kapkány* ise Kunság'da tilki ya da gelincik yakalamak için kullanılan demir ya da ahşaptan yapılan kapanlar olarak bilinmekteydi⁴⁹⁴. *Balta* (balta), *bicska*, *bicsak* (bıçak), *tőzeg* (tezek), *teve* (deve) şeklinde örnekler çoğaltılabilir. Kumanlar aynı zamanda *buzogány* (bozdoğan), *szongor* (sungur) gibi yırtıcı kuş adlarını da getirdiler⁴⁹⁵.

Kumanca'nın Macaristan'da tam olarak ne zaman kaybolduğu bilinmemektedir ancak Kun Miatyánk duasının bir Protestan duası olması Kuman dilinin Reform sırasında da hayatta olduğunu göstermektedir⁴⁹⁶. Kumanlarla ilgili Osmanlı yazarı Şeyh Ali'nin 1588'de Buda'da yaptığı geziden düştüğü bir not vardır.

⁴⁹² Kincses-Nagy, **a.g.m.**, s. 164.

⁴⁹³ Barak/Barág, köpek anlamının dışında Deşt-i Kıpçak'ta ve Macaristan'da bir boy adıdır. Rásonyi, "Kuman Özel Adları", s. 175-176.

⁴⁹⁴ Bellon, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁴⁹⁵ Baski, **a.g.e.**, s. 214-215.

⁴⁹⁶ Baski, **a.g.e.**, s. 213.

Şeyh Ali, Buda kırsalında “Tatarca” konuşan bir millet olduğundan bahseder⁴⁹⁷. Mándoky, Osmanlıların kendileri dışındaki bütün Türkleri Tatar olarak adlandırdıkları için Şeyh Ali’nin Kumanlardan bahsettiği konusunda emindir⁴⁹⁸. Bu açıdan değerlendirildiğinde Reformun etkisi altında Kuman dili Macar dili tarafından bastırıldı ve zamanla tamamen unutuldu. Kun Miatyánk da eski dillerinin bir hatırası olarak kaldı⁴⁹⁹. Kun Miatyánk, Kisújszállás ve Karcag gibi bazı Kunság şehirlerinde 1948 yılına kadar liselerde müfredatın bir parçası olarak öğretilirdi⁵⁰⁰.

E. Özet ve Değerlendirme

Kumanların Macaristan’daki boy düzeni ve yerleşim yapılarını özetleyecek olursak: XIII. yüzyılın ortasında Macaristan’a yerleşen Kuman boylarının Macar Krallığı’yla süren siyasi ve askeri ilişkilerinin belli bir otorite altına alınabilmesi için Kuman toplumunun Macar toplumuna entegre edilmesi planlanmıştı. Bunun için tasarlanan 1279 tarihli Kuman Yasası’nda Kuman toplumu Macaristan’da belirlenen bölgelere yerleştirilmesine karar verildi. Tuna-Tisza arasında, Körös’ün yanında, Maros ve Körös nehirleri arasında ve Timis-Maros nehirleri arasındaki toprakları zamanla Kiskunság ve Nagykunság olarak adlandırılmaya başlandı. Yasada bahsi geçen yedi Kuman boyu hakkında Csértán, Borcsól, Olás, Kór/Kól ve Iloncsuk boyları hakkında bilgiye sahibiz. Bu boylara ek olarak İranî bir halk olan Jász toplumu da araştırmacılar tarafından genellikle Kumanların bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu yerleştikleri bölgelerde Kuman Yasası’nda kazandıkları belli kültürel haklarla birlikte idari özerklikler kazandılar. Macaristan’ın değişen askeri ihtiyaçları sonucu vergiden muaf Kuman topluluklarını vergilendirme isteği doğmuştu. Böylece Kumanların szék denilen idari birimler altında teşkilatlanmaları sağlandı. Yasa sonrası Macar kralının karışmadığı toprak dağıtımında Kumanların kendi içtimai yapılarında güç ve zenginliğe göre boylar arası toprak paylaşımı yaptılar. Szék teşkilatlarının kurulmasıyla Macaristan’ın kendi idari birimlerinden bağımsız bir yapıya sahip bu bölgelerde boy beylerine askeri, idari ve hukuksal yükümlülükler yüklendi. Hepsinin kökeni bilinmese de idareler bir boya ait yerleşimlerdi, boyun nüfuz alanlarında

⁴⁹⁷ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 165.

⁴⁹⁸ Mándoky, “A kun nyelv III”, s. 28.

⁴⁹⁹ Gyárfás, *A Jász-kúnok Története II*, s. 165-166.

⁵⁰⁰ Mándoky, “A kun nyelv III”, s. 28.

kuruldular. Büyüklükleri değişmekle birlikte Csertán/Halas, Kecskemét, Kolbaz, Kara/Mizse, Hantos, Szentelt ve Berény adları altında kurulan szék teşkilatları birbirinden bağımsız şekilde tarih sahnesinden silindiler. Kumanların Macar toplumu içinde zamanla asimile olması ve Osmanlı seferlerinin bölge nüfusunu büyük ölçüde azaltması Kumanların özerkliklerinin ortadan kalkmasındaki başlıca sebepler oldu.

Kumanlar, Macaristan'da asimile olsalar da bıraktıkları kişi ve yer adları, Macarcaya kazandırdıkları sözcükler onların varlığını hatırlatmaktadır. Kun Miatyánk duası, sayışmalar, tekerlemeler gibi Kumanlardan kalan dilsel bakiyeler Macaristan'da konunun uzmanlarının ve araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Aynı zamanda Kun Miatyánk duası, Kiskunság ve Nagykunság'da bir etnik farkındalığı sürdürmek adına ününü korumaktadır. Günümüze gelen Kuman dil bakiyeleri üzerine yapılan çalışmalar Türk dili tarihi araştırmalarında önemli olduğu kadar boy, kişi ve yer adlarının aydınlanması Kuman tarihinin karanlıkta kalan kesimlerinin açıklığa kavuşturulması adına Türk tarihçiliği adına da büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ

Tezimizde Türk tarihinin en ilgi çeken konularından olan Kıpçak-Kuman tarihinin ayrı bir sayfası olan Macaristan'daki Kumanların tarihini ele aldık. Kıpçak-Kumanların kökenleri ve erken tarihlerinden bahsettikten sonra Türk literatüründe yeterince işlenmemiş Kumanların Macaristan'a göçlerini ve yerleşimlerini tezimiz kapsamında detaylandırmaya çalıştık.

Kıpçak-Kumanlar 1030'lu yıllardan itibaren Rus knezlikleriyle 200 yıl boyunca diplomatik, ticari ve kültürel birtakım ilişkiler kurdu. Kıpçak-Kumanlar soydaşları Peçenekler ve Uzları bölgeden kovarak Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki nüfuz alanlarını genişlettiler. Özellikle Balkanlar'da Bulgarlar ve Ulahlar üzerinde derin iz bıraktılar. Burada Kuman soyundan gelen askeri elitlerin kurduğu hanedanlar uzun süre Balkanlar'da yönetimde kaldılar. II. Bulgar Devleti'nin kuruluşunda Kumanlar ana aktör olarak tarih sahnesinde yer aldılar. Çalışmamızın ilk bölümünde bu konuya değinerek Macar coğrafyasının Kumanlar için önemini anlaşılmasını amaçladık. Göç sonrası Macaristan örneğinde olduğu gibi Kumanlar yerleştikleri ya da paralı asker olarak görev yaptıkları diğer devletlerde askeri idarede önemli söz sahibi oldular. Balkan uluslarının Orta Çağ tarihlerindeki dönüm noktalarında önemli izler bıraktılar.

Bir dünya hakimiyeti kuracak Moğolların Deşt-i Kıpçak bozkırlarına gelmesi Kuman tarihi için bir dönüm noktası oldu. Bir keşif seferi niteliğinde hareket eden Moğol orduları 1223 Kalka Nehri Savaşı'nda birleşik Rus-Kuman ordularını ağır bir mağlubiyete uğrattılar. Mağlubiyetin ardından büyük kayıplar veren Kuman birliğinin bazı boyları batıya doğru göçe başladılar. Bu hususta Macar Krallığı'nın Kuman boylarını henüz göç öncesinde Hristiyanlaştırma misyonlarını tezimiz kapsamında ele almaya çalıştık. Macar Krallığı'nın doğuya doğru nüfuzunu artırma politikaları Kumanlarla yakın temas kurmalarını sağladı. Bölgeye yerleştirdikleri Alman Töton şövalyeleri aracılığıyla misyonerlik faaliyetleri sürdürmek istediler. Ancak Moğolların Deşt-i Kıpçak seferlerinin devamı niteliğinde 1237 ve 1241'de yaptıkları seferler Kuman Birliği'nin tamamen dağılmasına yol açtı. Moğolların Avrupa'ya doğru yönelmeleri 1239 yılında Köten Han önderliğinde büyük bir Kuman kitlesini Macaristan'a göç etmek zorunda bıraktı. Çalışmamızda bu göçü bütün yönleriyle

açıklamaya çalıştık. Kumanları, Hristiyanlığı kabul etmeleri karşılığı kabul ederek Moğollara karşı kullanmak isteyen IV. Béla'nın istediği olmadı. Göçleri yerli Macarlarla büyük sorunlar yaratan Kumanlara karşı çıkan bir isyanda liderleri Köten Han öldürüldü. Kumanlar bu olay sonrası Macaristan'ı terk ettiler.

1241'de Muhi Savaşı'nda Moğollardan ağır bir yenilgi alan Macarlar, Moğolların ülkeyi terk etmesinin ardından Kumanları geri davet ettiler. Büyük Macar Ovası'nın iç kesimlerine Tuna ve Tisza nehirleri arasında yerleştirilen Kumanlar burada kendi yaşam biçimlerine göre yaşamaya başladılar. Ülkeye giriş esnasında Hristiyanlığı kabul ettiklerini bildirseler de kendi kültürleri ve konar-göçer yaşam biçimlerini sürdürmeleri Macaristan'da yeni bir kriz yarattı. Macaristan'da krallık gücüyle soylular arasında yaşanan iç rekabette krallık tarafından askeri güç olarak kullanıldılar. Aynı zamanda Macaristan'ın dış seferlerinde Macar ordusunda görev almaları onları uzun süre önemli atlı askeri unsurlar haline getirdi.

Macaristanlı Kumanların tarihlerinin en önemli dönüm noktası IV. László'nun hükümdarlığı sürecinde yaşandı. Anne tarafından yarı bir Kuman olan IV. László'nun Kumanlarla olan ilişkisi, Macaristan'da var olan Kuman sorununu derinleştirdi. Papalığın devreye girip IV. László'yu Kuman sorunu üzerinden defalarca anlaşılmaya zorlaması başarılı olmayınca hazırlanan Kuman Yasası'yla Kumanların yaşam biçimleri başta Hristiyanlığa kesin geçiş olmak üzere birtakım kurallara bağlandı. Kuman Yasası'yla birlikte Kumanların yaşam biçimleri zamanla değişime uğradı. Hristiyanlığın Kuman toplumu içinde yaygınlaşması, köle elde etmek gibi ekonomik faaliyetlerinin ortadan kaldırılması toprağa bağlı bir serfleşme sürecini getirdi. Macar toplumu içerisinde zamanla dil ve kültürel değerlerini kaybettiler.

Son bölümde incelediğimiz üzere Kumanlar, Kuman Yasası'yla belirlenen bölgelere yerleştikten sonra szék denilen teşkilatlarla yasal sınırlar içerisinde kısmi şekilde özgürlüklerini korudular. Nagykunság ve Kiskunság denilen Kuman bölgelerinde bu szék teşkilatlarıyla Kumanlar içtimai yaşamlarını sürdürseler de askeri önemlerini kaybederek tarih sahnesinden çekildiler. Günümüze yalnızca dilsel bakiyelerini bıraktılar. Macarcaya geçmiş çok sayıda Kumanca sözcük, Kumanlardan kalan bazı dua, sayışma ve tekerlemeler günümüzde Kumanlardan geriye kalan en önemli mirastır. Kun Miatyánk duasının ortaya çıkarılmasının ardından bu duanın

Kunság halkı tarafından sahiplenilmesi Kumanların etnik öz farkındalıklarının sürdürüğünü ve bunu korumak istediklerini göstermektedir.

Türk tarihi açısından bakıldığında Kıpçak-Kuman tarihinin önemi burada tartışamayacağımız kadar büyüktür. Kıpçak-Kumanların devamı niteliği taşıyan Türk boyları çok geniş bir coğrafyada varlıklarını sürdürmektedir. Bunlar içerisinde tezimizin konusu olan Macaristanlı Kumanlar gibi topluluklar milli kimliklerini kaybetmiştir. Günümüzde Macaristan'da tekrar kültürel ve geleneksel faaliyetleri canlandırma girişimleri olsa da tarihi süreçte kendi tarih yazımlarına sahip olmadıkları için Türk tarihçiliği açısından ortaya çıkarılmayı bekleyen bir hazine durumundadır.

Macar tarihi açısından değerlendirildiğinde, Macaristan'ın Moğollar tarafından istilasına Macarların gördükleri en büyük tarihi felaketlerden biriydi. IV. Béla'nın getirdiği patrimonial politikalar krallıkla soylular arasında büyük sorunlar yarattı. Bu iç sorunları yaşarken yaşanan Kuman göçü ve ardından gelen Moğol işgali, Orta Çağ Macar tarihinin en karışık dönemlerinden birini oluşturdu. Moğol ordularının çekilmesinin ardından Kumanlar, Macaristan'a geri döndüler. Konar-göçer hayatın bir parçası olarak iyi atlı askerler olmaları onları Macaristan iç siyasetinde XIII. yüzyıl sonuna kadar önemli aktörler yaptı. Dürnkrut Savaşı örneğinde olduğu gibi Macaristan'ın dış seferlerinde de kendilerini gösterdiler. Macaristan'a getirdikleri dil ve kültürleri günümüzde dahi Macarca ve Macar kültürü içinde yer edindi. Kuman Yasası'nın nispeten ellerinden aldığı inanç özgürlükleri daha sonra Avrupa'da başlayan Reform hareketleri içinde bir tepki olarak kendini gösterdi. Macaristan'daki kendi gözlemimize göre Kuman meselesi günümüzde Macarlar arasında yaygın bir tartışma konudur. Aynı zamanda Macaristan'ın dış politikasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Macaristan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci üye olması ve Türk devletleriyle olan diplomatik görüşmelerindeki söylemlere konu olmaktadır.

Sonuç olarak Kumanlar Doğu Avrupa ve Balkanlar'da önemli izler bırakmışlardır. Kurdukları hanedanlarla Bulgar ve Romen tarihlerinde yer edinmişlerdir. Moğol istilasının önünden Macaristan'a göç etmeleriyle birlikte de Macar tarihinde önemli bir sayfa açmışlardır. Çalışmada belirtildiği gibi Kumanlar Macaristan'ın iç ve dış siyasetinde önemli etkiler bırakmıştır. Konar-göçer savaşçılar olarak Avrupa coğrafyasında katıldıkları savaşlarda gösterdikleri etki dikkat çekmiştir. Lakin askeri yapıları yalnızca siyasi tarihteki rolleri üzerinden değerlendirilemez.

Macaristan'ın siyasi tarihini göz ardı eden değerlendirmeler yüzeysel kalacaktır. Kumanları, konar-göçer bir halkın iktisadi ve içtimai yaşamlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir. Aksi bir durumda ana kaynakların etkisiyle Kuman tarihi hakkında yıkıcı ve yağmacı bir halk olarak değerlendirme yapılacaktır. Bu yanlış değerlendirmeler sonucu Kumanlar için yalnızca askeri niteliklere sahip basit bir toplum sanılabilir. Bu nedenle Kumanlar hakkında yapılacak çalışmalar mutlaka kültürel, sosyal ve iktisadi faktörleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Macaristan'da kurdukları yeni yaşamlarının bu faktörler olmadan anlaşılması güç olacaktır. Bu sebeple tezimizde Kumanların Macaristan'a göçlerini ve yerleşmelerini her yönüyle ele almaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Ahincanov, Sercan M.: **Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar**, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019.
- Akdes, Nimet Kurat: **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK, Ankara, 2019.
- Akın, Hicran: “Németh’e Göre En Eski Türk-Macar Münasebetleri”, **DTCF Dergisi**, C. XXX, S. 1-2, 1982, s. 1-6.
- _____: “XV. Yüzyıl Latince Macar Kroniği Chronica Hungarorum’un Türk Tarihi Bakımından Değeri”, **Belleten**, C. 51, S. 200, Ankara, 1987, s. 667-757.
- Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI–XIV. század.:** ed. Makkai L., Mezey L., Çev. Ábrányi B., Makkai L., Pataki J., Gondolat Kiadó, Budapeşte, 1960.
- Bánkiné, Molnár Erzsébet: **A Jászkun autonómia- Dél-Alföldi évszázadok 22**, Bács-Kiskun Megye Önkormányzata, Szeged, 2005.
- Baski, Imre: “A keresztény vallási terminológia megjelenése és változása a kun Miatyánk-fordításokban”, **A Szent Domonkos Rend és A Kunok**, ed. Barna G., Innovariant Nyomdaipari Kft., Szeged, 2016, s. 88-105.

- _____:
- _____:
- Barthold, V. V.:
- Bellon, Tibor:
- Berta, Árpád:
- Bilge, Sadık Müfit:
- Codex Diplomaticus Continuatus**
Árpádkori Új Okmánytár IV (1272-1290):
- Csaba, Kása:
- Csukovits, Enikő:
- Csagircsa. Török és Magyar**
Névtani Tanulmányok 1981-2006,
Karcag, 2007.
- “Orta Çağ Macaristan’ına
Yerleşmiş Göçebe Kıpçak-
Kumanların Şahıs Adlarının En
Eski Katmanı Üzerine”, **Yörük**
Araştırmaları-1, ed. Fatih Uslu,
Konya, 2020, s. 41-55.
- Orta Asya Türk Tarihi Dersleri,**
Ed. Hüseyin Dağ, Çağlar, Ankara,
2004.
- Nagykunság,** Gondolat
Könyvkiadó Budapeşte, 1979.
- “Kumanların Kökeni”, Çev. Emine
Yılmaz, **Bir: Türk Dünyası**
İncelemeleri 9-10, İstanbul, 1998,
s. 133-142.
- “Macaristan’da Osmanlı
Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının
Kuruluşu ve Gelişmesi”, **Osmanlı**
Tarihi Araştırma ve Uygulama
Dergisi, S. 11, 2000, s. 33-81.
- ed. W. Gusztáv, A Magyar
Tudományos Akademia, Budapeşte,
1862.
- “A Kunok Megkeresztelkedése és a
Milkói Püspökség Megszervezése”,
Jászkunság, 35/4, 1989, s. 63-69,
- Az Anjouk Magyarországon I.**
Rész I. Károly és Uralkodása

- (1301-1342), MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi
Intézet, Budapeşte, 2012.
- Codex Cumanicus:** yay. Mustafa Argunşah- Galip
Güner, Kesit Yayınları, İstanbul,
2015.
- Çağatay, Saadet: “Codex Cumanicus Sözlüğünün
Basılışı Dolayisiyle”, **DTCF
Dergisi**, C. 2, 5, 1944, s. 759-772.
- Çoban, Erdal: **Orta Çağ’da Kumanlar ve
Macarlar**, Ankara, Nobel
Akademik Yayıncılık, Ankara,
2014.
- Dall’aglio, Francesco: “The Military Alliance between the
Cumans and Bulgaria from the
Establishment of the Second
Bulgarian Kingdom to the Mongol
Invasion”, **Archivum Eurasiae
Medii Aevi**, S. 16, 2008-2009, s.
29-54.
- Dilbaş, Gökhan: “Feodal Macaristan’da Toplumsal
Yapı ve Macar Tarihindeki İlk
Ayaklanma Erdel Köylü
Ayaklanması (1437-1438)”,
ESOGÜ Tarih Dergisi, C. 3, S. 1,
2020, s. 6-44.
- D’ohsson, Abraham Constantin Mouradgea: **Moğol Tarihi**, Çev. Mustafa
Rahmi, Ed. Ekrem Kalan, Selenge,
İstanbul, 2021.
- Donuk, Abdulkadir: **Eski Türk Devletlerin İdari-
Askeri Unvan ve Terimler**, Türk

- Dünyası Araştırmaları Vakfı,
İstanbul, 1988.
- Domokos, P.P.: **A Moldvai Magyarság**, Fekete Sas
Kiadó, Budapeşte, 2001.
- Eckhart, F.: **Macaristan Tarihi**, Çev. İbrahim
Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu,
Ankara, 2010.
- Erken İç Asya Tarihi:** ed. Denis Sinor, İletişim Yayınları,
İstanbul, 2017.
- Eskikurt, Adnan: “Anadolu'daki Bizans Thema
Birliklerinin Malazgirt Öncesi
Vaziyetleri Umumi Bir İnceleme”,
USAD, (12), 2020, s. 143-162.
- Geoffroi De Villehardoin, Henri De
Valenciennes: **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, Çev.
Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gesta Hungarorum:** ed. Sebestyén Gyula, Szülöföld
Könyvkiadó, Szombathely, 2017.
- Golden, Peter B.: “Cumanica I. The Qipčaq in
Georgia”, **Archivum Eurasiae
Medii Aevi**, S. 4, 1984, s. 45-87.
- _____: “Cumanica IV The Tribes of the
Cuman-Qipčaq”, **Archivum
Eurasiae Medii Aevi**, S. 9, 1995-
1997, s. 99-122.
- _____: “The Polovci Dikii”, **Harvard
Ukrainian Studies**, C. 3/4, 1979-
1980, s. 296-309.
- _____: “Wolves, Dogs and Qipchaq
Religion”, **Acta Orientalia
Hungarica**, 50/1-3, 1997, s. 87-97.

- _____: **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- Gökbel, Ahmet: **Kıpçak Türkleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.
- Gumilev, L. N.: **Avrasyadan Makaleler-1**, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2006.
- _____: **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları**, I. C., Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2006.
- Günel, Zerrin: “Nöker”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, 2007, s. 216-217.
- Gyárfás, István: **A Jász-kúnok története I-II-III-IV**, Kecskémet-Szolnok, 1873-1883.
- Hatházi, Gábor, Pálóczi, Horváth András: “Besenyő és kun régészeti emlékek Magyarországon”, **Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban**, Kovács Szilvia – Zimonyi István, Hatházi Gábor – Pálóczi Horváth András, Lyublyanovics Kyra, Marcsik Antónia, Altajisztikai Tanzsek, Szeged, 2016, s. 35-129.
- Hatházi, Gábor: “A kun és jász szék központok kérdéséhez”, **Studia Caroliensia**, 3-4, 2006, s. 111-146.
- _____: “Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban”, **Kiskunhalas Története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a**

- _____:
- kezdetektől a török kor végéig*, ed. Kovács József, Szakál Aurél, Kiskunhalas, 2000, s. 169-302.
- A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon**, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2004.
- Hautala, Roman: “The Teutonic Knights’ Military Confrontation with the Cumans during Their Stay in Transylvania (1211–1225)”, **Golden Horde Civilization**, 8, s. 80-89, 2005.
- Hilal, Adil: **Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam Dünyasına Etkileri**, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2019.
- Horváth, Ferenc: **A csengelei kunok ura és népe**, Archaeolingua Alapítvány és Kiadó, Budapest, 2001.
- Horváth, Péter: **Értekezés a Kúnoknak és Jászoknak eredetéről, azoknak régi is mostani állapotjáról**, A Jászságért Alapítvány, Budapest, 1994.
- İbnü’l-Esir: **İslam Tarihi-el Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi**, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, C. 12, İstanbul, 1987.
- İnalcık, Halil: **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, Türkiye İş

Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Joinville, Jean De:

Bir Haçlının Hatıraları, Çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, 2002
Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

Kafesoğlu, İbrahim:

“Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları -Altın Orda Öncesi Dönem-”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 3, 2004, s. 1-70.

Karatay, Osman:

Macarlar Kökleri ve Türkler, Ötüken, İstanbul, 2020.

_____:

“II. Bulgar Krallığı”, **Balkanlar El Kitabı**, ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, C. 1, Karam ve Vadi, Çorum-Ankara, s. 232-251.

Kayapınar, Ayşe:

“Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)”, **TA**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 810-819.

_____:

ed. Kristó Gyula, Csapodiné Gárdonyi Klára, Dercsényi Dezső, Európa Könyvkiadó, Budapeşte, 1986.

Képes Krónika:

Göçebe ve Dış Dünya, Çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2015.

Khazanov, Anatoly K.:

Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2004.

Klyashtorny, S. G., Sultanov, T.İ:

- Klyashtornyj, Sergej G.: “The Polovcian Problem (II) Qıpçaqs, Comans, And Polovcians”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungary**, C. 58 (3), 2005, s. 243 – 248.
- Kincses-Nagy, Éva: “Yok Olan Bir Halk ve Yok Olan Bir Dil Macaristan’daki Kumanlar ve Kumanca”, **Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered species research Languages** 2, 2013, s. 157-170.
- Koç, Dinçer, Yıldırım, Kürşat: “Erken Kıpçaklar ve Tatarlar”, Haz. Sergen Çirkin, **Kökler, Yay Çeken Kavimlerin Şafağı, Dil, Arkeoloji, Tarih, Antropoloji ve Etnografya Işığında Altay Halklarının Kökeni**, C. II, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 689-718.
- Kononov, Andrey N.: “Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine”, Çev. Mustafa Uğurlu, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 10, 2000, s. 518-526.
- Kossanyi, Béla: “XI. – XII.nci Asırlarda Uz’lar ve Koman’ların Tarihine Dair”, Çev. Hamit Koşay, **TTK Belleten Dergisi**, C. VIII, 29, Ankara, 1944, s. 119-136.
- Kovács, Szilvia, Zimonyi, István: “Besenyők, úzok és kunok a Kárpát-medencében”, Kovács,

Szilvia – Zimonyi, István, Hatházi, Gábor – Pálóczi, Horváth András, Lyublyanovics, Kyra, Marcsik, Antónia, **Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban**, s. 7-34., Altajisztikai Tanzsék, Szeged, 2016.

Kovács, Szilvia:

“A Kunok és A Keleti Keresztenség”, **RODOSZ Konferenciakötet**, s. 233-245. Kolozsvár, 2009.

_____:

“Bortz, A Cuman Chief In The 13th Century”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.** 58 (3), Szeged, 2005, s. 255-266.

_____:

“The Cuman Campaigns in 1091”, **Golden Horde Review**, 1 (3), 2014, s. 174-189.

_____:

“A Kunok Története A Mongol Hódításig”, **Doktora Tezi**, Szeged Üniversitesi, Szeged, 2012.

Kristó, Gyula:

Magyarország Története 895-1301, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Kumekov, Bolat E.:

Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti, Çev. Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinuulu, TTK, Ankara, 2013.

_____:

“Kıpçak Hanlığı”, **TA**, Çev. Aydos Şalbayev, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 767-775.

Lyublyanovics, Kyra:

“Spies of the Enemy, Pagan Herders and Vassals Most Welcome: Cuman-Hungarian Relations In the Thirteenth Century”, **Expulsion and Diaspora Formation Religious And Ethnic Identities In Flux From Antiquity To The Seventeenth Century**, ed. J. V. Tolan, Brepols Publishers, 2015, s. 31-49.

_____:

“The Socio-Economic Integration of Cumans in Medieval Hungary, An Archaeozoological Approach”, **Doktora Tezi**, Central European University, 2015.

Mándoky, Kongur István:

A kun nyelv magyarországi emlékei, Karcag, 1993.

_____:

“A kun nyelv magyarországi emlékei II”, **Jáskunság**, 39/3, 1993, s. 13-15.

_____:

“A kun nyelv magyarországi emlékei III”, **Jáskunság**, 39/4, 1993, s. 24-31.

Moğollar Avrupa’da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı Dominiken Misyoner Julian, Splitli Toma ve Torre Maggrioreli Üstat Roger’in Görüp Duydukları ile Yaşadıkları (1241-1242):

ed. ve Çev. Altay Tayfun Özcan, Kronik, İstanbul, 2020.

Moravcsik, Gyula:

Türk Tarihinin Bizans Kaynakları, Çev. Hüseyin Namık

- Orkun, Sümer Basımevi, Ankara, 1938.
- Nagy, Gyöngyi: “Kun László Király és A Hód-tavi Csata”, **A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2012**, Hódmezővásárhely, 2013, s. 69-89.
- Négyesi, Lajos: “Muhi Muharebesi (11 Nisan 1241)”, Çev. Gökhan Dilbaş, **Tarih Okulu**, S. 14, 2013, s. 245-265.
- Németh, Gyula: “Árpád-kori törökjeink”, **Népünk és Nyelvünk**, III, Budapest, 1931, s. 169-185.
- _____: “Török jövevényszavaink középső rétege”, **Magyar Nyelv**, XVII, Budapest, 1921, s. 22-26.
- Ostrogorsky, Georg: **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, 2011.
- Ögel, Bahaeddin: **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, TTK, Ankara, 1984.
- Özcan, Altay Tayfun: “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar”, **Tarih Okulu Dergisi**, 6, S. 16, 2013, s. 23-77.
- _____: “Macar Papaz Julian’in 1237 Tarihli Moğol Raporu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 29, S. 48, s. 89-99.
- Pálóczi, Horváth András: “A Kis- és Nagyunság településtörténete a 13-15. században”, **A Szent Domonkos Rend és A Kunok**, Ed. Barna G.,

Innovariant Nyomdaipari Kft.,
2016, Szeged, s. 29-41.

_____: “Nomád Népek A Kelet-Európai Steppén és A Középkori Magyarországon”, ed. Havassy Péter, **Zúduló Sasok Új Honfoglalók – Besenyők, Kunok, Jászok – A Középkori Alföldön és Mezőföldön**, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1996, s. 9-35.

_____: “Pogányokkal Védelmetztetjük Országunkat Keleti Népek A Középkori Magyar Királyságban A Kálizoktól A Kunokig”, **Studia Caroliensia**, Sayi 2, 2004, s. 10-30.

_____: “Településtörténeti kutatások a középkori kun szállásterületen”, ed. Rosta Sz., **Kun-kép-A magyarországi kunok hagyatéka Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére**, a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kiskunfélegyháza, 2009, s. 217-232.

_____: **Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában**, Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 1994.

_____: **Pechenegs, Cumans, Iasians Steppe Peoples In Medieval**

- Hungary, Corvina, Budapeşte, 1989.
- Porphirogenitus, Konstantin: **De Administrando Imperio**, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Rásonyi, László: “Kuman Özel Adları”, **Doğu Avrupa’da Türklük**, s. 151-269, ed. Yusuf Gedikli, Selenge, İstanbul, 2017.
- _____: “Tuna Havzasında Kumanlar”, **Doğu Avrupa’da Türklük**, s. 113-140, ed. Yusuf Gedikli, Selenge, İstanbul, 2017.
- _____: **Tuna Köprüleri**, Çev. Hicran Akın, TKAE, Ankara, 1984.
- Rasovskiy, D. A.: “Kumanlar Kuman Topraklarının Sınırları”, Çev. Mualla U. Yücel, **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 40, s. 159-186.
- _____: “Rus’da ve Ugriya’da Peçenekler, Torklar ve Berendiler”, Çev. Kürşat Yıldırım, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 121, S. 239, 2019, s. 283-344.
- Romsics, Ignác: “A Magyarok Östörténetéről A Magyarok Eredete Bizonyosságok, Hipotézisek Hiedelmek”, **Magyar Tudomány**, 174. Évfolyam, 2014/5, s. 514-561.
- Safran, Mustafa: “Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel

Selmeczi László:

_____:

_____:

Stoyanov, Valeri:

Taşagıl, Ahmet:

Togan, Zeki Velidi:

Tomar, Cengiz:

Vásáry, István:

Yaşayış”, **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1989.

“A jászok betelepülése a régészeti kutatása”, ed. Havassy Péter, **Zúduló Sasok Új Honfoglalók – Besenyők, Kunok, Jászok – A Középkori Alföldön és Mezőföldön**, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1996, 67-80.

Kötöny Népe Magyarországon, Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 2011.

Régészeti-Néprajzi Tanulmányok A Jászokról és a Kunokról, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1992.

“Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, Çev. Zeynep Zafer, **TA**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 798-809.

İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar, Kronik, İstanbul, 2021.

Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.

“Sarasınler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 116-117.

Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler (1185-1365), Çev. Ali

Cevat Akkoyunlu, YKY, İstanbul, 2015.

Vernadsky, George:

Rusya Tarihi, Çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak, Selenge, İstanbul, 2019.

Yakubovskiy, A. Yu.:

Altın Orda ve Çöküşü, Çev. Hasan Eren, MEB, Ankara, 1976.

Yücel, Mualla Uydu:

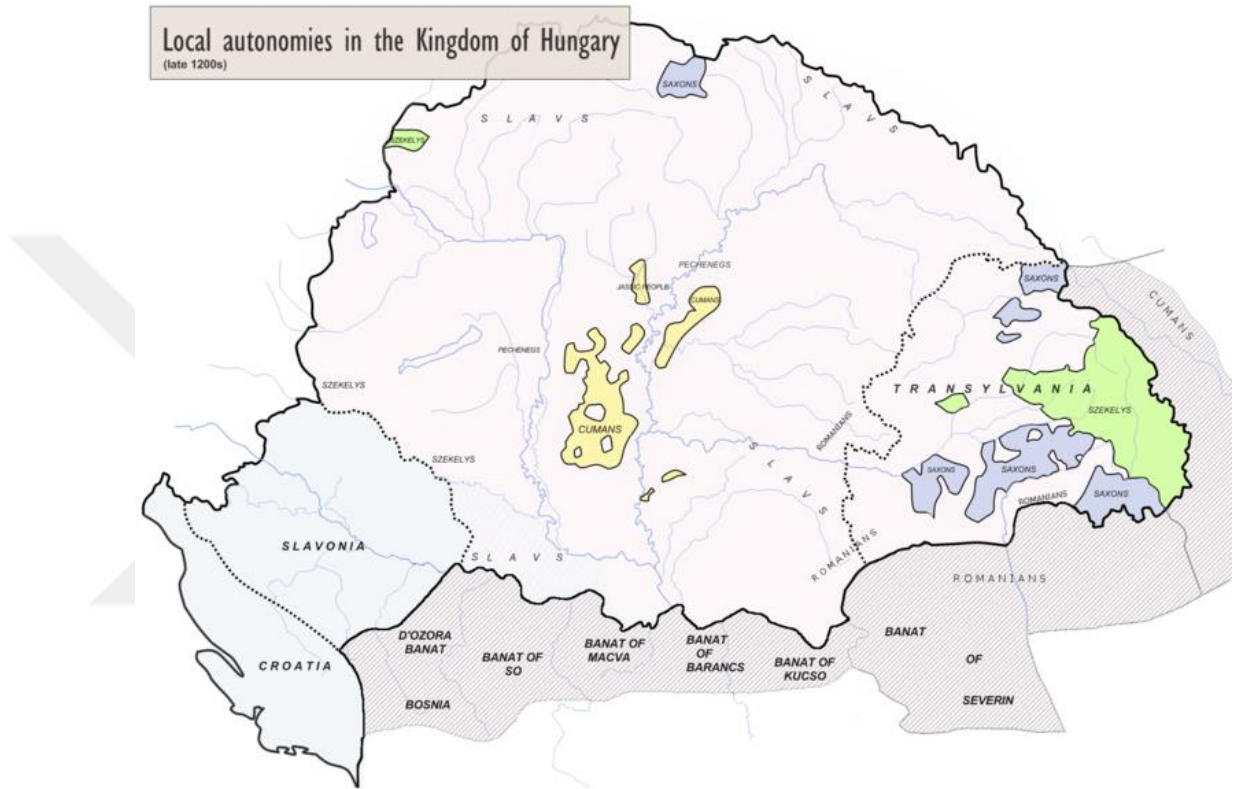
9. Yüzyıl'dan 13. Yüzyıl'a İlk Rus Yıllıklarında Türkler, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2021.

EKLER

Ek-1: Haritalar

Harita-1: XIII. yüzyılda Macar Krallığı'nda Kumanlar ve otonom yapılar.

Alındığı bağlantı:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kumanlar#/media/Dosya:Hungary_13th_cent.png

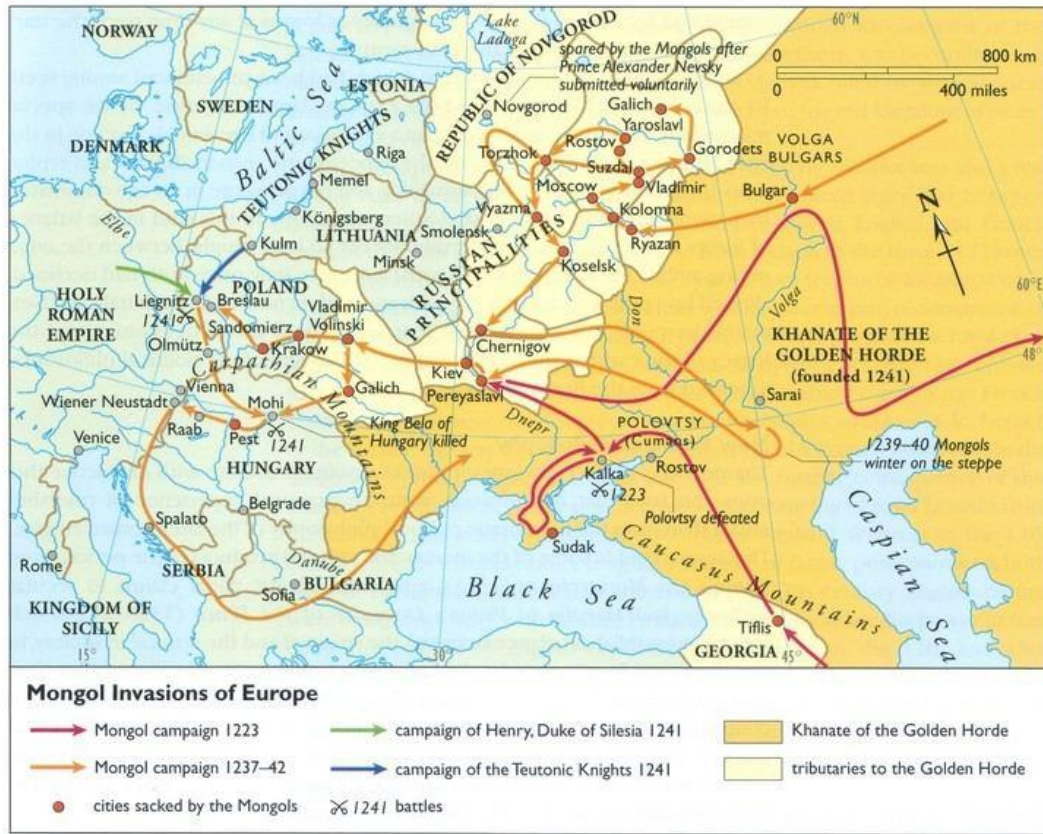
Harita-2: 1190 yılında Avrupa.

Alındığı bağlantı:

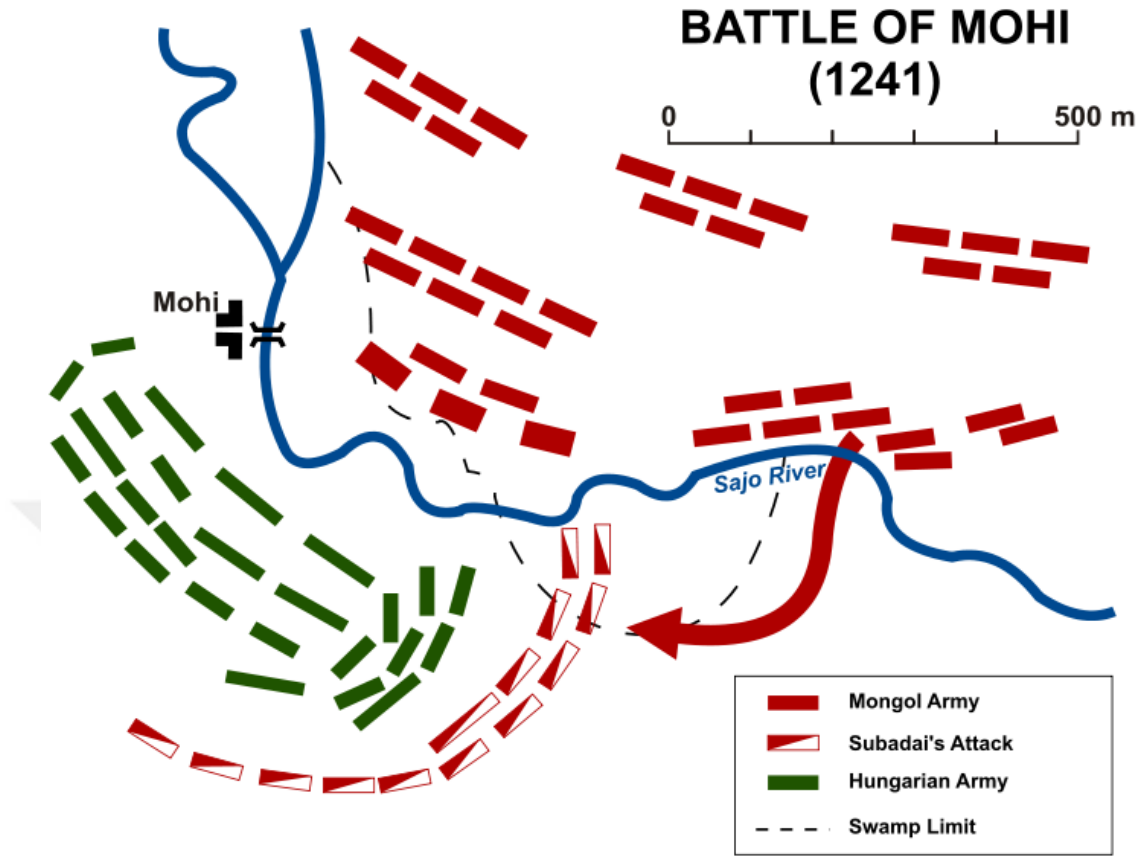
https://en.wikipedia.org/wiki/High_Middle_Ages#/media/File:Europe_mediterranean_1190.jpg

Harita-3: Avrupa'da Moğol İstilası.

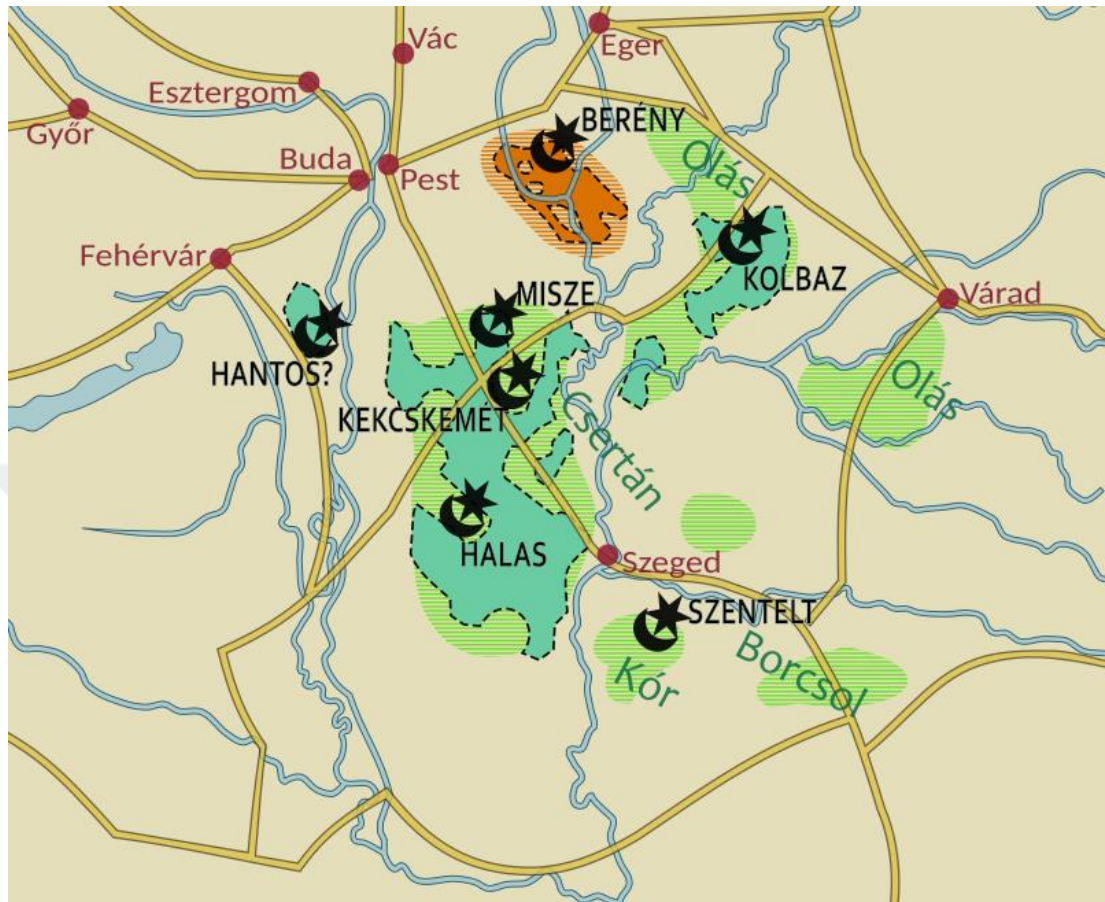
Alındığı Bağlantı: <https://alchetron.com/Mongol-invasion-of-Europe>

Harita-4: 1241 Muhi Muharebesi.

Alındığı bağlantı: <https://weaponsandwarfare.com/2017/06/14/battle-of-the-sajo-river-battle-of-mohi/>

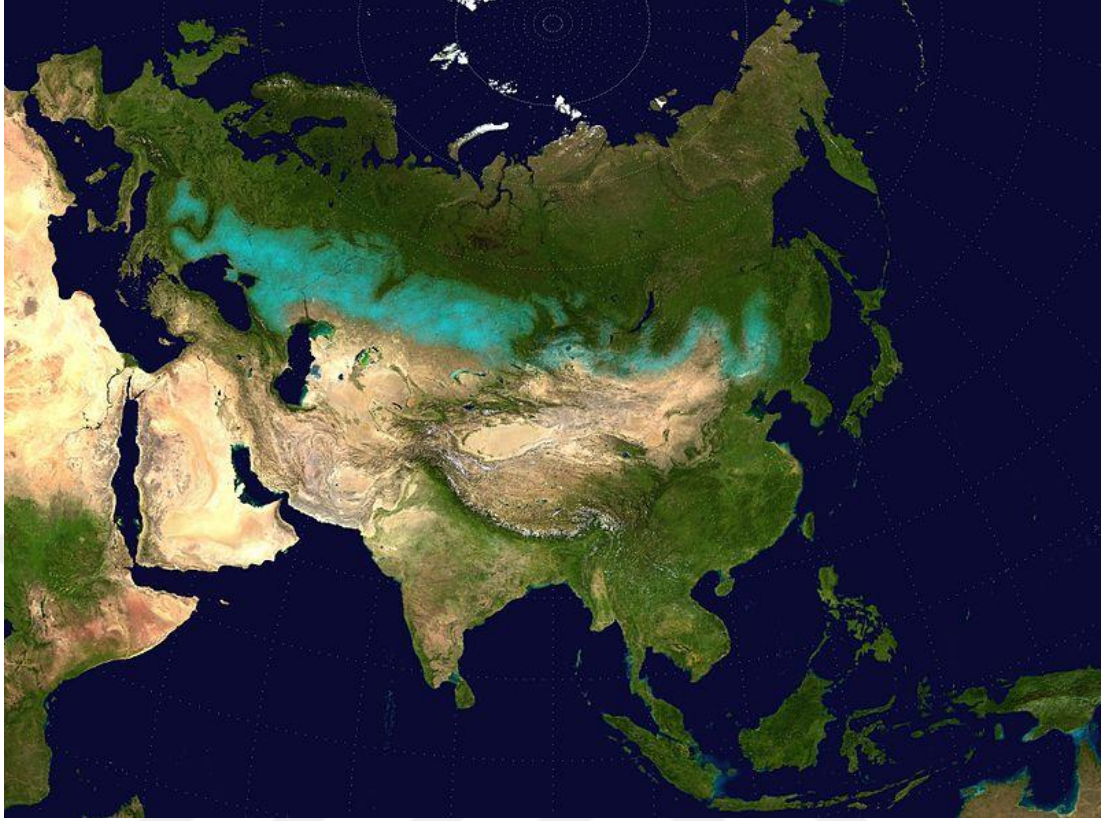
Harita-5: 1500 civarı Nagykunság, Kiskunság ve Jászság.

Alındığı Bağlantı:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Kuns%C3%A1g#/media/File:Cuman_and_Jazygian_\(J%C3%A1sz\)_seats_in_15th-century_Hungary.svg](https://en.wikipedia.org/wiki/Kuns%C3%A1g#/media/File:Cuman_and_Jazygian_(J%C3%A1sz)_seats_in_15th-century_Hungary.svg)

Harita-6: Avrasya Bozkırları.

Alındığı Bağlantı:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Avrasya_stepleri#/media/Dosya:Eurasian_steppe_belt.jpg

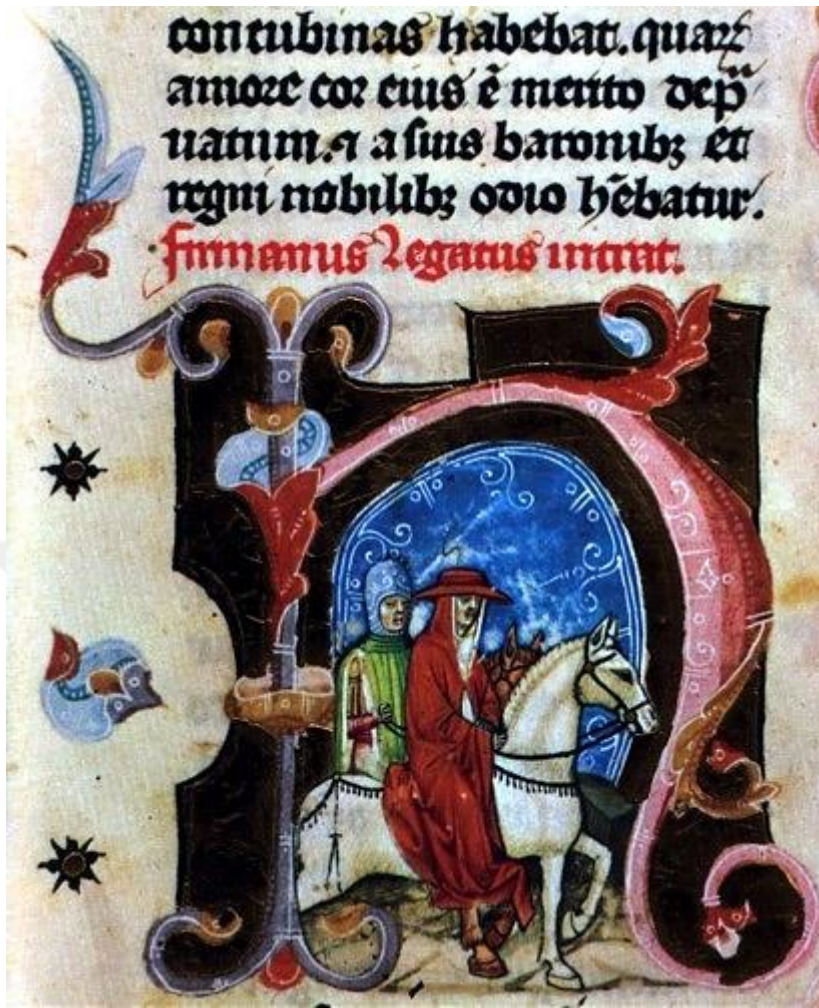
Harita-7: XI. yüzyılda Rus knezlikleri ve Kumanlar.

Alındığı Bağlantı:

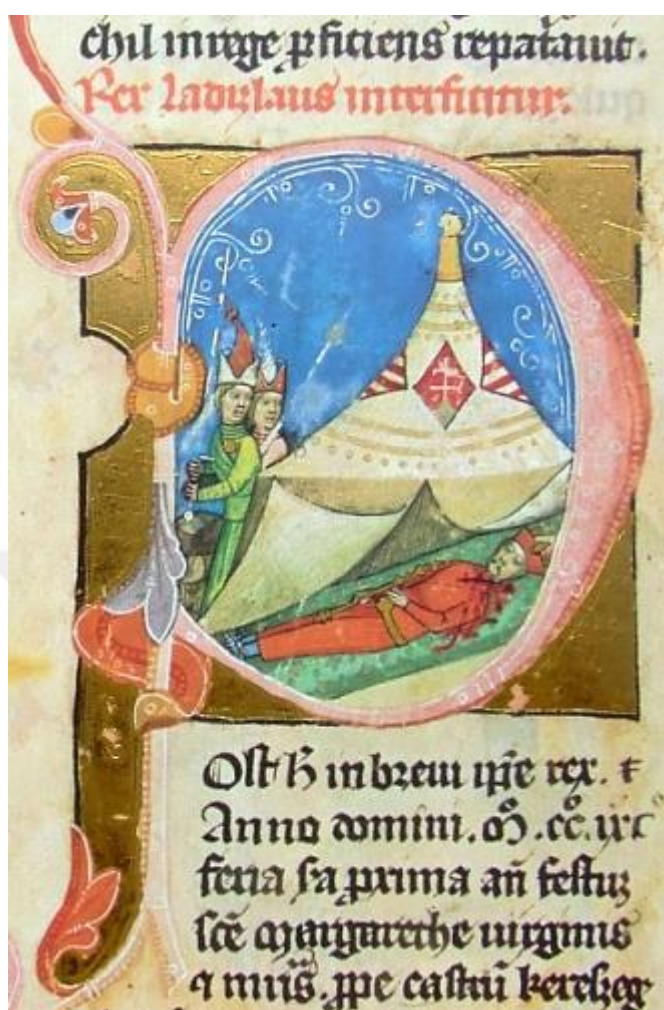
[http://www.turkcewiki.org/wiki/Pereyaslav_Knezli%C4%9Fi#/media/Dosya:Kievan-rus-1015-1113-\(en\).png](http://www.turkcewiki.org/wiki/Pereyaslav_Knezli%C4%9Fi#/media/Dosya:Kievan-rus-1015-1113-(en).png)

Ek-2: Képes Krónika'da Fermo Piskoposu Philip.

Alındığı Bağlantı: <https://turul.info/napok/ivlaszlo>

Ek-3: Képes Krónika'da IV. László ve katilleri.

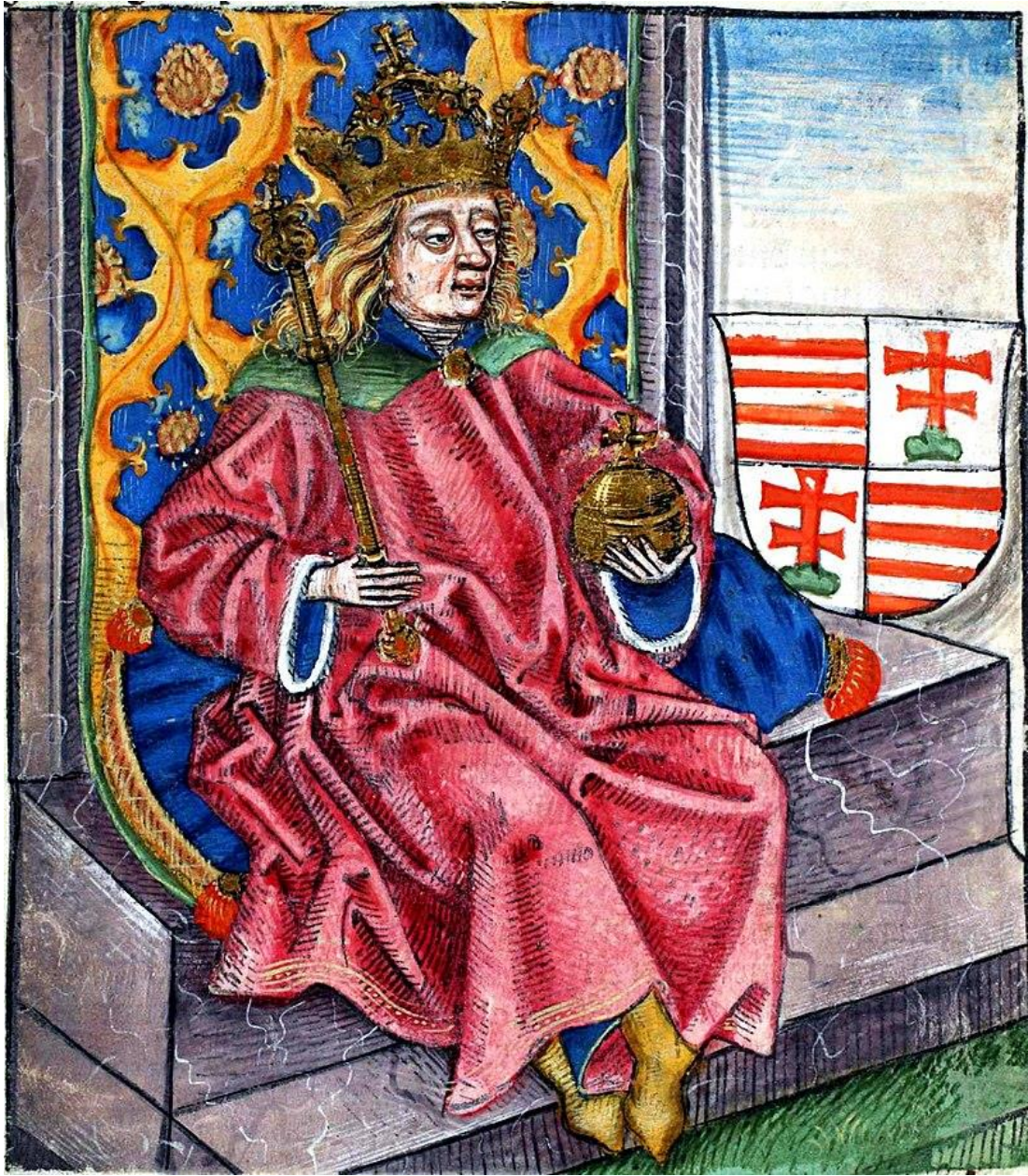
Alındığı Bağlantı: <https://turul.info/napok/ivlaszlo>

Ek-4: Kiskunlacháza'da IV. László heykeli.

Alındığı Bağlantı: <https://turul.info/napok/ivlaszlo>

Ek-5: Thuróczi-krónika'da IV. Béla.

Alındığı Bağlantı:

[https://hu.wikipedia.org/wiki/IV._B%C3%A9la_magyar_kir%C3%A1ly#/media/F%C3%A1jl:B%C3%A9la_IV_\(Chronica_Hungarorum\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/IV._B%C3%A9la_magyar_kir%C3%A1ly#/media/F%C3%A1jl:B%C3%A9la_IV_(Chronica_Hungarorum).jpg)

Ek-6: Karcag Nagykun Millenniumi Anıtında IV. Béla ve Köten Han heykeli.

Alındığı Bağlantı: <http://www.zounuk.hu/hu/wiki/nagykun-millenniumi-emlekmu-karcag>

Ek-7: Hódmezővásárhely’de Hód-tó Savaşı anıtı.

Alındığı Bağlantı: <https://www.hodpress.hu/2020/09/26/felavattak-a-hod-tavi-csata-emlektablait/>

Ek-8: Kunszentmiklós Kun Miatyánk Anıt.

Alindígi Bağlantı:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kun_Miaty%C3%A1nk,_K%C3%A1lvint%C3%A9r,_2019_Kunszentmikl%C3%B3s.jpg